

HỘI THI

TÌM HIỂU GIÁ TRỊ VĂN HÓA - LỊCH SỬ

ĐỒNG NAI 2013

Đề thi:

Trong số các *di tích lịch sử - văn hóa cấp tỉnh ở Đồng Nai* mà bạn đã đến tham quan, hãy trình bày cảm nghĩ về giá trị lịch sử - văn hóa của di tích mà bạn tâm đắc nhất; nêu ý kiến góp ý kiến nghị về việc giữ gìn, phát huy giá trị của di tích ấy trong quá trình xây dựng, phát triển tỉnh Đồng Nai văn minh, giàu đẹp.

Bài làm

Hội thi "Tìm hiểu giá trị văn hóa - lịch sử Đồng Nai" do Ban Tuyên giáo Tỉnh ủy phối hợp với Sở Khoa học và Công nghệ Đồng Nai sáng kiến tổ chức đã bước sang năm thứ ba ngày càng thành công, có sức lan tỏa, thu hút nhiều tầng lớp nhân dân trong và ngoài tỉnh tham gia, đặc biệt là đối tượng sinh viên, học sinh. Đây là cuộc thi lớn, rất có ý nghĩa trong bối cảnh cả nước nói chung và tỉnh Đồng Nai nói riêng vừa tổ chức thành công Hội nghị tổng kết 15 năm (1988-2013) thực hiện Nghị quyết Trung ương 5 (khóa VIII) về "Xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc" và tổ chức các hoạt động thiết thực chào mừng Ngày Di sản văn hóa Việt Nam (23/11).

Trong số 20 di tích trên địa bàn Đồng Nai xếp hạng cấp tỉnh, tôi quan tâm sâu sắc và dành nhiều tình cảm đặc biệt đối với di tích lịch sử "Địa điểm ngã ba Giồng Sắn" bởi đây là di tích ghi lại tội ác điển hình của đế quốc Mỹ trong cuộc chiến tranh phi nghĩa xâm lược Việt Nam, nơi tưởng niệm 536 thường dân hiền lành, vô tội ở Phú Hữu, Nhơn Trạch đã bị Mỹ - ngụy thảm sát vào ngày 29/7/1964. Vì vậy, tôi chọn di tích "Địa điểm ngã ba Giồng Sắn" tham dự cuộc thi với mong

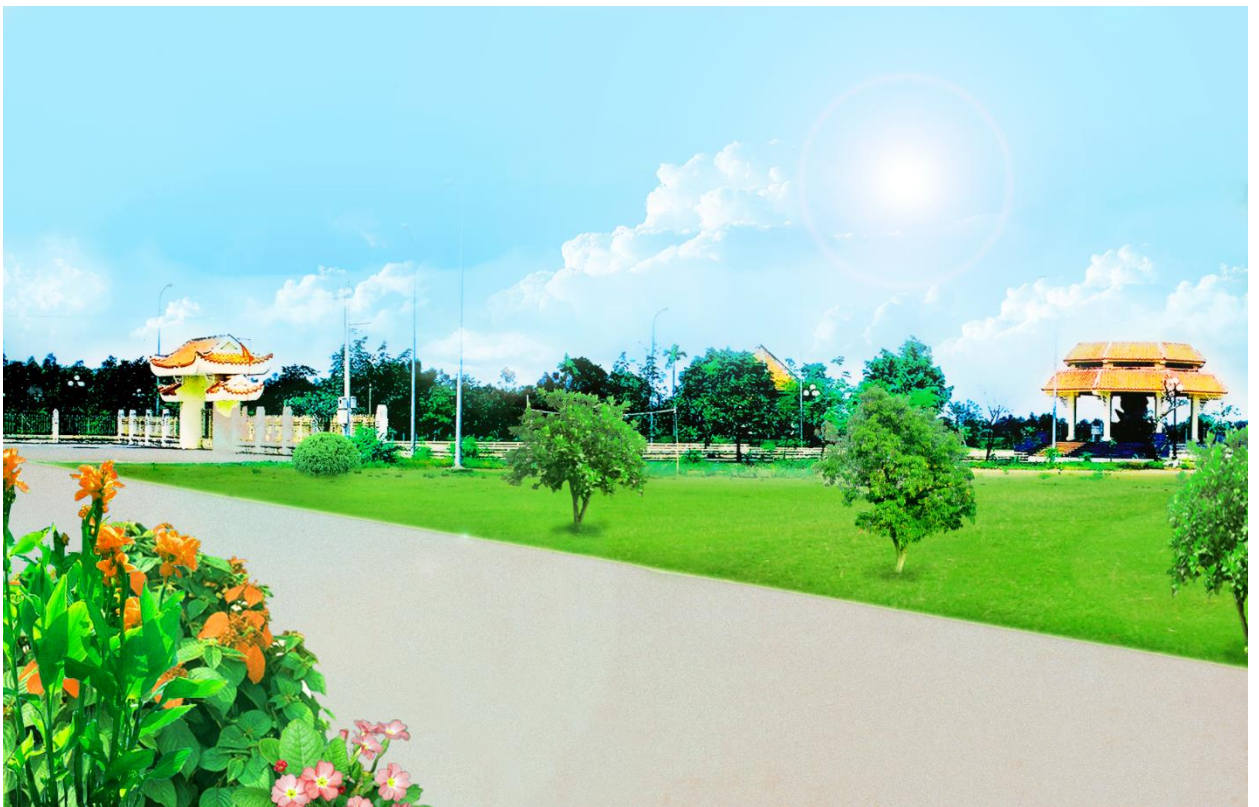
muốn tìm hiểu và góp phần bổ sung thêm thông tin, tư liệu mới về khu di tích, về lịch sử địa phương và mạnh dạn đưa ra những đề xuất, kiến nghị về việc giữ gìn, phát huy giá trị di tích trong hiện tại và tương lai.

Tôi tin rằng, được sự quan tâm, chỉ đạo sâu sát, tạo mọi điều kiện thuận lợi của Tỉnh ủy, UBND tỉnh, Huyện ủy, UBND huyện Nhơn Trạch thì di tích "Địa điểm ngã ba Giồng Sắn" ngoài ý nghĩa tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy; tưởng niệm 536 thường dân bị sát hại; là địa chỉ đỏ giáo dục truyền thống cách mạng còn phát triển thành điểm tham quan du lịch hấp dẫn của tỉnh Đồng Nai được nhiều du khách trong và ngoài nước biết đến.

Chọn di tích "Địa điểm ngã ba Giồng Sắn" tham dự cuộc thi, tôi mong muốn góp thêm tiếng nói tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy trong cuộc chiến tranh xâm lược Việt Nam và là hành động thiết thực hướng tới sự kiện tỉnh Đồng Nai chuẩn bị tổ chức lễ tưởng niệm 50 năm "Vụ thảm sát Giồng sắn (29/7/1964-29/7/2014)".

DI TÍCH LỊCH SỬ
ĐỊA ĐIỂM
NGÃ BA GIỒNG SẴN
(HUYỆN NHƠN TRẠCH - ĐỒNG NAI)

PHẦN A

CẢM NGHĨ VỀ GIÁ TRỊ LỊCH SỬ - VĂN HÓA CỦA DI TÍCH LỊCH SỬ ĐỊA ĐIỂM NGÃ BA GIỒNG SẴN

Di tích lịch sử “**Địa điểm ngã ba Giồng Sẵn**” (sau đây viết tắt là di tích Giồng Sẵn) xưa kia thuộc xã Phú Hữu, huyện Nhơn Trạch, tỉnh Biên Hòa; (nay thuộc ấp Bến Đình, xã Phú Đông, huyện Nhơn Trạch, tỉnh Đồng Nai); vị trí: Cách UBND huyện Nhơn Trạch khoảng 5km về hướng nam, cách UBND xã Phú Đông khoảng 2km về hướng tây.

Trước năm 1960, trên bản đồ tỉnh Biên Hòa không có huyện Nhơn Trạch; toàn bộ huyện Nhơn Trạch ngày nay thuộc huyện Long Thành. Ngày 09/9/1960, chính quyền Sài Gòn thành lập quận Nhơn Trạch theo Nghị định số 858-NV trên cơ sở tách 13 xã ven tỉnh lộ 17 và 19 của huyện Long Thành, tỉnh Biên Hòa; cùng với việc thành lập quận Nhơn Trạch là việc thành lập “Khu trù mật Hang Nai” để chia cắt lực lượng cách mạng với nhân dân ở khu Lòng Chảo. Về phía chính quyền cách mạng, sau khi quận Nhơn Trạch được chính quyền Sài Gòn thành lập, để thuận lợi cho công tác chỉ đạo phong trào đấu tranh và phù hợp với tình hình mới, phân chia chiến trường; tỉnh Biên Hòa đã thành lập huyện Nhơn Trạch trên cơ sở tách ra từ huyện Long Thành. Đến năm 1976, huyện Nhơn Trạch và Long Thành sáp nhập lại thành huyện Long Thành thuộc tỉnh Đồng Nai.

Năm 1994, huyện Nhơn Trạch lại được thành lập trên cơ sở tách ra từ huyện Long Thành theo Nghị định số 51/CP ngày 23/6/1994 của Chính phủ, nằm ở phía tây nam của tỉnh Đồng Nai; vị trí: Phía bắc - đông bắc giáp huyện Long Thành, phía tây - tây bắc giáp Quận 2 và Quận 9 (Tp. Hồ Chí Minh), phía đông và đông nam giáp huyện Tân Thành (tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu). Huyện có 12 xã: Phước Thiện, Hiệp Phước, Phú Hội, Long Tân, Phú Thạnh, Đại Phước, Phú Hữu, Phú Đông, Phước Khánh, Vĩnh Thanh, Long Thọ, Phước An; có 9 khu công nghiệp được Chính phủ phê duyệt¹. Tổng diện tích tự nhiên của huyện 41.089,1ha, chiếm 7% diện tích tự nhiên của Đồng Nai. Dân số trên 184.000 người (số liệu thống kê

---

¹ Khu công nghiệp Nhơn Trạch 1, Khu công nghiệp Nhơn Trạch 2, Khu công nghiệp Nhơn Trạch 3, Khu công nghiệp Nhơn Trạch 5, Khu công nghiệp Dệt May (Nhơn Trạch 5), Khu công nghiệp Nhơn Trạch 6, Khu công nghiệp Nhơn Trạch 2 - Nhơn Phú, Khu công nghiệp Nhơn Trạch 2 - Lộc Khang, Khu công nghiệp 2 Đ2Đ, Khu công nghiệp Ông Kèo

năm 2012), chiếm 6,76% dân số tỉnh Đồng Nai; mật độ dân số trung bình 448,43 người/km².

Ngày 21/12/2006, Thủ tướng Chính phủ ban hành Quyết định số 284/2006/QĐ-TTg phê duyệt điều chỉnh quy hoạch chung xây dựng đô thị mới Nhơn Trạch, tỉnh Đồng Nai đến năm 2020; theo đó huyện Nhơn Trạch sẽ trở thành một thành phố mới của tỉnh Đồng Nai với quy mô đô thị loại II, dự báo dân số đến năm 2020 khoảng 600.000 người²; diện tích đất quy hoạch khoảng 8.000ha; có các khu chức năng: Khu công nghiệp, Khu trung tâm thành phố và Khu dân dụng.

Huyện Nhơn Trạch nằm trong vùng kinh tế trọng điểm phía Nam giữa vùng tam giác kinh tế: Thành phố Hồ Chí Minh, Biên Hòa, Bà Rịa - Vũng Tàu, ven các tuyến giao thông thủy bộ huyết mạch của vùng và là cửa ngõ tương lai phía đông vào thành phố Hồ Chí Minh nên Nhơn Trạch có lợi thế to lớn về phát triển công nghiệp, dịch vụ và du lịch; là một trong những huyện có sức hút mạnh về vốn đầu tư, có triển vọng phát triển kinh tế với tốc độ tăng trưởng cao, đóng vai trò quan trọng trong phát triển kinh tế của tỉnh Đồng Nai cũng như toàn vùng kinh tế trọng điểm phía Nam tổ quốc.

Trong hai cuộc kháng chiến chống thực dân Pháp và đế quốc Mỹ, huyện Nhơn Trạch - Long Thành là địa bàn có vị trí chiến lược quan trọng của miền Đông Nam bộ, án ngữ cửa ngõ đông nam của Sài Gòn, nằm vào giữa khu tam giác: Vũng Tàu - Biên Hòa - Sài Gòn; có vị trí: Phía tây có sông Nhà Bè làm giới hạn (nếu tính từ bờ sông bên này thuộc xã Phước Khánh thì chỉ cách khu Nhà Bè - Phú Xuân (Sài Gòn) khoảng trên 1 km. Từ bến phà Cát Lái thuộc xã Phú Hữu tính theo đường chim bay đến trung tâm Sài Gòn khoảng 17km); phía tây bắc giáp Tổng kho Long Bình và cách trung tâm tỉnh lỵ Biên Hòa và sân bay quân sự Biên Hòa khoảng 13km; phía đông cách Quốc lộ 2 khoảng 10km; phía nam có rừng Sác bao la và chỉ cách Vũng Tàu 28km.

Tỉnh lộ 19 được nối với tỉnh lộ 17 tại ngã ba Phước Thiện (Nhơn Trạch) chạy ra khu vực xã Đại Phước tạo ra khu Lòng Chảo và tiếp cận với rừng Sác trải dài, mệnh mông thông với Quảng Xuyên, Cần Giò ra biển Đông. Rừng Sác ở Nhơn Trạch - Long Thành có vị trí quan trọng bậc nhất miền Đông Nam bộ, ôm

---

² Quyết định số 840-TTg ngày 31/5/2013 về việc phê duyệt nhiệm vụ Điều chỉnh quy hoạch chung Đô thị mới Nhơn Trạch, tỉnh Đồng Nai đến năm 2030 và tầm nhìn đến năm 2050 (Tỷ lệ 1/10.000): Dự báo dân số đến năm 2020 toàn đô thị khoảng 25-26 vạn người. Dự báo dân số đến năm 2030, dân số toàn đô thị khoảng 33-35 vạn người. Quy mô đất đai: Dự báo đất quy hoạch đô thị năm 2020 khoảng 4.000ha-6.000ha; năm 2030 khoảng 5.000ha-7.000ha. Dự báo đất xây dựng khu dân cư nông thôn năm 2020 khoảng 500ha-700ha; năm 2030 khoảng 600ha-900ha.

gọn con sông Lòng Tàu - cuống họng của đường thủy từ Sài Gòn ra hải phận quốc tế và áp sát phía đông nam Sài Gòn. Về phía đông lộ 15 có liên lộ 25, từ thị trấn Long Thành chạy qua xã Lộc An, Bình Sơn, Cẩm Đường để sang huyện Xuân Lộc. Liên lộ 25 còn nối với đường 10 chạy xuyên sang huyện Thống Nhất về Chiến khu Đ.

Xuất phát từ vị trí quan trọng đó, năm 1939, thực dân Pháp đã xây dựng trên đất Nhơn Trạch kho bom Thành Tuy Hạ lớn nhất Đông Dương. Thời Mỹ xây dựng Tổng kho Liên hợp hậu cần tại Long Bình lớn nhất miền Nam và Đông Dương ở ngoại ô Biên Hòa; mở rộng kho đạn Thành Tuy Hạ (Nhơn Trạch), xây dựng khu quân sự tại căn cứ Nước Trong, trường Thiết giáp, trường Sĩ quan, trường Biệt kích...

Về phía ta, khu Lòng Chảo - Nhơn Trạch là chiến khu của hai thời kỳ kháng chiến chống Pháp và Mỹ. Khu rừng Sác trở thành căn cứ của Đoàn 10. Các xã thuộc vùng ven quốc lộ 15, tỉnh lộ 17 và 19 là cơ sở của nhiều đơn vị bộ đội chủ lực và địa phương. Bình Sơn, Phước Thái được chọn làm cửa khẩu của Miền. Xã Phú Hữu, Phước Khánh trở thành xã bàn đạp của bộ đội Đoàn 10; xã Tam An là bàn đạp của bộ đội Thủ Đức. Trong kháng chiến chống Pháp, xã Phú Hữu được ví như “vú sữa” của huyện Long Thành vì đóng góp mỗi năm hàng trăm tấn thóc, thuê đủ nuôi cán bộ, bộ đội địa phương và giao nộp thêm lên tỉnh để nuôi cán bộ, bộ đội.

Trong những năm tháng ác liệt nhất của cuộc kháng chiến chống Mỹ cứu nước, Nhơn Trạch - Long Thành là một vùng căn cứ, kho tàng “thủ đô” trong kháng chiến của ta; là địa bàn vận chuyển, ém quân của các lực lượng vũ trang, quân dân chính đảng. Là bàn đạp của quân ta tấn công vào sào huyệt của Mỹ - ngụy ở Sài Gòn và các kho tàng, căn cứ quân sự của chúng góp phần làm nên Chiến thắng Sân bay Biên Hòa, Chiến thắng Bình Giã, Chiến thắng Tổng kho Long Bình; trận đánh vào kho xăng Nhà Bè, kho bom Thành Tuy Hạ, kho Rạch Dừa, kho Cát Lái... đã phá hỏng căn cứ và làm tiêu hủy hàng triệu lít xăng dầu của địch; trận đánh chiếc tàu vận tải khổng lồ “Vic-tô-ri” trọng tải 1000 tấn trên sông Lòng Tàu bằng thủy lôi KB ngày 23-8-1966 đã phá hủy hàng trăm khẩu pháo, 100 xe tăng, 3 máy bay phản lực và hàng ngàn tấn lương thực, thực phẩm đã làm cho Mỹ - ngụy vô cùng khiếp sợ mỗi khi tàu của chúng đi trên con sông huyền thoại, lịch sử này.

Do vậy, địa bàn Nhơn Trạch - Long Thành đối với Mỹ - ngụy mang nhiều ý nghĩa chiến lược. Nó không chỉ có ảnh hưởng đối với an ninh của “thủ phủ Sài Gòn” mà còn đối với các kho tàng, bến cảng, căn cứ quân sự quan trọng của chúng ở miền Nam Việt Nam. Về phía ta, với thành tích trong kháng chiến, huyện Nhơn Trạch có 5 đơn vị được Chủ tịch nước phong tặng danh hiệu cao quý “Anh hùng

lực lượng vũ trang nhân dân” (trong đó có Xã Phú Hữu và xã Phú Đông); toàn huyện có 80 mẹ được nhà nước phong tặng danh hiệu cao quý “Mẹ Việt Nam anh hùng” nhiều nhất trong tỉnh (xã Phú Hữu có 5 mẹ, xã Phú Đông có 8 mẹ).

Xã Phú Hữu là một trong 12 xã thuộc huyện Nhơn Trạch nằm ở hạ lưu sông Đồng Nai, có địa hình bằng phẳng như đất miền Tây, độ cao so với mặt nước biển chỉ khoảng 2 đến 3 mét. Phú Hữu thuộc vùng rừng Sác, nơi hội tụ của nhiều con sông, rạch, tắt, ngọn, bùn, lạch, luông... chằng chịt như “trận đồ bát quái” gồm: Sông Ông Kèo, sông Ông Chuốc, sông Ông Mai, sông Cầu Kê, sông Cây Tràm, rạch Cá, rạch Bãi, rạch Giồng Sắn, rạch Bến Ngự....; ngoài ra, còn có những tắt, ngọn, búng, luông... tạo thành “mê hồn trận” khiến ai không rành đường đi dễ bị lạc lối. Xưa kia, Phú Hữu là một khoảnh thiên đường xanh với vô số cây nước mận và nước lợ như: Đước, tràm, cóc kèn, mắm, chà và, bần, dừa nước, bình bát, ô môi.... Nơi đây, đã từng tồn tại một tổ hợp thảo mộc nhiệt đới rất đặc biệt gồm 60 loài và có hầu hết các loài thú rừng nhiệt đới như: Heo rừng, khỉ đen, khỉ đột, cá sấu, rái nước, trâu, kỳ đà, sóc bông, nai, tê tê, chồn hương, chồn đất, beo, mèo rừng, dơi, quạ .... Xưa kia, dân chài thường nghe “cọp gầm” vang trong rừng Giồng, rừng Sác, thậm trí cọp còn về cả khu dân cư quấy phá, bắt heo, gà.

Ngày nay, ngã ba Giồng Sắn thuộc xã Phú Đông ở phía nam huyện Nhơn Trạch³ gồm 5 ấp (Bến Đình, Bến Ngự, Giồng Ông Đông, Thị Cầu, Phú Tân); diện tích đất tự nhiên 2.259,99ha; dân số 10.957 người (số liệu thống kê năm 2012), chiếm 5,954% dân số huyện Nhơn Trạch. Phú Đông là một vùng sông nước hữu tình, có tiềm năng du lịch sinh thái tuyệt vời; nơi đứng ở chỗ dòng nước chia hai, nơi gặp nhau của ba con sông lớn: Nhà Bè, Lòng Tàu và Soài Rạp (Soài Rọp). Xưa kia, từ đây nhìn xa lên hướng đông bắc là xứ “*cọp Biên Hòa*”, nhìn xuống phía đông nam là “*ma rừng Sác*”; ít ai nghĩ rằng ở ngay ven thành phố Sài Gòn được mệnh danh là “hòn ngọc viễn Đông” lại có một khu rừng mà trước khi đế quốc Mỹ đặt chân lên đất miền Nam Việt Nam, người ta còn liệt vào loại rừng chưa khai phá trên thế giới. “*ma rừng sác*”, đã từng là đề tài hấp dẫn trên những trang báo Sài Gòn xưa và rất thú vị cho những cư dân sống ở vùng đất này.

³ Năm 1994, tái lập huyện Nhơn Trạch (huyện Nhơn Trạch tách ra từ huyện Long Thành), ấp Bến Đình - nơi có di tích Ngã ba Giồng Sắn thuộc xã Phú Hữu được tách ra sáp nhập vào xã Phú Đông.

Trong kháng chiến chống Pháp và Mỹ, xã Phú Hữu (Nhơn Trạch) là địa bàn chiến đấu của ta gây cho địch nhiều thất bại nặng nề; đây cũng là địa bàn hứng chịu nhiều mất mát, đau thương của cuộc chiến tranh. Tại ngã ba sông Giồng Sắn, ngày 27-9-1964 đã chứng vụ Mỹ - ngụy điên cuồng ném bom, bắn pháo tầm sát 536 thường dân vô tội; đến nay đã gần 50 năm trôi qua, vụ thảm sát này vẫn còn là nỗi kinh hoàng, đau đớn tột cùng, in đậm trong tâm trí những người dân nơi đây.

NHỮNG GIÁ TRỊ CỦA DI TÍCH GIỒNG SẮN

1. Giá trị tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy

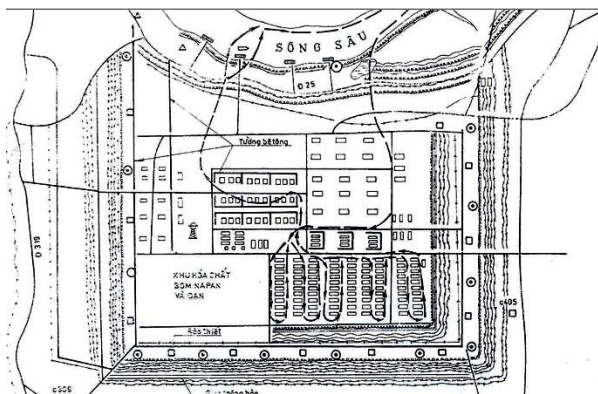
a. Bối cảnh lịch sử trước khi diễn ra vụ thảm sát tại ngã ba Giồng Sắn:

Vào đầu năm 1964, đế quốc Mỹ và chính quyền bù nhìn tay sai ngụy quyền gặp nhiều thất bại nặng nề trên chiến trường miền Nam - Việt Nam. Kế hoạch Staley-Taylor hoàn toàn bị phá sản, chế độ ngụy quyền Sài Gòn đang đứng trước nguy cơ sụp đổ. Để cứu vãn tình hình, tháng 3-1964, Tổng thống Mỹ Giôn-xơn đưa ra kế hoạch mới “Kế hoạch Giôn-xơn - Mác Namara” với âm mưu bình định có trọng điểm miền Nam Việt Nam trong vòng 2 năm (1964-1966). Từ kế hoạch đó, Mỹ - ngụy đã tổ chức nhiều cuộc hành quân, càn quét, đánh phá sâu vào vùng căn cứ cách mạng của ta, lấn chiếm nhiều vùng giải phóng mà ta giành được trước đây. Tỉnh Biên Hòa - cửa ngõ phía đông bắc vào “thủ phủ Sài Gòn” là một trong những tỉnh nằm trong phạm vi trọng điểm bình định của kẻ thù, vì vậy ở đông bắc và đông nam Sài Gòn, bọn chúng đã tập trung nhiều lực lượng tinh nhuệ, thiện chiến mở những cuộc càn quét vào chiến khu Đ và các huyện Long Thành, Nhơn Trạch.... hòng tiêu diệt các lực lượng của ta.

Thời điểm năm 1964, Mỹ - ngụy cho tăng cường phá hoại các căn cứ của ta; đồng thời ra sức bảo vệ phòng thủ các cơ sở, đồn bót, căn cứ của chúng có mặt ở nhiều nơi. Sân bay quân sự Biên Hòa trở thành sân bay lớn nhất trong khu vực. Từ đây, máy bay Mỹ ngày đêm hoạt động rải chất độc da cam, thả bom giết chết dân lành ngày càng dã man, tàn bạo gây nhiều phần uất, căm thù trong nhân dân cả nước.

Tại huyện Nhơn Trạch, Mỹ - ngụy ra sức bảo vệ kho vũ khí Thành Tuy Hạ bằng việc tăng cường, phòng thủ đẩy nhân dân ra xa vùng căn cứ cách mạng.

Sơ đồ kho bom Thành Tuy Hạ

Kho vũ khí Thành Tuy Hạ nay chỉ còn sót lại một mảnh tường

Đặc biệt, chúng cho thành lập Khu quân khuyến (chó săn) đặt cạnh kho vũ khí Thành Tuy Hạ (nay là trụ sở UBND xã Phú Đông) để săn lùng các cơ sở cách mạng, tấn công những ai chúng nghi ngờ là việt cộng. Cách Khu quân khuyến khoảng 2km là ngã ba giáp nước Giồng Sắn, nơi mà từ bao đời, ghe thuyền của người dân huyện Nhon Trạch, Long Thành và các tỉnh lân cận như Nhà Bè, Cần Giờ (Sài Gòn), Long An, Tiền Giang, Bà Rịa... làm nghề đánh bắt cá tôm, kiếm củi, đi làm ăn thường ghé lại neo đậu trao đổi, buôn bán hàng hóa, chờ nước xuôi đi tiếp⁴. Bọn tay sai ngụy quyền, nghi ngờ khu vực Ngã ba Giồng Sắn (xã Phú Hữu) là nơi tụ tập, hội họp, hoạt động của “việt cộng” nên đã chỉ điểm cho máy bay của quân đội Mỹ ném bom vào đoàn ghe, thuyền đang neo đậu trên sông Ông Kèo làm chết 536 người dân hiền lành, vô tội trong tay không một tất sắt kháng cự, chống trả và hàng trăm người bị thương, hơn 100 ghe thuyền bị phá tan tành đã gây nên sự căm thù cao độ trong nhân dân cả nước và các nước yêu chuộng công lý, hòa bình trên thế giới.

b. Vụ thảm sát dã man 536 thường dân vô tội tại ngã ba Giồng Sắn (ấp Bến Đình, xã Phú Hữu; nay là xã Phú Đông, huyện Nhon Trạch):

Sông Ông Kèo, sông Ông Mai và sông Thị Vải gặp nhau tại ngã ba Vàm Xoắn (người dân địa phương đọc và viết trại ra thành Giồng Sắn). Khi đập Ông Kèo chưa xây dựng - nơi đây là ngã ba giáp nước, nên ghe xuồng của người dân thường neo đậu chờ nước xuôi đi tiếp. Vào những năm 60 của thế kỷ trước, ghe thuyền của người dân từ các tỉnh miền Tây, Sài Gòn, các địa phương lân cận và

---

⁴ Tổ chức lễ tưởng niệm vụ thảm sát dã man do Mỹ - ngụy gây ra 40 năm trước, Báo Đồng Nai số 922 ra ngày 23-10-2004.

huyện Long Thành, Nhơn Trạch... (Biên Hòa) thường đến rừng Sác kiếm củi, đánh bắt cá tôm.

Sông Ông Kèo (Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sắn)

*Người dân làm nghề chài lưới, thả câu trên sông Ông Kèo
(Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sắn)*

Hàng ngày, những người lao động nghèo sống lênh đênh trên sông nước đã chứng kiến biết bao cảnh áp bức bắt công, biết bao cuộc giết chóc, tàn sát dã man những thường dân vô tội, những chiến sĩ, cơ sở cách mạng, người yêu nước. Nhưng vì miếng cơm, manh áo, vì gánh nặng gia đình nên họ ít quan tâm đến thế cuộc, chỉ quen với tay lưới, tay búa....để kiếm sống qua ngày. Mỗi khi gặp giấp nước (nước dòng), tại ngã ba sông này có hàng trăm ghe, thuyền neo đậu đông

vui. Quy luật tự nhiên của thủy triều, quy trình đi lại và neo đậu của ghe, thuyền diễn ra hàng ngày đã từ lâu diễn ra một cách bình thường. Nhưng vào buổi chiều ngày 27-9-1964, tại ngã ba sông Giồng Sắn đã biến thành cơn ác mộng, cho đến tận hôm nay, đã gần 50 năm trôi qua, mỗi khi nhớ lại, nhiều người dân Phú Hữu, Đại Phước, Vĩnh Thanh...chứng kiến vụ thảm sát vẫn còn bàng hoàng, thảng thốt; cảm nhận được nỗi đau tột cùng của các nạn nhân vô tội bị Mỹ - ngụy thảm sát đẫm máu năm xưa.

...Khoảng 16 giờ chiều, sau cơn mưa trời hanh hảnh nắng. Hàng trăm ghe thuyền của người dân đi mua bán, kiếm củi, đánh bắt hải sản từ các hướng đổ về neo đậu tại ngã ba Giồng Sắn chuẩn bị đưa củi, cá, tôm, hải sản lên bờ mua bán, trao đổi như mọi ngày, chờ xuôi nước đi tiếp.

Ngã ba sông Ông Kèo (Giồng Sắn)
(Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sắn)

Ngã ba sông nhộn nhịp tiếng rao bán hàng, tiếng í ới gọi, hỏi thăm nhau về chuyện làm ăn, hái củi, đánh bắt cá tôm và chuyện gia đình, con cái... nhưng tất cả nhanh chóng chìm vào tiếng gầm rú của máy bay, tiếng trút đổ của bom đạn. Những cột khói cuộn cuộn, cột nước bốc lên cao cả chục mét như những vòi phun khổng lồ rồi đổ ập xuống làm tắt cả xuống, ghe bé nhỏ trên sông bị lật úp, bị cháy và bể tan ra thành từng mảng trôi lênh bênh trên mặt nước.

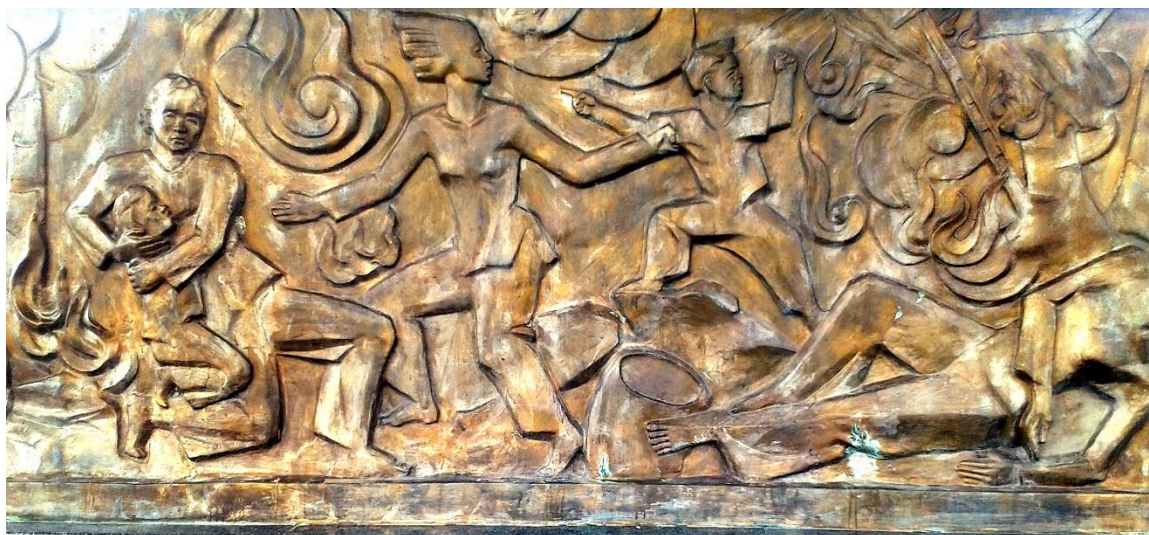

Ảnh minh họa

Hàng trăm người trúng bom đạn chết tại chỗ, nhiều người rơi xuống sông chết chìm. Ngã ba sông náo loạn. Tiếng kêu, tiếng thét của phụ nữ, trẻ em vang lên thảm thiết. Nhưng mặc cho những nạn nhân kêu khóc, những người bị thương đang cố lê lét, dắt díu, bồng bế nhau chạy trốn mong tìm được sự sống mong manh; máy bay địch vẫn từng tốp găm rú quần đảo trên đầu trút bom xuống ngày càng nhiều, quyết cướp đi sinh mạng của những thường dân vô tội. Sau gần một giờ đồng hồ thăm sát, tiếng máy bay, bom tạm ngưng, thay vào đó là những tiếng kêu la thảm khốc của phụ nữ, trẻ em và những người bị thương nặng. Mọi người chưa kịp hoàn hồn về vụ thăm sát dã man vừa xảy ra thì tiếng máy bay lại tiếp tục găm rú trên đầu. Một cuộc ném bom và bắn hơn 300 quả đạn pháo 105 ly từ đồn Nhà Bè (cách ngã ba Giồng Sắn một tầm pháo) thăm sát với quy mô tàn khốc hơn lại diễn ra làm chết và bị thương thêm nhiều thường dân⁵.

---

⁵ Vụ thăm sát dã man ít được nhắc đến, Báo Đồng Nai số 921 ra ngày 21-10-2004.

Cảnh thường dân bị thảm sát
(Ảnh chụp từ phù điêu Nhà bia Giồng Sấn)

Sau gần 4 tiếng đồng hồ quân đảo ném bom, bắn pháo giết hại thường dân vô tội; khi phát hiện dưới mặt đất không còn sự sống, máy bay địch mới rút lui. Tuy nhiên, nhằm phong tỏa hiện trường, không cho đồng bào ta đến cứu người bị nạn; địch tiếp tục cho pháo từ đồn Nhà Bè (Sài Gòn) bắn sang khu vực ngã ba sông Giồng Sấn, sau đó điều 3 xe MGC đến hiện trường chở nhiều chuyến người chết và bị thương đi nơi khác để phi tang chứng cứ. Khoảng hơn 20 giờ đêm, khi không còn nghe tiếng máy bay, tiếng pháo, tiếng xe của địch; đồng bào các xã Phú Hữu, Vĩnh Thanh, Phước Khánh, Đại Phước... ở gần ngã ba Giồng Sấn rời khỏi hầm trú ẩn, đốt đuốc, rọi đèn chèo xuống, ghe nhanh ra ngã ba sông - nơi vừa xảy ra cuộc thảm sát để tìm kiếm và cứu những người còn sống sót. Khi đến nơi, khung cảnh sau vụ thảm sát thật hãi hùng. Tại ngã ba sông Ông Kèo chạy dài ra sông Ông Mai, Thị Vải, xác người chết, mảnh ván, quần áo, đồ dùng sinh hoạt trôi nổi khắp mặt sông. Dòng nước vốn trong xanh giờ nhuộm đỏ máu người dân vô tội. Trên bờ, dưới ruộng, dưới sông, trong lùm cây và trên kẽ tà dứa nước hai bên bờ sông đều vương vãi mảnh xác nạn nhân bị bom, đạn phá nát. Xác người chết nằm chồng chất lên nhau, nhiều người chết không toàn thân. Trời Phú Hữu, Nhơn Trạch nặng trĩu trong bầu không khí tang thương, tiếng kêu khóc thảm thương suốt đêm cho đến tận những ngày hôm sau. Vô cùng căm thù tội ác của quân xâm lược nên ngay trong đêm tìm cứu người bị nạn, đồng bào đã bàn định, sáng hôm sau sẽ tổ chức một cuộc biểu tình tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy, buộc chúng phải bồi thường nhân mạng và tài sản cho những người bị chúng sát hại dã man.

c. Thảm cảnh ngã ba sông theo hồi cố của các nhân chứng:

Nhiều nhân chứng sống gần ngã ba Giồng Sấn kể lại: Khoảng 16 giờ chiều ngày 29-7-1964, khi ghe, thuyền về neo đậu tại ngã ba sông Giồng Sấn ngày một nhiều thì từ hướng Biên Hòa, ba chiếc máy bay khu trục cất cánh, sau mấy đợt quần đảo, gầm rú dữ tợn trên không đã trút hàng loạt bom xuống ngã ba sông - nơi có nhiều ghe, xuồng của người dân đang neo đậu. Hàng loạt tiếng nổ long trời nổ đất, cây cối ngã nghiêng, những cột khói cuộn cuộn phủ kín cả một vùng trời một màu xám xịt. Lửa cháy đỏ cả cánh đồng cỏ ven ngã ba sông; nhiều cột nước bốc lên cao cả chục mét. Nhiều người dân ở ấp Bến Đình phải vào hầm trú ẩn hoặc tìm chỗ tránh bom từ máy bay ném xuống, tránh đạn pháo từ hướng đồn Nhà Bè (Sài Gòn) bắn sang. Sau gần 1 giờ quần đảo ném bom với hàng chục đợt (mỗi đợt 3 chiếc), những chiếc máy bay thi nhau bỏ bom đã rút lui.

Buổi chiều chạng vạng tôi ở một làng quê sông nước thuần nông của huyện Nhơn Trạch, nhiều người dân trong xóm nghe rõ tiếng gào thét, kêu khóc, rên la vì đau đớn của những nạn nhân bị trúng bom. Tiếng trẻ khóc tìm mẹ, tiếng vợ gọi chồng thảm thiết... vang dội cả ngã ba sông. Nhưng tất cả những âm thanh ấy lại nhanh chóng chìm vào hàng loạt tiếng đạn pháo cối của địch từ hướng Nhà Bè cấp tập bắn sang. Tiếng máy bay xé gió quần đảo trên bầu trời Phú Hữu tiếp tục thả bom như trút nước xuống ngã ba sông, cuộc thảm sát thứ hai tàn bạo hơn đã giết chết thêm nhiều đồng bào ta....

Ông Nguyễn Văn Kiêm năm nay 78 tuổi, một nhân chứng của vụ thảm sát, hiện ngụ tại ấp Bến Đình, kể lại: *“Sau đợt thả bom thứ nhất gần một giờ đồng hồ tạm ngưng được một lát thì máy bay lại xuất hiện khi mặt trời sắp lặn. Lần này, những chiếc khu trục quần đảo liên tục, thả bom nhiều hơn với thời gian cũng lâu hơn. Cuộc thảm sát lần thứ hai khốc liệt, giết chết nhiều thường dân hơn....”*.

Nhân chứng Lê Thị Năm 85 tuổi, nhà ở ấp Giồng Ông Đông nhớ lại: *“Trên bầu trời là máy bay, bom, đạn; bên dưới là những chiếc xuồng nhỏ bé với nhiều phụ nữ và trẻ em. Bom rơi, đạn lạc khiến nhiều người chết, nhiều người bị thương, đau xót vô cùng. Tiếng kêu khóc thảm thiết hòa trong tiếng rên la, vậy mà từng tốp máy bay Mỹ vẫn đuổi theo những người dân trong tay không có một tất sắt đang cố lê lét, diu dặt nhau chạy trốn trong vô vọng dưới làn bom đạn độc ác của kẻ thù...”*⁶

---

⁶ Vụ thảm sát đã man ít được nhắc đến, Báo Đồng Nai số 921 ra ngày 21-10-2004

Nhân chứng Nguyễn Văn Lầu, ngụ tại phường Thanh Mỹ Lợi (Quận 2, Tp. Hồ Chí Minh) - nạn nhân sống sót sau vụ thảm sát kể lại: “Vào khoảng 16 giờ 30 phút chiều ngày 27-9-1964, gia đình tôi đang đậu ghe ở Giồng Sắn (ấp Phú Đông, xã Phú Hữu, huyện Nhơn Trạch) ăn bữa cơm chiều. Bỗng, chúng tôi nghe tiếng máy bay gầm rú dữ dội trên bầu trời ngay trên đầu và chỉ trong chốc lát, hàng loạt bom đạn thả xuống các ghe thuyền neo đậu ở đây. Không kịp trở tay, tôi vội nhào tới ôm đứa con 5 tuổi (lúc này cháu còn đang cầm đũa ăn cơm) chạy lên bờ. Trên ghe, vợ tôi ôm đứa con gái mới bốn tháng tuổi chạy lên không kịp bị rớt xuống sông ướt đẫm mình nẩy. Nhưng rồi, với mọi cố gắng khi phải đối đầu với giây phút sinh tử, cuối cùng cả gia đình tôi cũng lên được bờ sông, chạy thoát lên lộ, về khu dân cư. Được một lát, không còn nghe thấy tiếng bom đạn, tôi quay lại ghe để lấy thẻ căn cước. Đến nơi, trước mắt tôi là thảm cảnh thật hãi hùng: Các ghe thuyền bị nhấn chìm hoặc bị phá tan tành trôi lênh bênh trên mặt sông. Xác người nhiều vô kể nằm ngổn ngang trên bờ, dưới nước, máu nhuộm đỏ cả một khúc sông dài. Chưa kịp hoàn hồn, thì tôi lại nghe tiếng máy bay quay trở lại. Lúc đó, tôi còn nhìn thấy nhiều trẻ em đứng núp dưới gốc các cây bên ven sông, dáng người chúng co ro, những ánh mắt sợ hãi tột cùng, tôi chưa kịp tiếp cận chúng thì hàng loạt máy bay lại tiếp tục ném bom xuống sông. Tàn bạo hơn, chúng còn nã pháo vào những người còn sống sót đang tìm cách chạy thoát trên bờ. Hàng trăm người tưởng rằng thoát khỏi vụ thảm sát đã phải ngã quỵ giữa đường. Đứa con gái 4 tháng tuổi của tôi bị ngất lịm trên tay mẹ vì bị nước thấm lạnh, nhờ hơi ấm của bà con thay phiên nhau ôm cháu cùng chạy nạn nên mới sống đến nay. Sáng hôm sau (28-9), tôi quay lại Giồng Sắn để lấy tài sản, trước mắt tôi là một thảm cảnh đau thương, lạnh lẽo: Xác người nằm chết rải rác khắp nơi, mùi máu tanh nồng nặc khắp bên sông dù con nước lớn đêm qua cũng không thể cuốn trôi đi hết. Các ghe, thuyền làm kế sinh nhai của hàng trăm gia đình bị nhấn chìm, cháy và bể vụn. Tiếng khóc và ánh mắt của trẻ thơ tìm mẹ, tìm cha thật xót xa..... Nhìn vào những gốc cây bên ven sông đã bị gãy đổ, xơ xác vì bom, đạn pháo; tôi chợt nghĩ, không biết lũ trẻ chiều qua đứng núp ở đó còn sống hay không? Gia đình tôi may mắn được sống sót, nhưng bom đạn đã phá tan tành chiếc ghe chở mướn - tài sản duy nhất của gia đình tôi, vì thế chúng tôi phải rời bỏ quê hương (xã Phú Hữu, huyện Nhơn Trạch) đi nơi khác tìm kế sinh nhai”.⁷ Ông Lầu cho biết thêm: Ngay sau vụ thảm sát, biết ông còn sống sót, bọn ngụ ở Thành Tuy Hạ xuống hiện trường tìm gặp ông đưa mảnh giấy và cây viết có ý đe dọa, dụ dỗ, mua chuộc ông xác nhận có viết cộng hoạt động trong khu vực bị oanh kích nhằm lấp liếm, hợp thức hóa tội ác mà chúng vừa gây ra đối với thường dân vô tội trên sông Ông

---

⁷ Vụ thảm sát ở Giồng Sắn, tội ác tày trời của Mỹ - ngụ, Báo Đồng Nai số 923 ra ngày 26-10-2004.

Kèo; nhưng ông đã cương quyết trả lời “*không có việt cộng ở đây, nếu các ông điều tra có, tôi xin hoàn toàn chịu trách nhiệm*”. Nghe vậy, bọn địch đành hậm hực ra về.

Trong vụ thảm sát, có 536 người dân vô tội bị sát hại và hàng trăm người bị thương. Nhiều người chết không toàn thân, nhiều gia đình bị mất tích vì cả nhà đều bị chết; đặc biệt có một người mẹ trẻ bị mảnh bom văng trúng làm vỡ mảng đầu chết ngời, người dựa vào thân một cây dừa nước, hai tay vẫn ôm chặt đứa con trai khoảng 6 tháng tuổi trong lòng; bé cũng bị chết vì bị mảnh bom găm vào bụng, hai tay em vẫn bám chặt vào cổ mẹ, ánh mắt mở to đầy sợ hãi đã làm nhiều người chứng kiến cảnh này vô cùng xót thương, không sao cầm được nước mắt. Có xác người mẹ chết nằm sấp, phía dưới là đứa con khoảng 2 tuổi cũng bị chết trong khi miệng bé vẫn còn đang ngậm vú mẹ. Có phụ nữ bị chết khi đang mang thai. Một số xác bị cháy đen thân nhân không còn nhận diện được. Chị Phan Thị Em hiện ngụ tại huyện Long Thành có cha là Phạm Văn Khế và em trai bị thảm sát tại ngã ba Giồng Sắn đến nay vẫn chưa tìm thấy xác. Nhiều người may mắn còn sống sót trong vụ thảm sát nhưng bị thương tật suốt đời, không có khả năng lao động nặng nhọc đã trở thành gánh nặng cho gia đình và xã hội, thật vô cùng đau thương. Đây là tội ác của Mỹ - ngụy và bè lũ tay sai ở miền Nam Việt Nam nói chung và xã Phú Hữu - Nhơn Trạch nói riêng. Hành động giết người hàng loạt của chúng thật dã man, trời không dung, đất không tha.

Nhân chứng Phạm Văn Hai 81 tuổi, nhà ở ngã ba Giồng Sắn (ấp Bến Đình) là một trong những người có mặt đầu tiên sau vụ thảm sát nhớ lại: “*Một cảnh tượng thật kinh hoàng, xuống ghe bẻ tan tành, ván trôi lênh đênh khắp nơi. Máu loang đỏ cả một khúc sông. Xác người nằm chồng lên xác người. Có những người bị bom đạn cắt mất đầu, mình mây, chân tay, nên không thể nhận diện được. Chứng kiến cảnh này, tôi và nhiều người đã bị khủng hoảng tinh thần nhiều năm sau đó; bây giờ nhắc lại còn thấy ám ảnh và sợ hãi....”*

Nhân chứng Phạm Văn Hai

Ông Nguyễn Văn Thành 75 tuổi, ngụ tại ấp Bến Đình là một trong những người có mặt ngay sau vụ thảm sát nhớ lại: “*Chúng tôi chống xuống đi tìm những người bị thương đang nằm dưới nước, trên mé sông, trong các đám cỏ, trong khu rừng, bụi cây... để đưa đi cấp cứu. Người bị thương nhiều lắm, chúng tôi phải tích cực làm việc đến gần sáng mới không còn nghe tiếng người kêu rên nữa. Suốt đêm ấy và mấy ngày sau, các xã: Phú Hữu, Phước Khánh, Vĩnh Thanh, Đại Phước...chìm trong tang tóc; thảm cảnh thật vô cùng tang thương, đau xót không*

thể diễn tả thành lời. Ngã ba sông Giồng Sấn vắng hẳn xuống, ghe đi lại. Người dân địa phương cũng không ai xuống sông mò cua, ốc, bắt cá như thường ngày. Sang đến ngày thứ ba sau vụ thảm sát, mùi hôi thối từ những xác chết chưa được chôn cất bốc lên nồng nặc. Đội thanh nguyên tình nguyện của xã Phú Hữu được cử đi thu gom xác chết tìm nơi an táng, đảm bảo vệ sinh môi trường”⁸. Ông Thành cho biết thêm, nhiều năm sau đó, hàng đêm đi đăng câu trên sông Ông Kèo, ông thường nghe văng vẳng trong gió tiếng rên xiết, khóc thương, kêu la ai oán của linh hồn những thường dân vô tội bị sát hại....

Nhân chứng Nguyễn Văn Thành và Trương áp Bến Đình Phạm Đình Khương kể lại vụ thảm sát thường dân vô tội tại ngã ba Giồng Sấn ngày 27/9/1964

Nhân chứng Nguyễn Văn Xiêm sinh năm 1918 (đã qua đời năm 2011), ngụ tại ấp Bến Đình là một trong những người trực tiếp tham gia cứu nạn năm xưa, khi còn sống đã kể: “Lúc đó tôi đang làm ruộng, nghe tiếng bom nổ phía sông Ông Kèo liền cùng với bà con chạy tới. Nhìn thấy cảnh tượng đó, ai nấy thất kinh hồn vía vì cả một khúc sông nhộn nhịp vậy mà lúc ấy tan hoang hết. Không chiếc thuyền, ghe nào còn nguyên. Người chết la liệt, rất nhiều thi thể không còn nguyên vẹn, thân thể bị chia cắt, văng tan nát khắp nơi. Những người bị thương thì rên la thảm thiết. Dân trong xóm chúng tôi túa ra, chèo xuống tìm những người bị thương, còn sống để đưa vô bờ để đưa đi cứu chữa; có người vừa đưa được vào bờ thì tắc thở. Chúng tôi chỉ tập trung cứu vớt những người bị thương, những người chết chờ sáng đem đi chôn cất. Tối sáng hôm sau, mọi người lấy lưới giăng nguyên khúc sông để vớt xác người. Phải vớt mấy ngày trời vì số người chết rất nhiều, nhiều thi thể không còn nguyên vẹn vì bị trúng đạn pháo. Thân nhân nạn nhân tập trung trên bờ để nhận xác người thân, kêu khóc vang trời nghe thật đứt ruột gan và cũng có nhiều người không tìm được xác vì thi thể đã tan nát hết. Những người xấu số ấy, ai có thân nhân thì được đưa về chôn cất, ai không có

⁸ Vụ thảm sát đã man ít được nhắc đến, Báo Đồng Nai số 921 ra ngày 21-10-2004.

thân nhân thì dân làng chúng tôi cứ thấy chỗ nào có đất trống thì đem chôn, thậm trí sau này phải chôn nhiều xác trong đám lúa vì không còn chỗ. Vì đột ngột quá, lại không có thời gian chuẩn bị nên việc chôn cất các nạn nhân cũng rất sơ sài, chỉ đào khoảng 5 đến 7 tấc đất đủ khuất xác người rồi chôn xuống. Nhiều xác chết chìm dưới sông, ba ngày thì nổi lên lập lờ trên mặt nước. Một số xác chết tìm thấy ở sâu trong rừng Sác, trên ngọn cây, hoặc bị nhét chặt vào kẽ tàu dừa nước bên sông. Đáng sợ nhất là những bộ phận cơ thể người bị bom đạn cắt phá nằm rải rác khắp nơi, chúng tôi không thể nào thu gom hết được....Hồi ấy, ngoài một số người dân địa phương và các vùng lân cận đến tìm xác người thân còn nhận dạng được đem về nhà chôn cất, còn phần lớn nạn nhân của vụ thảm sát đều được chôn lấp sơ sài tại các nghĩa địa ở xã Phú Hữu. Ban đầu, chính quyền ngụy còn đưa hòm xuống cho người dân chôn cất từng người một. Sau xác chết tìm được nhiều quá, họ đã bỏ mặc. Bà con địa phương chỉ còn cách đào lỗ rồi đưa 5-6 xác xuống chôn chung một mộ. Hiện nay, những ngôi mộ tập thể ấy vẫn còn ở khu đất cù lao - ngã ba sông Ông Kèo (ấp Bến Đình)⁹, cạnh di tích Giồng Sắn hiện nay.

Những ngôi mộ tập thể tại Ngã ba Giồng Sắn bên dòng sông Ông Kèo
(Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sắn)

Trong ký ức người dân Phú Hữu, đây là một biến cố quá lớn lần đầu xảy ra ở địa phương. Tang thương ập đến nhiều gia đình quá bất ngờ; mất mát, đau thương quá lớn. Nhiều gia đình có thân nhân bị Mỹ - ngụy thảm sát tại Giồng Sắn vẫn lấy ngày 22-8 âm lịch hàng năm (tức ngày 27-9 dương lịch) làm ngày giỗ chung. Gần 50 trôi qua sau vụ thảm sát Giồng Sắn nhưng hàng năm đến ngày giỗ

---

⁹ www.baodongnai.com.vn/vanhua/200909/ky-niem-45-nam-vu-tham-sat-giong-san-27-9-1964-27-9-2009ky-1-giong-san-noi-dau-khong-nguoi-2059315/

(27-9 dương lịch), ở Phú Hữu, Vĩnh Thanh, Phước Khánh, Đại Phước... nhiều gia đình trên bàn thờ người quá cố khói hương nghi ngút, tiếng khóc người thân vẫn còn văng vẳng buồn đến nao lòng.

Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch tổ chức cúng giỗ các nạn nhân bị thảm sát tại Nhà bia di tích Giồng Sắn ngày 27/9/2013

Ảnh Nguyễn Dương Trường

d. Báo chí trong và ngoài nước tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy thảm sát thường dân vô tội tại Phú Hữu, Nhơn Trạch (Biên Hòa):

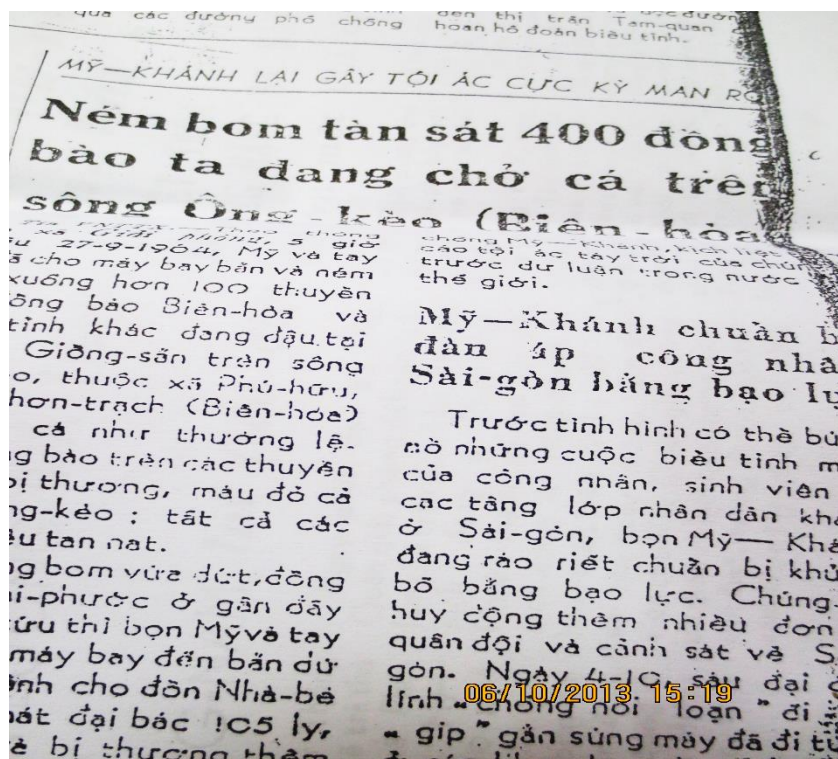
Ngay sau vụ thảm sát Giồng Sắn, Đài tiếng nói Việt Nam đưa tin và có bài bình luận cực lực tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy đối với thường dân ở Phú Hữu (Nhơn Trạch, Biên Hòa). Ngày 5-10-1964, Đài Giải phóng đã đưa tin: “Ngày 4-10-1964, Ban Thường vụ Ủy ban Mặt trận Giải phóng miền Đông Nam bộ đã họp phiên bất thường để nghe báo cáo về việc Mỹ và Việt Nam cộng hòa ném bom, bắn pháo thảm sát đồng bào trên sông Ông Kèo thuộc tỉnh Biên Hòa. Hội nghị đã quyết định ra tuyên bố “tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy” và phát động một đợt đấu tranh chống đế quốc Mỹ và ngụy quyền Sài Gòn¹⁰”. Nhờ vậy, các đoàn nhà

---

¹⁰ Công văn không đề ngày, tháng 10/1964 của Võ phòng đệ trình Thủ tướng Chính phủ về tin tức tình báo nhận được ngày 09/10/1964 (tài liệu của dịch vụ được, hiện lưu giữ tại Trung tâm lưu trữ quốc gia 2 tại Tp. Hồ Chí Minh).

báo nước ngoài như phóng viên Đài BBC, Đài Malina, có cả nhà báo Mỹ đã nắm bắt được thông tin và trực tiếp xuống hiện trường ghi nhận hình ảnh, thu thập thông tin công khai cho cả thế giới cùng biết về vụ thảm sát đẫm máu, dã man ở Phú Hữu, Nhơn Trạch (Biên Hòa).

Báo Nhân Dân số 3841 ra ngày 6-10-1964 đưa tin: Mỹ - Khánh lại gây tội ác cực kỳ man rợ “Ném bom tàn sát 400 đồng bào ta đang chở cá trên sông Ông Kèo (Biên Hòa)”

Theo *Thông tấn xã Giải phóng* “Vào lúc 5 giờ chiều ngày 27-9-1964, Mỹ và tay sai đã cho máy bay bắn và ném bom xuống hơn 100 thuyền của đồng bào Biên Hòa và nhiều tỉnh khác đang đậu tại ngã ba Giồng sản trên sông Ông Kèo thuộc xã Phú Hữu, quận Nhơn Trạch (Biên Hòa) để chở cá như thường lệ, 400 đồng bào đã bị chết và bị thương, máu đỏ cả sông Ông Kèo; tất cả các thuyền đều tan nát. Khi tiếng bom vừa dứt, đồng bào xã Phú Hữu, Vĩnh Thanh, Đại Phước ở gần đây chạy đến cứu thì bọn Mỹ và tay sai lại cho máy bay đến bắn dữ dội và ra lệnh cho đồn Nhà Bè bắn 300 phát đại bác 105 ly, làm chết và bị thương thêm một số đồng bào ta. Theo tin đầu tiên, đồng bào ta mới vớt được 180 xác chết, trong đó có một phụ nữ có thai và nhiều em bé, gần 200 đồng bào bị thương. Ngay trong đêm 27-9, Mỹ và tay sai cho ba xe GMC đến chở nhiều người chết và bị thương đi nơi khác để làm mất tang chứng. Đồng bào Biên Hòa hiện đang tìm cách cứu chữa cho những người bị thương, tiếp tục tìm xác chết; đồng thời đã tổ chức mít tinh, biểu tình chống Mỹ - Khánh, kịch liệt tố cáo tội ác tày trời của chúng trước dư luận trong nước và thế giới”.

Báo Nhân dân số 3842 ngày 7-10-1964 đưa tin với tiêu đề “*Nghiêm khắc lên án Mỹ - Khánh gây ra vụ thẩm sát Phú Hữu (Biên Hòa)*”: Tin VNTTX ngày 4-10-1964, *Thông tấn xã Giải phóng* đã ra tuyên bố kịch liệt lên án Mỹ - Khánh chiều ngày 27-9-1964 đã giội bom và bắn đại bác giết và làm bị thương gần 400 đồng bào ta trên sông Ông Kèo (xã Phú Hữu, quận Nhơn Trạch, tỉnh Biên Hòa). Sau khi nêu rõ tội ác hết sức dã man của Mỹ và tay sai, bản tuyên bố nhấn mạnh “*Chúng tôi kêu gọi đồng bào Biên Hòa và đồng bào cả nước hãy nhất tề đứng lên, hãy kiên quyết hành động để trả lời cho bọn cướp nước và bán nước biết rằng: Không một thế lực tàn bạo nào, không một hành động khủng bố dã man nào có thể khuất phục được nhân dân ta, một dân tộc có đầy đủ dũng khí và sức mạnh, một dân tộc anh hùng, một dân tộc chưa hề cúi đầu khuất phục trước bất cứ một bạo lực nào. Hiện nay, bọn xâm lược Mỹ và tay sai đang đứng trước nguy cơ sụp đổ; chế độ thống trị tàn bạo của chúng đang như cây gỗ mục đứng trước cơn bão táp cách mạng của nhân dân ta.....Đồng bào ta, chiến sĩ ta hãy tiếp tục tiến lên với khí thế mạnh mẽ, quyết tiêu diệt nhiều sinh lực định hơn nữa, quyết giành những thắng lợi to lớn, to lớn hơn nữa. Chúng tôi kêu gọi nhân dân yêu chuộng tự do và công lý trên thế giới, kể cả nhân dân tiến bộ Mỹ hãy nghiêm khắc lên án hành vi xâm lược đầy tội ác của bọn hiếu chiến Mỹ và bè lũ tay sai, hãy có những biện pháp cấp bách nhằm ngăn chặn những hành động dã man của chúng, hãy tích cực ủng hộ cuộc kháng chiến chính nghĩa, oanh liệt của nhân dân miền Nam anh hùng*”.

Ngày 6-10-1964, Đại tá Hà Văn Lâu - Trưởng Phái đoàn liên lạc ta đã gửi điện khẩn tới Đại sứ M.A.Ra-man - Chủ tịch Ủy ban Quốc tế ở Việt Nam kịch liệt phản đối Mỹ - Khánh ngày 27-9-1964 đã gây ra vụ tàn sát cực kỳ vô nhân đạo đối với đồng bào ta ở sông Ông Kèo (Biên Hòa) làm chết và bị thương gần 400 người, hơn 100 thuyền tan nát. Bức điện khẩn vạch rõ *“Đây lại thêm một vụ thảm sát mới bằng bom đạn cực kỳ vô nhân đạo đối với nhân dân Nam Việt Nam do bọn xâm lược Mỹ và chính quyền tay sai gây ra mà không một người nào có lương tri trên thế giới có thể dung thứ được....Bức điện yêu cầu Ủy ban Quốc tế nghiêm khắc lên án vụ tàn sát nói trên và có biện pháp buộc Mỹ - Khánh phải cứu chữa gấp những người bị thương, bồi thường thiệt hại cho gia đình các nạn nhân, chấm dứt mọi hành động khủng bố, tàn sát, đảm bảo Hiệp định Giơ-ne-vơ năm 1954 được thi hành nghiêm chỉnh ở Nam Việt Nam”*.

Báo Nhân Dân số 3843 ngày 8-10-1964 đưa tin với tiêu đề *“Các đoàn thể nhân dân miền Bắc kịch liệt lên án Mỹ - Khánh gây ra vụ thảm sát Phú Hữu (Biên Hòa)”*: Tin bản báo: Ngày 6-10-1964, Ủy ban Bảo vệ hòa bình thế giới, Ủy ban Đoàn kết với nhân dân Á - Phi, Tổng Công đoàn và Hội Liên hiệp Phụ Nữ Việt Nam đã ra tuyên bố kịch liệt lên án đế quốc Mỹ và tay sai gây ra vụ thảm sát Phú Hữu (Biên Hòa). Các bản tuyên bố nêu rõ rằng, nhân dân cả nước ta kịch liệt phản đối hành động vô cùng tàn bạo của đế quốc Mỹ và tay sai, căm phẫn tố cáo tội ác ghê tởm của chúng trước dư luận thế giới, kiên quyết đòi đế quốc Mỹ và tay sai phải chấm dứt ngay việc giết hại một cách đê hèn những người dân lương thiện ở Nam Việt Nam. Các bản tuyên bố tha thiết kêu gọi nhân dân các nước Á - Phi, nhân dân yêu chuộng hòa bình trên toàn thế giới lên án hành động cực kỳ dã man của đế quốc Mỹ và tay sai.

Báo Nhân dân số 3844 ngày 9-10-1964 đưa tin: Sáng 28-9-1964, gần 2.000 đồng bào ta đã rầm rộ biểu tình tại quận lỵ Nhơn Trạch kịch liệt lên án tội ác của Mỹ - Khánh. Trong đoàn biểu tình có nhiều gia đình binh sĩ nguy công khai ủng hộ. Tên Quận trưởng Nhơn Trạch phải ra gặp đồng bào và thừa nhận *“bọn Mỹ giết người hết sức dã man”*.

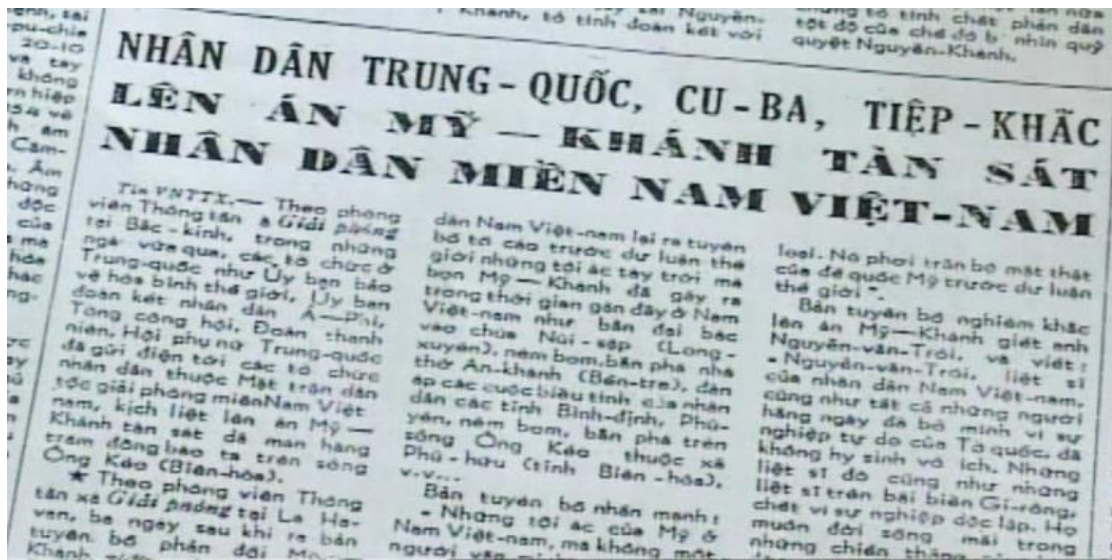

Báo Nhân dân số 3845 ngày 10-10-1964 đưa tin: Các đoàn đại biểu nhân dân miền Bắc kịch liệt phản đối Mỹ - Khánh gây ra vụ thảm sát Phú Hữu. Đảng Dân chủ, Hội Liên hiệp Thanh niên, Đoàn Thanh niên lao động, Hội Liên hiệp sinh viên, Hội phổ biến Khoa học kỹ thuật Việt Nam và Ban đấu tranh chống đế quốc Mỹ và tay sai khủng bố những người trí thức ở miền Nam Việt Nam đã ra tuyên bố kịch liệt lên án Mỹ và tay sai gây ra vụ thảm sát Phú Hữu. Các bản tuyên bố nêu rõ: Toàn thể nhân dân miền Bắc quyết biến căm thù thành hành động, đẩy mạnh phong trào thi đua “mỗi người làm việc bằng hai”, luôn luôn sẵn sàng tay cày, tay súng, ra sức xây dựng và bảo vệ miền Bắc, tích cực ủng hộ cách mạng giải phóng miền Nam, đập tan mọi hành động xâm lược của đế quốc Mỹ...

Theo *Thông tấn xã, An -ba-ni, Báo Đoàn kết*, cơ quan của Mặt trận Dân chủ An-ba-ni số ra ngày 8-10-1964 đã đăng bài kịch liệt lên án Mỹ - Khánh gây ra vụ thảm sát Phú Hữu, bài viết có đoạn “...**đế quốc Mỹ, kẻ đang gây ra tội ác đối với nhân dân Nam Việt Nam phải rút khỏi Nam Việt Nam!**”

Báo Nhân dân số 3847 ra ngày 12-10-1964 đưa tin: Nhiều tổ chức ở Triều Tiên kịch liệt lên án Mỹ - Khánh gây ra vụ thảm sát Phú Hữu (Biên Hòa).

Báo Nhân Dân số 3849 ra ngày 14-10-1964 đăng bài có tiêu đề: Nhân dân Trung Quốc, Cu Ba, Tiệp Khắc lên án Mỹ - Khánh tàn sát nhân dân Nam Việt Nam.

Theo phóng viên *Thông tấn xã Giải Phóng* tại La-Ha Va-na, ba ngày sau khi ra bản tuyên bố phản đối giết chết anh Nguyễn Văn Trỗi; ngày 19-10-1964, Ủy ban Toàn Cu Ba đoàn kết với nhân dân Việt Nam lại ra tuyên bố tố cáo trước dư luận thế giới những tội ác tày trời mà bọn Mỹ - Khánh đã gây ra trong thời gian gần đây ở Nam Việt Nam như bắn đại bác vào chùa Núi Sập (Long Xuyên); ném bom, bắn phá nhà thờ An Khánh (Bến Tre); đàn áp các cuộc biểu tình của nhân dân các tỉnh Bình Định, Phú Yên; ném bom, bắn phá trên sông Ông Kèo (tỉnh Biên Hòa)... Bản tuyên bố nhấn mạnh: **“Những tội ác của Mỹ ở Nam Việt Nam mà không một người văn minh nào có thể tưởng tượng được, đã xúc phạm đến lương tâm của mọi người trên thế giới và là một sự thử thách đối với nhân loại. Nó phơi trần bộ mặt thật của đế quốc Mỹ trước dư luận thế giới”**. Tất cả các báo của Cu Ba ra ngày 20-10-1964 đều đăng toàn văn bản tuyên bố nói trên của Ủy ban Toàn Cu Ba đoàn kết với nhân dân Nam Việt Nam.

Theo phóng viên *Thông tấn xã Giải Phóng* ở Pơ-Ra-ha, trong ba ngày 12,13,14-10-1964, Ủy ban Mặt trận Dân tộc Khu Ban-ca Bi-xtơ-ri-ca, một trong mười Khu của nước Cộng hòa xã hội chủ nghĩa Tiệp Khắc đã tổ chức nhiều cuộc nói chuyện, triển lãm, chiếu phim về Nam Việt Nam ở nhiều nhà máy, hợp tác xã để giới thiệu cuộc chiến đấu của nhân dân Nam Việt Nam và tố cáo những tội ác của đế quốc Mỹ, nhất là những tội ác gần đây nhất trong vụ thả bom tàn sát 400 thường dân vô tội ở Phú Hữu (Biên Hòa).

Tin VNTTX - Ngày 19-10-1964, phái đoàn liên lạc ta đã gửi thư đến Ủy ban Quốc tế tố cáo sau vụ Mỹ - Khánh cho không quân bắn phá và giội nhiều bom xuống đám đông nhân dân đang đánh cá trên khúc sông Ông Kèo, xã Phú Hữu (Biên Hòa) ngày 27-9-1964 giết và làm bị thương hơn 400 người. Tiếp theo, ngày 30-9-1964, chúng càn quét, bắn giết và đốt phá tàn bạo ở xã Phú Hữu và vùng lân cận, gây thêm nhiều thiệt hại cho nhân dân vùng này. Phái đoàn liên lạc ta kịch

liệt phản đối những hành động khủng bố đàn áp nói trên của Mỹ - Khánh vi phạm trắng trợn Hiệp định Giơ-ne-vơ năm 1954 về Việt Nam...

Báo Nhân dân số 3857 ra ngày 22-10-1964 đưa tin: Nhân dân Trung Quốc kịch liệt lên án đế quốc Mỹ gây ra vụ thảm sát Phú Hữu: Bức điện của Ủy ban Bảo vệ hòa bình thế giới của Trung Quốc viết: **“Nhân dân Trung Quốc tỏ lòng phẫn nộ sâu sắc trước tội ác tày trời của đế quốc Mỹ và tay sai đã điên cuồng ném bom xuống các thuyền cá trên sông Ông Kèo thuộc xã Phú Hữu, tỉnh Biên Hòa làm chết và bị thương 400 người. Gần đây, đế quốc Mỹ tăng cường đàn áp nhân dân Nam Việt Nam nhằm cứu vãn chế độ tay sai đang sụp đổ của chúng và chúng còn la ó đòi mở rộng cuộc chiến tranh xâm lược. Nhưng càng hung hãn bao nhiêu, chúng càng bước nhanh đến ngày phải đền tội bấy nhiêu. Nhân dân Trung Quốc luôn luôn ủng hộ nhân dân Nam Việt Nam trong cuộc đấu tranh yêu nước chính nghĩa chống đế quốc Mỹ”**.

Bức điện của Ủy ban Đoàn kết nhân dân Á - Phi của Trung Quốc đã vạch tội Mỹ: *“Tội ác này của đế quốc Mỹ và tay sai một lần nữa phơi bày bản chất tàn bạo của chúng. Tội ác đó đồng thời đã phản ánh tình trạng hấp hối của chúng ở Nam Việt Nam....Nhân dân Trung Quốc và nhân dân cách mạng ở các Châu Á, Phi, Mỹ La tinh và toàn thế giới kiên quyết ủng hộ cuộc đấu tranh yêu nước chính nghĩa của nhân dân Nam Việt Nam chống đế quốc Mỹ”*.

Tại Bắc Kinh, ngày 10-10-1964, Trưởng Đoàn đại biểu thường trú của Mặt trận Dân tộc giải phóng Miền Nam Việt Nam tiếp đoàn đại biểu thanh niên của Mặt trận Dân tộc giải phóng An-Giê-ri do ông Ma-du-ri Hô-xi-nơ dẫn đầu hiện đang thăm Trung Quốc. Trong lần gặp mặt thân mật này, Ngài Ma-du-ri Hô-xi-nơ đã kịch liệt lên án tội ác của Mỹ - Khánh gây ra vụ thảm sát Phú Hữu và nêu rõ sự ủng hộ kiên quyết của nhân dân và thanh niên An-Giê-ri đối với nhân dân Nam Việt Nam đang đấu tranh chống đế quốc Mỹ xâm lược.

Các báo Trung Quốc viết **“Bè lũ Mỹ - Khánh phải trả nợ máu”**: *Nhân dân Nhật báo* (Trung Quốc) ngày 15-10-1964 đăng một bài bình luận nhan đề **“Mỹ lại phạm thêm một tội ác tày trời mới ở Nam Việt Nam”**, nghiêm khắc tố cáo tội ác của bè lũ Mỹ - Khánh trong vụ thảm sát Phú Hữu. Nhân dân Trung Quốc vô cùng căm phẫn trước tội ác mới phi nhân đạo của đế quốc Mỹ và tỏ lòng đồng tình sâu sắc ủng hộ kiên quyết đối với nhân dân Nam Việt Nam. Món nợ máu đối với nhân dân Nam Việt Nam ngày càng chồng chất; 10 năm nay, kể từ sau ngày ký Hiệp định Giơ-ne-vơ năm 1954, hàng chục vạn nhân dân Nam Việt Nam vô tội đã bị đế quốc Mỹ và bè lũ tay sai giết hại. Vụ thảm sát ở Phú Hữu là một trang đầy máu trong cuốn sổ nợ máu của đế quốc Mỹ...Nhưng điên cuồng và dã man quyết không phải là dấu hiệu tỏ rằng đế quốc Mỹ mạnh mà ngược lại, bất cứ một đế quốc và tay sai nào càng đàn áp điên cuồng tàn bạo thì càng chứng tỏ chúng sắp

bước đến ngày tàn lụi và số phận chúng sắp kết thúc. Ngày nay, ở Nam Việt Nam, đế quốc Mỹ đã đi đến bước đường cùng, ách thống trị bù nhìn của chúng cũng đang lung lay, tan rã. Nhân dân Nhật báo nhân mạnh: **“Nợ máu phải trả bằng máu”**, những món nợ máu chồng chất của đế quốc Mỹ đối với nhân dân Việt Nam cuối cùng nhất định phải trả sạch. Không những nhân dân Nam Việt Nam mà nhân dân các nước Đông Dương, nhân dân các nước Á - Phi - Mỹ La-tinh và nhân dân toàn thế giới bị đế quốc Mỹ xâm lược và đàn áp nhất định sẽ có ngày phải hỏi tội đế quốc Mỹ hung ác đang nợ những món nợ máu khổng lồ.

Phú Hữu là một xã thuần nông ở vùng sâu của huyện Nhơn Trạch. Vụ Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo thảm sát thường dân diễn ra vào chiều tối ở một làng quê sông nước heo lánh, đường xá đi lại khó khăn, trang thiết bị quay phim, chụp hình và điều kiện thông tin lúc bấy giờ rất hạn chế nên mặc dù tính chất của cuộc thảm sát rất vô cớ, hèn hạ, đẫm máu, có quy mô lớn; nhưng Mỹ - ngụy đã tìm mọi cách bưng bít nên vụ thảm sát 536 thường dân vô tội ở Phú Hữu (Nhơn Trạch - Biên Hòa) ít có hình ảnh chứng minh và ít được nhắc đến, không như vụ thảm sát 504 thường dân ở Sơn Mỹ (Quảng Ngãi) diễn ra trực diện ngay giữa ban ngày, được phóng viên chiến trường Mỹ chụp hình, quay phim, công bố đã làm rung động toàn thế giới.

Theo thống kê, chỉ trong thời gian 1964-1973, Mỹ đã ném xuống Việt Nam hơn 15 triệu tấn bom đạn, trung bình mỗi tháng gây thương vong khoảng 3.000 dân thường Việt Nam. Thuốc diệt cỏ (chất độc da cam), được sử dụng rộng rãi bất chấp làn sóng dư luận phản đối, Mỹ vẫn tiến hành chiến tranh hóa học với 45 triệu lít bí mật rải xuống miền Nam Việt Nam đã biến những vùng đất phì nhiêu màu mỡ, cây cối xanh tươi trở thành vùng đất chết, không còn sự sống; để lại di chứng “thảm hại da cam” rất đau thương cho nhiều thế hệ trẻ Việt Nam. Tội ác tày trời này của đế quốc Mỹ và bè lũ tay sai đối với nhân dân Việt Nam “trời không dung, đất không tha”. Trong cuốn hồi ký *“Nhìn lại quá khứ, những bài học và thảm kịch chiến tranh Việt Nam”* của Cựu Bộ trưởng Bộ Quốc phòng Mỹ Robert McNamara, xuất bản năm 1995 đã phải thú nhận rằng: **“Chúng tôi đã sai lầm, sai lầm khủng khiếp. Chúng tôi đã mắc nợ tương lai cho việc giải thích tại sao lại sai lầm như vậy và chính những sai lầm đó đã đem lại hậu quả hết sức nặng nề cho đất nước và nhân dân Việt Nam...”**.

2. Giá trị về lịch sử

a. Quân dân Biên Hòa và cả nước biển đau thương thành hàng động cách mạng trả thù cho 536 đồng bào bị Mỹ - ngụy sát hại tại Phú Hữu (Nhơn Trạch, Biên Hòa):

Dân tộc Việt Nam có truyền thống hơn 4000 ngàn năm dựng nước và giữ nước; khi đất nước có giặc xâm lăng, truyền thống ấy lại được phát huy cao độ trong quân dân cả nước, cùng nhau nhất tề đứng lên, một lòng đoàn kết đánh đuổi kẻ thù, giải phóng quê hương đất nước, giành độc lập - tự do cho dân tộc.

Đối với tỉnh Biên Hòa, trong hai cuộc kháng chiến, nhiều địa danh đã vùi thây hàng trăm, ngàn quân giặc, khiến chúng mỗi khi nhớ lại không khỏi rùng mình, khiếp sợ như trận: Chiến thắng La Ngà, Chiến thắng Tổng kho Long Bình, Chiến thắng sân bay Biên Hòa, trận 21 ngày đêm (9/4-21/4/1975) giải phóng thị xã Long Khánh mở cửa ngõ đông bắc để đại quân ta tiến vào giải phóng Sài Gòn và đặc biệt căn cứ Chiến khu Đ tại Mã Đà - Vĩnh Cửu (Biên Hòa) đã làm cho Mỹ - ngụy phải bất lực thốt lên **“Chiến khu Đ còn thì Sài Gòn mất”**....

Từ truyền thống đó, ngay sau vụ máy bay Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo sát hại thường dân vô tội tại Giồng Sắn (Phú Hữu), Huyện ủy Nhơn Trạch đã khẩn cấp tổ chức Hội nghị cán bộ và đề ra chủ trương: Phát động trong toàn Đảng bộ,

toàn quân, toàn dân trên địa bàn huyện liên tục tố cáo tội ác của kẻ địch kết hợp với tổ chức các hành động tấn công kẻ thù và giải quyết hậu quả sau vụ thảm sát do Mỹ - ngụy gây ra. Ông Nguyễn Văn Thông 80 tuổi, hiện ngụ tại phường Quyết Thắng (Tp. Biên Hòa) - nguyên là Bí thư Huyện ủy Nhơn Trạch (1964) nhớ lại: Ngay hôm sau vụ thảm sát (28-9-1964), một mặt chúng tôi huy động bà con cứu hộ những người bị thương, chung tay giúp đỡ gia đình bị nạn và chôn cất những người bị chết; một mặt chỉ đạo Bí thư các xã trong huyện tiến hành kiểm tra và báo cáo số lượng người chết để lấy chứng cứ đấu tranh với

Ông Nguyễn Văn Thông - Nguyên Bí thư huyện ủy Nhơn Trạch (1964)

địch. Con số thống kê lúc đó là 536 người bị chết, hàng trăm người bị thương chủ yếu là dân ba xã: Vĩnh Thanh, Phước Khánh và Phú Hữu, còn lại đa số là dân từ nơi khác đến buôn bán, làm ăn nên nhiều người không rõ tung tích, danh tính; gần 200 thuyền, ghe bị tan nát và hư hỏng. Sau khi nắm được số thương dân bị chết và thương vong, Huyện ủy Nhơn Trạch chỉ đạo tập trung lực lượng quần chúng đấu tranh trực diện với tên Quận trưởng Nhơn Trạch và Quốc hội nghị ở Sài Gòn, đòi chúng phải bồi thường sinh mạng và tài sản bị thiệt hại của hơn năm trăm đồng bào vô tội. Bí thư các xã trong huyện tiến hành tìm hiểu, nắm bắt tình hình ở địa phương xem gia đình nào có người thân bị chết, bị thương trong vụ thảm sát Giồng Sấn, đặc biệt lưu ý đến các đối tượng là gia đình binh sĩ nghị nhằm giác ngộ, lôi kéo họ tham gia đoàn biểu tình để đạt được kết quả, tránh bị đàn áp, thương vong trên đường đấu tranh.

Ông Võ Văn Lượng (Tư Định) 84 tuổi, hiện ngụ tại phường Trung Dũng

Ông Võ Văn Lượng - Nguyên Bí thư Huyện ủy Long Thành (1960-1962)

(Tp. Biên Hòa). Khi vụ thảm sát tại ngã ba Giồng Sấn xảy ra, ông là Bí thư huyện Vĩnh Cửu (1962-1964),¹¹ cho biết: Ngay sau vụ Mỹ - nghị thảm sát thường dân trên sông Ông Kèo, ông được Huyện ủy Nhơn Trạch mời về cùng tiếp xúc với Bí thư Chi bộ mật và lộ các xã: Phước An, Phước Khánh, Đại Phước, Phú Hữu và các cơ sở, lực lượng nòng cốt ở địa phương để hướng dẫn việc chọn lựa những người có trách nhiệm tham gia

đoàn biểu tình và chuẩn bị lý lẽ, phương pháp đấu tranh với địch. Ngay hôm sau vụ thảm sát (28-9), các xã đã vận động quần chúng lên đến hơn ngàn người¹² để đi biểu tình lên án tội ác của bọn Mỹ - nghị và đòi chúng phải bồi thường tính mạng, tài sản cho đồng bào bị thảm sát. Đây được xem như một trận chiến không

---

¹¹ Bí thư huyện Long Thành (1960-1962). Huyện ủy viên huyện Long Thành phụ trách các xã: Phước An, Phước Khánh, Đại Phước, Phú Hữu giai đoạn trước năm 1960; Bí thư xã Phước An (1955).

¹² Báo *Nhân Dân* số 3844 ra ngày 9/10/1964 đăng lại tin của *Thông tấn xã Giải Phóng* thống kê con số tham gia đoàn biểu tình trên 2.000 người, trong đó có nhiều gia đình binh sĩ nghị đã công khai ủng hộ, tham gia đoàn biểu tình.

tiếng súng trực diện với kẻ thù không kém phần nguy hiểm, cam go nên công tác chuẩn bị và lộ trình đi đấu tranh được Huyện ủy Nhơn Trạch chỉ đạo chuẩn bị chu đáo, phân công cụ thể từ những người có trách nhiệm cầm băng rôn, cầm cáo trạng, trả lời nếu địch hỏi, lo hậu cần, cứu thương... Đội hình đoàn biểu tình cũng được sắp xếp theo thứ tự, lớp lang cụ thể: Những người đi đầu là thân nhân của những nạn nhân bị thảm sát và một số gia đình các binh sĩ nguy có người thân cũng bị sát hại tại Giồng Sắn (việc có gia đình binh sĩ nguy trong đoàn biểu tình là nằm trong kế hoạch, ý đồ của ta. Vận động, giáo dục gia đình binh sĩ là làm tốt công tác binh vận; ngoài ra có các gia đình binh sĩ đi trong đoàn biểu tình sẽ tránh được sự đàn áp, bắt bớ của địch vì chồng, cha, anh, em... của họ hiện đang đi lính Việt Nam cộng hòa nên địch không dám thẳng tay đàn áp vì sợ dư luận xấu trong hàng ngũ binh sĩ nguy quyền Sài Gòn), tiếp theo là cơ sở cách mạng hoạt động hợp pháp (lực lượng nòng cốt) và quần chúng nhân dân. Trong đoàn biểu tình có một số đảng viên hoạt động hợp pháp để lãnh đạo cuộc đấu tranh và kịp thời ứng phó khi có đàn áp. Trước khi kéo về quận lỵ Nhơn Trạch, tỉnh Biên Hòa và “thủ phủ Sài Gòn”, đoàn biểu tình đã tổ chức mít tinh tưởng niệm 536 thường dân vô tội bị sát hại và lên án tội ác của Mỹ - nguy ngay tại ngã ba Giồng Sắn; sau đó chia làm ba đoàn cầm băng rôn, biểu ngữ với hàng chữ lớn **“Phản đối hành động giết hại dân lành hàng loạt của Mỹ - nguy”**.... rầm rộ kéo về quận lỵ Nhơn Trạch, tỉnh Biên Hòa và “thủ phủ” Sài Gòn. Trên đường đi, đoàn đã nhận được nhiều sự ủng hộ của quần chúng nhân dân, tiếp tế nước uống, lương thực, thực phẩm; một số người đã nhập theo đoàn biểu tình tiến về Sài Gòn. Cuộc biểu tình đấu tranh của nhân dân huyện Nhơn Trạch kéo dài trong ba ngày, tuy chưa đạt được được kết quả như ý nhưng đã đạt được những thắng lợi nhất định: Cuộc đấu tranh đã không bị đàn áp, không có thương vong và địch đã phải hứa xem xét những yêu cầu của đồng bào.

Nhân dân Nhơn Trạch biểu tình yêu cầu Mỹ - Khánh phải đền nhân mạng và tài sản cho những thường dân bị chúng sát hại trên sông Ông Kèo
(Ảnh chụp phù điêu tại Nhà bia di tích Giồng Sắn)

Trên đường đi, đoàn đã nhận được nhiều sự ủng hộ của cơ sở cách mạng, quần chúng nhân dân. Đặc biệt, cuộc đấu tranh chính trị này đã gây tiếng vang lớn; báo chí trong và ngoài nước biết đến tội ác của Mỹ - ngụy tại Phú Hữu (Nhơn Trạch); tuyên truyền và nhận được sự ủng hộ của nhân dân trong cả nước và những người, những nước yêu chuộng hòa bình trên thế giới đã kịch liệt lên án cuộc chiến tranh phi nghĩa của đế quốc Mỹ tại Việt Nam. Cuộc biểu tình đã đẩy lên phong trào cách mạng sục sôi trong quần dân cả nước “giết giặc lập công, trả thù cho đồng bào vô tội bị sát hại tại Phú Hữu” làm cho Mỹ - ngụy vô cùng khiếp sợ, e dè, thận trọng mỗi khi quyết định ném bom, bắn pháo vào khu dân cư và thường dân vô tội.

Dưới sự chỉ đạo huyện ủy Nhơn Trạch; các lực lượng vũ trang, dân quân, du kích huyện Nhơn Trạch biến đầu thương, sự căm thù thành hành động cách mạng. Phong trào “diệt ác phá kìm” dâng lên cao trong toàn huyện. Một số tên tay sai bán nước, gây nợ máu với nhân dân bị cảnh cáo, răn đe và tử hình. Nhiều đồn bót của địch như đồn Gò Cát (xã Phước An), đồn Phước Thọ, Bến Sắn (xã Phước Thiện), đồn Phú Hội (xã Phú Hội)... bị quân ta bao vây, tiêu diệt. Hàng chục ấp chiến lược do địch dày công xây dựng trong 3 năm (1962-1964) bị phá banh; ban tề ấp bị giải tán. Khu trù mật Hang Nai (Phước An) bị phá hoàn toàn. Một số ấp ở các xã vùng sâu như: Phú Hữu, Đại Phước... quân ta đã giành được thể chủ động. Đội du kích xã Phú Hữu đã lập nhiều chiến công vang dội trong các

trận đánh địch ngay tại ngã ba Giồng Sắn. Phong trào thanh niên xung phong tòng quân, đi làm nghĩa vụ dân công lên cao, rầm rộ. Hàng ngàn thanh niên nam, nữ các xã trong huyện Nhơn Trạch náo nức lên đường nhập ngũ và vào đội du kích ở địa phương; hàng ngàn lượt thanh niên, công nhân cao su, nông dân đi dân công tải, vận chuyên vũ khí, lương thực phục vụ cho chiến trường. Toàn huyện Nhơn Trạch sôi sục khí thế đấu tranh chống kẻ thù, động viên sức người, sức của phục vụ cho tiền tuyến...

Ngay sau khi được tin Mỹ - Khánh gây ra vụ thảm sát ở xã Phú Hữu (Biên Hòa), sáng ngày 6-10-1964, hơn 3.600 cán bộ và công nhân thuộc 10 cơ sở sản xuất ở Hà Nam, tỉnh kết nghĩa với Biên Hòa đã tổ chức mít tinh phản đối hành động dã man của Mỹ - Khánh.

Tối ngày 6-10-1964, cán bộ và đồng bào miền Nam tập kết trong Hội đồng hương Biên Hòa đã họp Hội nghị kịch liệt lên án hành động khủng bố dã man của Mỹ - Khánh; đồng thời bàn kế hoạch đấu tranh và đẩy mạnh sản xuất để thiết thực trả thù cho đồng bào bị địch giết hại ở xã Phú Hữu. Toàn thể cán bộ, công nhân nhà máy cơ điện Hà Nội đã họp mít tinh kịch liệt lên án Mỹ và tay sai gây ra vụ thảm sát ở xã Phú Hữu (Biên Hòa).

Cán bộ và nhân dân tỉnh Hà Nam đã gửi thư đến đồng bào tỉnh Biên Hòa kết nghĩa hứa sẽ biến căm thù thành hành động, đẩy mạnh thi đua xây dựng và bảo vệ miền Bắc, thiết thực ủng hộ cuộc đấu tranh của đồng bào Biên Hòa kết nghĩa.

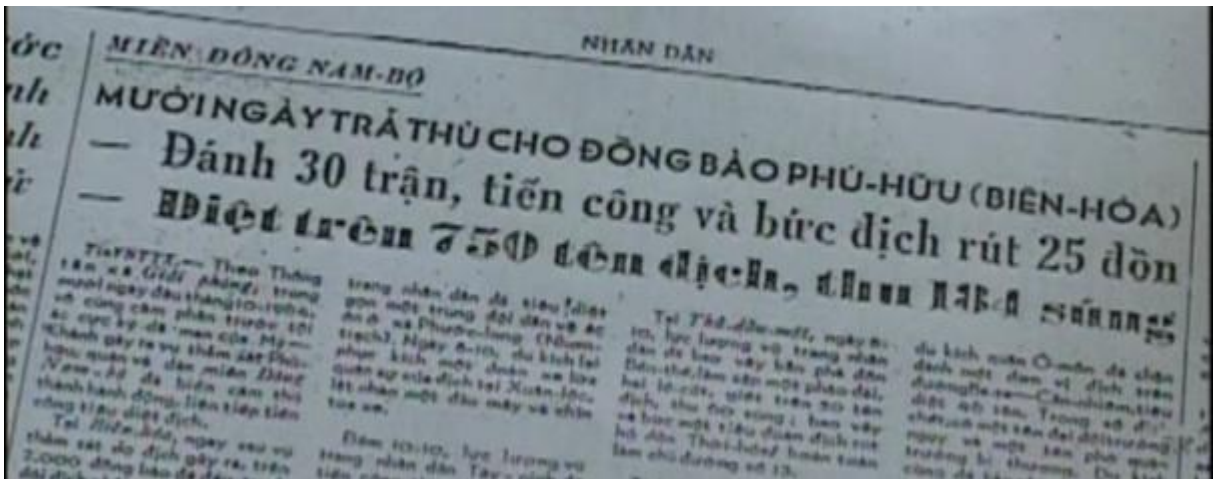
Trả thù cho đồng bào Phú Hữu, quân giải phóng tiêu diệt hoàn toàn bốn đại đội chủ lực của địch ở Tây Ninh, giết và làm bị thương 400 tên, bắt sống 32 tên¹³.

Miền Đông Nam bộ 10 ngày trả thù cho đồng bào Phú Hữu (Biên Hòa): Đánh 30 trận, tiến công và bức địch rút 25 đồn; diệt trên 750 tên địch, thu 184 súng các loại¹⁴

---

¹³ Báo Nhân dân số 3848 ngày 13-10-1964, lưu giữ tại Thư viện Tổng hợp Tp. HCM

¹⁴ Báo Nhân dân số 3856 ngày 21-10-1964, lưu giữ tại Thư viện Tổng hợp Tp. HCM

Ngày 31-10-1964, quân ta đã tấn công vào sân bay Biên Hòa tiêu diệt nhiều phi công, cố vấn Mỹ và phá hủy nhiều máy bay quân sự, bom đạn, phương tiện hoạt động tội ác của chúng. Chiến thắng vang dội đó, được Bác Hồ dưới bút danh Chiến Sĩ đã đúc kết bằng bốn câu thơ:

*“Uy danh lừng lẫy khắp năm Châu
Đạn cối tuôn cho Mỹ bể đầu
Thành Đồng trống trắng lay Lầu trắng
Điện Biên - Mỹ chẳng phải chờ lâu”*

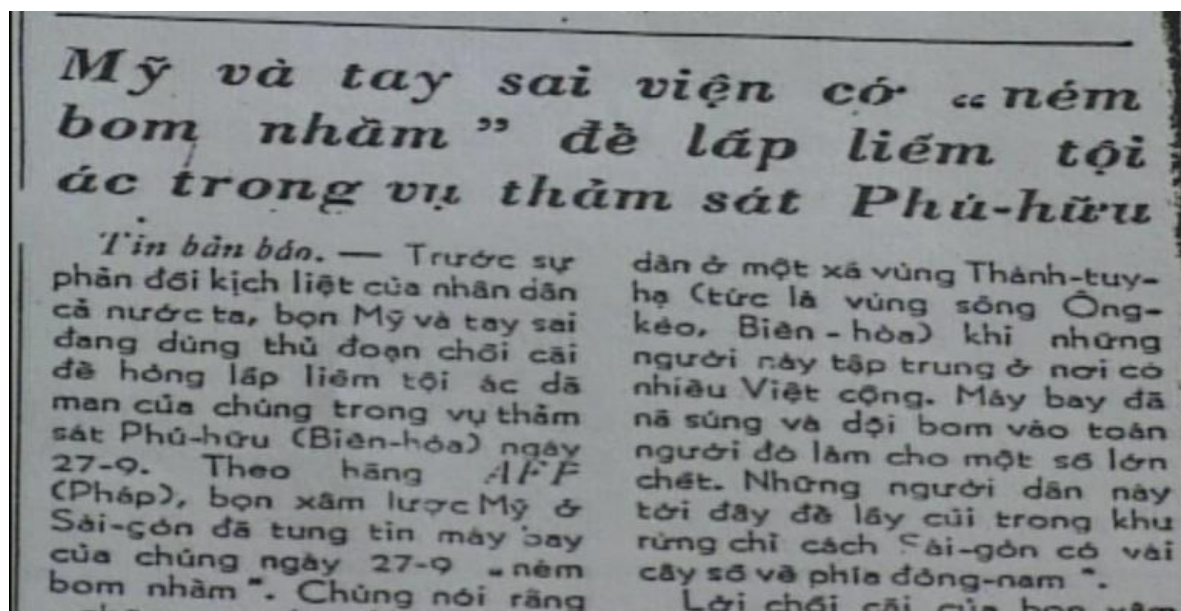
Tiếp theo, Chiến thắng Bình Giã giai đoạn 1 vào tháng 12 năm 1964 và giai đoạn 2 vào tháng 1 năm 1965 đã làm nức lòng quân và dân ta. Bình Giã trở thành cột mốc đánh dấu sự sụp đổ của “Chiến lược chiến tranh đặc biệt của Mỹ - ngụy” ở miền Nam Việt Nam. Chiến thắng sân bay Biên Hòa và Chiến thắng Bình Giã là một trong những trận chiến tiêu biểu của quân và dân ta trả thù cho hơn 500 thường dân ở Phú Hữu - Nhơn Trạch bị Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo sát hại tại ngã ba Giồng Sắn ngày 27-9-1964.

Trước làn sóng đấu tranh của quân dân trong cả nước và dư luận thế giới, cuối cùng Mỹ - Khánh phải thú nhận đã gây ra vụ thảm sát thường dân vô tội tại Phú Hữu, Nhơn Trạch (Biên Hòa):

Báo Nhân Dân số 3844 ra ngày 9-10-1964 đưa tin: “Trước sự phản đối kịch liệt của nhân dân cả nước, bọn Mỹ và tay sai đã dùng mọi thủ đoạn chối cãi hòng lấp liếm tội ác dã man của chúng trong vụ thảm sát thường dân ở Phú Hữu (Biên Hòa) ngày 27-9. Theo *Hãng APP* (Pháp) đưa tin: Bọn xâm lược Mỹ ở Sài Gòn đã tung tin máy bay của chúng ngày 27-9-1964 “**ném bom nhằm**”. Chúng nói rằng “những máy bay Xcai-rây-đơ tưởng nhằm một nhóm nhân dân ở một xã vùng Thành Tuy Hạ (tức vùng sông Ông Kèo - Biên Hòa), khi những người này tập trung ở nơi có nhiều việt cộng; máy bay đã nã súng và dội bom vào toán người đó làm một số lớn chết. Những người dân này tới đây để lấy củi trong khu rừng chỉ

cách Sài Gòn có vài cây số về phía đông nam. Lời chối cãi của bọn xâm lược Mỹ càng phơi bày rõ bộ mặt dã man của chúng”.

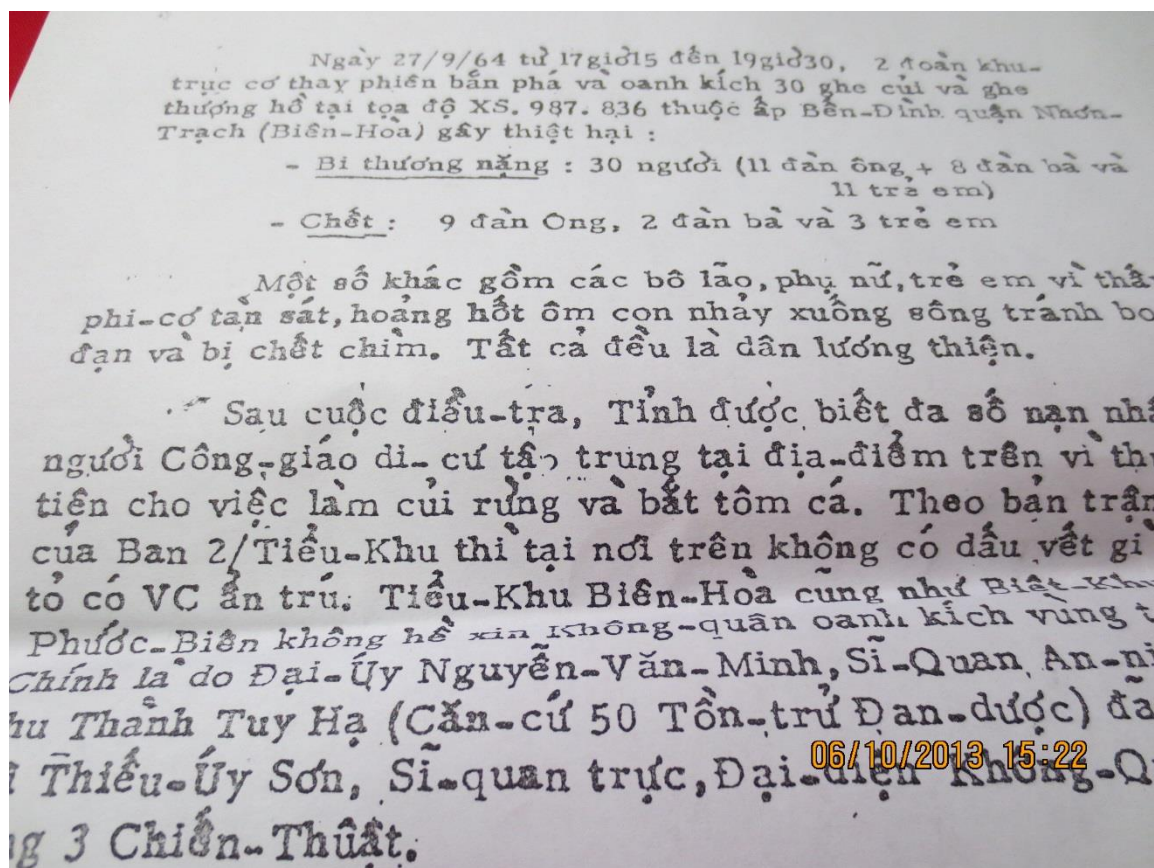
Báo Nhân Dân số 3846 ra ngày 11-10-1964 đưa tin: Sau khi tung ra luận điệu “**Bắn nhầm**” vào nhân dân ở xã Phú Hữu, bọn Mỹ - Khánh lại tiếp tục cố làm giảm nhẹ tội ác dã man của chúng trước sự lên án kịch liệt của nhân dân cả nước ta và dư luận thế giới bằng bản báo cáo sai sự thật về số người chết và bị thương vong.

Theo *Hãng AP* (Mỹ), Tỉnh trưởng Biên Hòa đã phải báo cáo thật là “**THƯỜNG DÂN BỊ GIẾT CHỨ KHÔNG PHẢI LÀ VIỆT CỘNG**”. Để hòng bào chữa tội ác của chúng, bọn Mỹ - Khánh nói rằng “*Các vụ máy bay sơ ý bắn vào thường dân thường xảy ra ở đây; vụ vừa rồi đã gây ra con số thương vong cao một cách khác thường*”.

Theo tài liệu thu được của địch (hiện lưu giữ tại Trung tâm Lưu trữ quốc gia 2 tại thành phố Hồ Chí Minh), trong **Công điện mật** và **thượng khẩn** đề ngày 29-9-1964 của Tỉnh trưởng kiêm Tiểu khu trưởng Biên Hòa gửi cho Văn phòng Thủ tướng Chính phủ và Trung tướng Tư lệnh vùng ba chiến thuật phúc trình như sau: “*về việc phi cơ khu trục bắn phá và oanh kích 30 ghe củi và thương hồ*”, địch đã ghi nhận tội ác gây ra tại Giồng Sắn. Nội dung công điện tường trình “*Ngày 27-9-1964 từ 17 giờ 15 đến 19 giờ 30, 2 đoàn khu trục cơ thay phiên nhau bắn phá và oanh kích 30 ghe củi và ghe thương hồ tại tọa độ XS.987.836 thuộc ấp Bến Đình, xã Nhơn Thanh, quận Nhơn Trạch (Biên Hòa). Cuộc oanh kích trên gây thiệt hại như sau: 30 người bị thương nặng gồm có 11 đàn ông, 8 đàn bà và 11 trẻ em. Số người chết gồm có 9 đàn ông, 2 đàn bà và 3 trẻ em. Ngoài ra còn một số khác thuộc ghe thương hồ gồm có bà lão, phụ nữ và trẻ em vì nhìn thấy phi cơ tàn sát, nên hoảng hốt ôm con nhảy xuống sông tránh*”.

bom đạn và bị chết chìm". Trong một báo cáo khác, Tỉnh trưởng Biên Hòa cũng thừa nhận: **Địa điểm ném bom, bắn pháo không có dấu vết gì chứng tỏ có việt cộng ẩn trú và những người chết đều là THƯỜNG DÂN LƯƠNG THIỆN.**

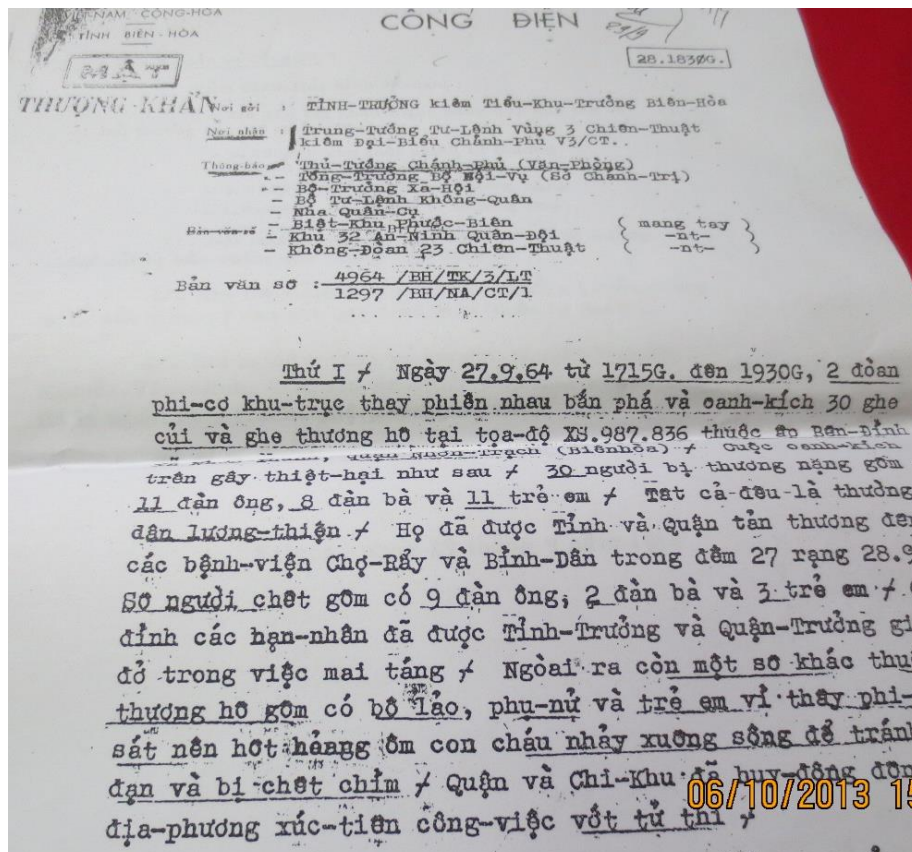
Tỉnh trưởng kiêm Tiểu khu Trưởng Biên Hòa đã báo cáo, đề xuất hình thức xử lý cá nhân chịu trách nhiệm chính trong vụ oanh kích sát hại thường dân trên sông Ông Kèo là do Đại úy Nguyễn Văn Minh - Sĩ quan an ninh Yếu khu Thành Tuy Hạ. Công điện nêu: "Theo giám định tại chỗ, Đại úy Minh là một sĩ quan quân cụ kém về tình báo và chiến thuật nên thiếu thám sát kỹ lưỡng để biết địch hay dân mà vì quá lo Yếu khu bị tấn công nên vội vã xin thẳng Thiếu úy Sơn - Sĩ quan trực Đại diện không quân tại Vùng 3 Chiến thuật điều máy bay đến oanh kích mà không thông qua hệ thống chỉ huy lãnh thổ của Biệt khu Phước - Biên và Tiểu khu Biên Hòa... Yếu khu Thành Tuy Hạ hoàn toàn chịu trách nhiệm trong vụ này.... Ý kiến đề nghị: Xin nghiêm phạt và chuyển Đại úy Nguyễn Văn Minh....". Tỉnh trưởng Biên Hòa đề nghị "Xin đền bồi nhân mạng bằng quỹ cứu trợ và bồi thường của Bộ Quốc phòng: 5.000\$00 cho mỗi người tử thương; 3.000\$00 cho người bị thương nặng; 2.000\$00 cho những người bị thương nhẹ; bồi thường cho 20 nghe lớn nhỏ và 10 xuồng chở củ bị bắn chìm ước lượng 750.000\$00...".

Công điện của Văn phòng Thủ tướng Chính phủ đệ trình Thủ tướng không đề ngày, tháng 10-1964, tổng hợp tin tức tình báo nhận được ngày 9-10-1964 có

nội dung: “Mặc dù Bộ quốc phòng Việt Nam cộng hòa đã xác nhận sự làm lỗi **“bắn nhầm”** trong vụ oanh kích tại Phú Hữu (Biên Hòa), nhưng việt cộng vẫn khai thác sự kiện này để có thể tổ chức nhiều cuộc biểu tình tại các tỉnh miền Đông trong thời gian tới với mục đích đẩy mạnh phong trào đấu tranh chống Mỹ và chính quyền ta”.¹⁵

Như vậy, dù Tỉnh trưởng Biên Hòa báo cáo cô tình hạ thấp số thương vong do bom đạn của chúng đối với thường dân trên sông Ông Kèo (Phú Hữu, Nhơn Trạch, Biên Hòa) để che giấu tội ác, nhưng địch cũng phải thừa nhận đã **“bắn nhầm”** và số thương vong thực sự lớn hơn do đồng bào nhảy xuống sông tránh bom đạn, bị chết chìm. Có điều báo cáo này lại “lờ” đi, không kê khai ra. Ngoài ra, báo cáo của địch cũng không nhắc đến số người bị thương đưa đi cấp cứu và bị chết tại các bệnh viện, tại gia đình, những ngày tiếp theo và mất tích, chưa tìm thấy xác.

Di tích Giồng Sắn đánh dấu một giai đoạn ác liệt cuộc kháng chiến chống Mỹ cứu nước của dân tộc ta; là bằng chứng hùng hồn tố cáo tội ác chiến tranh điển hình phi nghĩa của đế quốc Mỹ đối với nhân dân Việt Nam; vi phạm nghiêm

¹⁵ Tài liệu của địch ta thu được hiện lưu trữ tại Trung tâm lưu trữ quốc gia 2 tại Tp. Hồ Chí Minh.

trọng Hiệp định Gionevơ; lột trần bản chất đê hèn, bộ mặt giả tạo của một đất nước từng rêu rao là bậc nhất giàu mạnh, văn minh, tôn thờ “nhân quyền, tự do”. Bản Tuyên ngôn độc lập của nước Mỹ năm 1776 nêu rõ: *“Tất cả mọi người sinh ra đều có quyền bình đẳng. Tạo hóa đã cho họ những quyền không ai có thể xâm phạm được; trong những quyền ấy có quyền được sống, được tự do và quyền mưu cầu hạnh phúc”*. Vậy mà, Mỹ đã tự tay “vả vào miệng mình” khi tiến hành cuộc chiến tranh xâm lược Việt Nam - một đất nước thuần nông nhỏ bé. Với chính sách “đốt sạch, phá sạch, giết sạch”, chúng đã sử dụng vũ khí, phương tiện tối tân, hiện tại nhất, nhấn chìm xuống tay cướp đi bao nhiêu sinh mạng của thường dân vô tội, trong đó có nhiều người già, phụ nữ và trẻ em trong tay không có một tất sắt, không có sự kháng cự, chống trả nào. Đỉnh cao là cuộc “thảm sát Mỹ lai” giết chết 504 thường dân vô tội ở Quảng Ngãi và ném bom, bắn pháo tàn sát dã man 536 thường dân vô tội trên sông Ông Kèo (Phú Hữu, Nhơn Trạch, Biên Hòa) và nhiều cuộc thảm sát đẫm máu đồng bào ta như ở Vĩnh Trinh (Quảng Nam)...gây lên sự căm phẫn tột cùng trong nhân dân cả nước và các nước yêu chuộng công lý, hòa bình trên thế giới.

Vụ thảm sát 536 thường dân vô tội ở Phú Hữu Nhơn Trạch (Biên Hòa) là một hành động vô cùng dã man, phi nhân tính và sai lầm của đế quốc Mỹ và nguy quyền Sài Gòn; là đòn phản chủ “gậy ông đập lưng ông” vì tội ác của chúng đã không làm cho nhân dân Việt Nam khiếp sợ mà trái lại đã hùng hực đẩy lên phong trào đấu tranh sục sôi, rộng khắp trong quân dân cả nước, biến đau thương thành hành động cách mạng, quyết trừng trị thích đáng kẻ đã gây tội ác cho nhân dân Việt Nam, dân tộc Việt Nam. Tội ác dã man của Mỹ - nguy đã bị dư luận báo chí trong và ngoài nước và các nước yêu chuộng công lý, hòa bình trên thế giới và ngay cả một bộ phận nhân dân Mỹ tiến bộ đã lên tiếng phản đối kịch liệt, yêu cầu đế quốc Mỹ rút khỏi Việt Nam. Những cuộc thảm sát thường dân vô tội Việt Nam là vết nhơ trong quá khứ của nước Mỹ mãi mãi không thể nào xóa nhòa được.

Cuộc mít tinh, biểu tình của hơn 2.000 nhân dân huyện Nhơn Trạch (Biên Hòa) lên án tội ác của Mỹ - nguy và yêu cầu chúng phải bồi thường tính mạng, tài sản cho đồng bào bị sát hại trên sông Ông Kèo, trên đường tranh đấu không bị đàn áp, thương vong, kết quả địch đã phải hứa xem xét, bồi thường cho đồng bào là một thắng lợi lớn của ta. Trong đoàn biểu tình có sự tham gia công khai, ủng hộ của một số gia đình binh lính nguy. Điều này cho thấy sự lãnh đạo, chỉ đạo sáng suốt, tài tình của Đảng ta; cụ thể là: Ủy ban Mặt trận dân tộc Giải phóng miền Đông Nam bộ, Tỉnh ủy Biên Hòa, huyện ủy Nhơn Trạch, Chi bộ các xã của huyện Nhơn Trạch, đặc biệt là vai trò của Chi bộ xã Phú Hữu - nơi diễn ra vụ thảm sát đã làm tốt công tác xây dựng lực lượng nòng cốt, công tác binh vận;

tuyên truyền, giáo dục quần chúng; khẳng định vai trò quan trọng của quần chúng nhân dân trong kháng chiến.

Trong lịch sử kháng chiến chống xâm lăng của dân tộc Việt Nam, quan điểm lấy dân làm gốc luôn được các triều đại phong kiến và nhà nước ta hiện nay coi là nền tảng trong công cuộc xây dựng và bảo vệ Tổ quốc. Triều đại nhà Trần với chính sách “*khoan sức dân*” như Trần Quốc Tuấn từng nói là kẻ “*rễ sâu, bền gốc*” đã góp phần chiến thắng quân xâm lược Nguyên Mông hùng mạnh. Thời kỳ chống quân Minh, Nguyễn Trãi với quan điểm “*dân vi quý*” đã giành được độc lập, xây dựng lên một triều đại phong kiến Đại Việt hưng thịnh. Thời đại Hồ Chí Minh, trên cơ sở nền tảng Chủ nghĩa Mác - Lênin “*cách mạng là sự nghiệp của quần chúng*”, quan điểm của Bác “*đẩy thuyền cũng là dân, lật thuyền cũng là dân, sự nghiệp cách mạng là của quần chúng nhân dân*”; Đảng và nhà nước ta đã đoàn kết toàn dân, phát huy sức mạnh của toàn dân tộc làm nên chiến thắng diệu kỳ trong cuộc kháng chiến giành độc lập dân tộc và công cuộc tiến lên xây dựng chủ nghĩa xã hội. Điều này cho thấy, ở thời đại nào thì vai trò của quần chúng nhân dân cũng mang tính quyết định đối với vận mệnh của dân tộc.

Tội ác của đế quốc Mỹ đối với thường dân vô tội ở Phú Hữu, Nhơn Trạch (Biên Hòa) nói riêng và cả nước nói chung đã nhận được nhiều sự giúp đỡ, đồng tình, ủng hộ của các nước đồng minh phe xã hội chủ nghĩa, các nước láng giềng và các nước yêu chuộng công lý, hòa bình trên thế giới; cho thấy trong cuộc chiến tranh chống xâm lược, chúng ta không đơn độc. Hơn nữa, chính qua cuộc chiến tranh này đã nâng cao vị thế, vai trò của nước Việt Nam trên bản đồ thế giới - một đất nước thuần nông nhỏ bé nhưng đã dám đương đầu với một đế quốc hùng mạnh bậc nhất thế giới và đã chiến thắng trong vinh quang.

Thắng lợi của cách mạng Việt Nam, một lần nữa làm sáng tỏ chân lý vĩ đại của Đảng ta “*Trong thời đại ngày nay, khi các lực lượng cách mạng thế giới ở thế tiến công, một dân tộc nước không rộng, người không đông, song đoàn kết chặt chẽ và đấu tranh kiên quyết dưới sự lãnh đạo của một Đảng Mác - Lênin, có đường lối và phương pháp cách mạng đúng đắn, gương cao hai ngọn cờ độc lập dân tộc và chủ nghĩa xã hội, được sự đồng tình ủng hộ và giúp đỡ của các nước xã hội chủ nghĩa, các lực lượng cách mạng và nhân dân tiến bộ trên thế giới thì hoàn toàn có thể đánh thắng mọi thế lực đế quốc xâm lược, dù đó là tên đế quốc đầu sỏ*” (Nghị quyết Đại hội lần thứ IV của Đảng Cộng sản Việt Nam).

3. Giá trị văn hóa, giáo dục truyền thống

a. Lập Bia tưởng niệm 536 đồng bào bị sát hại và tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy

Sau ngày thống nhất đất nước, nhân dân cả nước nói chung và nhân dân tỉnh Đồng Nai nói riêng tạm thời khép lại quá khứ, cùng nhau nỗ lực khắc phục hậu quả của cuộc chiến tranh, xây dựng đất nước tiến lên chủ nghĩa xã hội. Đầu năm 1984, Huyện ủy, UBND huyện Long Thành (bao gồm cả huyện Long Thành và huyện Nhơn Trạch ngày nay) và nhân dân địa phương đã tổ chức lễ tưởng niệm 20 năm “Vụ thảm sát Giồng Sắn” (1964-1984) tại xã Phú Hữu. dịp này, huyện Long Thành đã lập Bia tưởng niệm 536 thường dân bị Mỹ - ngụy sát hại ngày 27-9-1964 trên khu đất cù lao - ngã ba Giồng Sắn (ấp Bến Đình, xã Phú Hữu; nay là ấp Bến Đình, xã Phú Đông) để người dân có nơi thăm viếng, dâng hương tưởng niệm; đồng thời ghi lại tội ác dã man của Mỹ - ngụy trong cuộc chiến tranh phi nghĩa xâm lược Việt Nam. Bia có nội dung: **“Vào lúc 16 giờ chiều ngày 27-9-1964, đồng bào thuộc năm xã vùng ven rừng Sác đi đánh bắt cá về đến ngã ba Giồng Sắn, đột nhiên máy bay của địch xuất hiện ném bom, rốc két vào đoàn ghe ngư dân trong tay không một tất sắt đã làm 536 thường dân bị chết, 50 ghe thuyền bị phá tan. Hành động của lũ rao bán “tự do, dân chủ, nhân quyền” thực chất là tội ác dã man. Đất trời tuy rộng nhưng cũng không dung”**.

Nhân chứng lịch sử thắp nhang tại Bia tưởng niệm (Ấp Bến Đình, xã Phú Đông)

Bia tưởng niệm xây dựng năm 1984
Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sắn.

Sau gần 30 năm, tấm bia tuy nhỏ nhưng mang ý nghĩa lớn vẫn được nhân dân địa phương thường xuyên chăm sóc, giữ gìn là một bằng chứng đẫm máu tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy trong cuộc chiến tranh xâm lược Việt Nam để luôn nhắc nhở các thế hệ Việt Nam nói chung và huyện Nhơn Trạch nói riêng không bao giờ được quên.

b. Lập hồ sơ xếp hạng di tích:

Năm 2004, nhằm bảo tồn dấu tích để tố cáo tội ác của Mỹ - ngụy và giáo dục truyền thống cách mạng cho các thế hệ người Việt Nam, đặc biệt là thế hệ trẻ ở địa phương; Tỉnh ủy, UBND tỉnh Đồng Nai đã chỉ đạo Nhà Bảo tàng Đồng Nai tiến hành lập hồ sơ đề nghị UBND tỉnh xếp hạng **“Địa điểm ngã ba Giồng Sắn”** tại xã Phú Đông, huyện Nhơn Trạch là di tích lịch sử cấp tỉnh. Việc lập hồ sơ di tích “Ngã ba Giồng Sắn” tuân thủ theo quy định tại Luật Di sản văn hóa năm 2001; Nghị định số 92/2002/NĐ-CP ngày 11/11/2002 của Chính phủ Quy định chi tiết thi hành một số điều của Luật Di sản văn hóa (Luật Di sản văn hóa năm 2001 đã được chỉnh sửa, bổ sung năm 2009; Nghị định số 98/2010/NĐ-CP ngày 21/9/2010 của Chính phủ Quy định chi tiết thi hành một số điều của Luật Di sản văn hóa và Luật sửa đổi, bổ sung một số điều của Luật Di sản văn hóa).

Ngày 22-10-2004, UBND tỉnh Đồng Nai ban hành Quyết định số 5160/QĐ-UBT xếp hạng di tích lịch sử **“Địa điểm ngã ba Giồng Sắn”** nhằm bảo tồn di sản văn hóa của dân tộc. Do Bia tưởng niệm 536 thường dân bị sát hại nằm ở khu đất cù lao, cạnh ngã ba sông Ông Kèo rất khó khăn cho việc thăm viếng vì phải đi bằng thuyền ghe, hoặc phà nên trước đó, ngày 30-9-2004, UBND tỉnh đã ban hành công văn số 5392/CV.UBT cho chủ trương huyện Nhơn Trạch và Sở Văn hóa Thông tin (nay là Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch) xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sắn trên khu đất hơn 1.500m² (sau này là diện tích khoanh vùng bảo vệ di tích Giồng Sắn) bên cạnh ngã ba sông Ông Kèo gần khu dân cư, đường xá đi lại thuận tiện (cách tấm Bia cũ một nhánh sông Ông Kèo). Đây là một chủ trương lớn, một việc làm mang tính nhân văn, vô cùng có ý nghĩa của Tỉnh ủy và UBND tỉnh Đồng Nai.

**Lễ đón nhận Bằng xếp hạng di tích Giồng Sấn
(Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sấn)**

Ngày 25-10-2004, Tỉnh ủy, HĐND, UBND, UBMTTQ Việt Nam tỉnh Đồng Nai và huyện Nhon Trạch đã tổ chức mít tinh tưởng niệm 536 thường dân bị Mỹ - ngụy giết hại tại di tích Giồng Sấn (xã Phú Đông); tại buổi lễ, UBND tỉnh đã tiến hành trao Bằng công nhận di tích Giồng Sấn cho UBND huyện Nhon Trạch.

Tại buổi mít tinh, thay mặt lãnh đạo huyện Nhon Trạch, bà Lâm Thị Nguyệt - Bí thư huyện ủy đã phát biểu khẳng định: “...Thời điểm năm 1964, mảnh đất Nhon Trạch đã phải gánh chịu hàng trăm trận đánh phá của Mỹ - ngụy. Trong

đó, trận thảm sát tại ngã ba Giồng Sấn làm 536 người bị chết và nhiều người bị thương là trận tàn sát dã man nhất cũng là một trong những vụ thảm sát thường dân vô tội có quy mô lớn nhất của đế quốc Mỹ đã gây ra trong cuộc chiến tranh xâm lược Việt Nam. Tất cả chúng ta không được lãng quên nỗi đau thương, mất mát quá lớn này. Những người dân xã Phú Đông anh hùng, huyện Nhơn Trạch trung kiên một lòng theo Đảng đã biến đau thương thành hành động cách mạng đấu tranh bảo vệ và xây dựng quê hương ngày càng vững mạnh...”¹⁶.

Bà Lâm Thị Nguyệt - Bí thư huyện ủy
Nhơn Trạch (2004)

Tại buổi lễ mít tinh tưởng niệm, Đảng bộ, chính quyền tỉnh Đồng Nai và huyện Nhơn Trạch cho khởi công xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sấn trên khu đất cạnh ngã ba sông Ông Kèo (di tích lịch sử Giồng Sấn) với kinh phí trên 3 tỷ đồng. Trước khi kết thúc buổi lễ, đông đảo các đồng chí lãnh đạo và đồng bào đã tiến về ngã ba sông thả 536 cánh hoa cúc trắng xuống dòng nước để tưởng nhớ và cầu cho vong linh 536 nạn nhân bị Mỹ - ngụy thảm sát năm xưa được siêu thoát, yên nghỉ nơi cõi vĩnh hằng.

---

¹⁶Lễ tưởng niệm 40 năm vụ thảm sát Giồng Sấn (27/9/1964-27/9/2004): Đây là một trong những vụ thảm sát có quy mô lớn nhất do Mỹ - ngụy gây ra trong chiến tranh Việt Nam, Báo Đồng Nai số 923 ra ngày 26-10-2004.

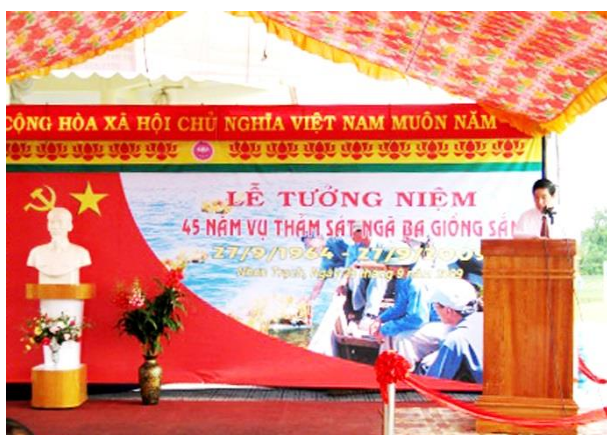

Đại biểu thả những bông hoa cúc trắng xuống sông Ông Kèo tưởng nhớ những nạn nhân bị thảm sát (Ảnh chụp tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sấn)

Trong buổi lễ tưởng niệm 45 năm “Vụ thảm sát ngã ba Giồng Sấn” (27/9/1964-27/9/2009) tại di tích Giồng Sấn, ông Từ Ngọc Chiêu - Phó Bí thư Huyện ủy, Chủ tịch UBND huyện Nhon Trạch thay mặt Đảng bộ và nhân dân huyện Nhon Trạch xúc động phát biểu: “.....*Trong niềm thương tiếc vô hạn những người con của quê hương Nhon Trạch đã ngã xuống vì bom đạn của kẻ thù, thay mặt Huyện ủy - HĐND - UBND - UBMTTQVN huyện, tôi kêu gọi toàn thể cán bộ, đảng viên và nhân dân huyện nhà hãy tiếp tục phấn đấu vượt mọi khó khăn, năng động, sáng tạo, phát huy truyền thống anh hùng, chung sức, đồng lòng quyết tâm xây dựng thành phố mới Nhon Trạch giàu đẹp, văn minh; đó cũng để tỏ lòng biết ơn đối với những người đã hy sinh vì sự nghiệp cách mạng và đó cũng là lời hứa trước Tổ quốc, trước nhân dân và trước hương linh của những thương dân vô tội đã ngã xuống trên mảnh đất này. Xin được kính cẩn nghiêng mình trước vong linh của đồng bào, chiến sĩ đã không tiếc xương máu vì sự nghiệp giải phóng dân tộc, vì sự thảm sát của kẻ thù. Mỗi cán bộ, đảng viên và mỗi người dân Nhon Trạch anh hùng phải xem sự kiện thảm sát 536 thương dân do Mỹ - ngụy gây ra tại ngã ba Giồng Sấn là một nỗi đau chung của quê hương, để từ đó tiếp tục góp sức mình cho sự nghiệp phát triển đi lên của Nhon Trạch....*”¹⁷

---

¹⁷ www.nhontrach-dongnai.gov.vn

Ông Từ Ngọc Chiêu - Chủ tịch UBND huyện Nhon Trạch phát biểu tại buổi lễ

Đại biểu tham dự Lễ tưởng niệm 45 năm vụ thảm sát Giồng Sắn (1964-2009)

Tại buổi lễ, Huyện ủy, UBND huyện Nhon Trạch đã tặng 200 phần quà cho già đình nghèo, khó khăn, đặc biệt là các gia đình thuộc các xã: Vĩnh Thanh, Đại Phước, Phú Hữu, Phước Khánh... có thân nhân là nạn nhân bị Mỹ - ngụy thảm sát tại Ngã ba Giồng Sắn ngày 27-9-1964 và tổ chức lễ cầu siêu cho đồng bào bị sát hại. Đây là nghĩa cử cao đẹp thể hiện lòng chân thành, chia sẻ nỗi đau với các nạn nhân, thân nhân gia đình nạn nhân của Đảng bộ, chính quyền và nhân dân huyện Nhon Trạch.

Lãnh đạo huyện Nhon Trạch tặng quà cho thân nhân các gia đình có người thân bị Mỹ - ngụy sát hại ngày 27/9/1964 trong lễ tưởng niệm 45 năm vụ thảm sát Giồng Sắn (1964-2009). (Ảnh Thanh Thủy)

c. Xây dựng Nhà bia tưởng niệm - Công viên Giồng Sắn và Nhà trưng bày tại di tích:

Công trình Nhà bia tưởng niệm - Công viên Giồng Sắn khởi công xây dựng vào ngày 25-10-2004, khánh thành vào ngày 30-4-2005 tại di tích Giồng Sắn, trên

khu đất rộng 1.549m² (*Bản đồ địa chính khu đất số 32, thửa số 33*) tại ngã ba Giồng Sấn - nơi chứng kiến vụ thảm sát 536 thường dân vô tội khi xưa. Công trình gồm có các hạng mục: Cổng ra vào, Nhà bia, Nhà trưng bày, sân lễ, các công trình phụ và hệ thống sân đường nội bộ, bồn hoa, thảm xanh, ghề đá....

Nhà bia tưởng niệm - Công viên Giồng Sấn được xây dựng trong không gian thoáng rộng, giữa cảnh sông nước hữu tình, được bảo vệ bởi hàng rào xây bằng gạch và chấn song sắt thông thoáng thân thiện với môi trường và gần gũi với thiên nhiên.

❖ Cổng ra vào:

Xây kiểu “tam quan” (ba lối ra vào) theo lối kiến trúc cổ truyền thống phương Đông, dạng cổng đình, cổng chùa cổ. Cổng được xây dựng bằng vật liệu hiện đại, mái đổ bê tông, trên lợp ngói ống màu đỏ. Để có ý nghĩa, tạo ấn tượng và gây xúc động mạnh cho nhân dân, du khách tham viếng di tích; đơn vị thiết kế (Công ty Kiến trúc PA - trường Đại học Kiến trúc Tp. Hồ Chí Minh) đã lấy ý tưởng từ nạn nhân là người mẹ hai tay ôm chặt đứa con nhỏ vào lòng che chở khỏi bị bom, đạn pháo của địch thảm sát năm xưa để thiết kế cổng ra vào. Theo đó, Cổng chính ở giữa được thiết kế cao và rộng hơn hai cổng phụ ở hai bên; mái cổng phụ ẩn dưới mái cổng chính. Từ xa, nhìn cổng vào Nhà bia - Công viên Giồng Sấn có hình dáng như người mẹ đang dang hai tay ôm ấp, che chở cho những đứa con thân yêu của mình luôn được bình an....

Cổng Nhà bia - Công viên Giồng Sấn (di tích Giồng Sấn)

❖ Nhà bia tưởng niệm:

Điểm nổi bật nhất của khu di tích Giồng Sấn là Nhà bia tưởng niệm các nạn nhân được xây dựng cạnh ngã ba sông Ông Kèo, nơi Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo tàn sát 536 đồng bào năm xưa, có diện tích hơn 100m². Nhà bia thiết kế theo

kiến trúc truyền thống Việt Nam với mái vòm hình lục giác, dạng cổ lầu, kiểu dáng khum khum như nhà mồ ôm áp, che chở cho những linh hồn yên nghỉ nơi đây. Nền Nhà bia cao hơn mặt đất xung quanh hơn 1m, lát đá hoa cương màu đen trang trọng, có 8 bậc tam cấp bước lên tượng trưng cho vòng đời “sinh, lão, bệnh, tử” của con người. Nhà bia có 6 cột tròn đồ bê tông cốt thép bền vững, xung quanh không có tường bao, tạo cho không gian luôn thông thoáng, mát mẻ, đón nhiều gió trời.

Khánh thành Nhà bia di tích Giồng Sắn
(Ngày 30-4-2005)

Tác giả trước Nhà bia

Điểm nổi bật của Nhà bia là Bia tưởng niệm đặt ở chính giữa nền Nhà bia, mặt Bia nhìn ra đường Giồng Sắn, sau lưng Bia là một nhánh sông Ông Kèo. Bia được làm bằng đá granit đen, chữ trên bia khắc chìm nhũ vàng, nội dung mô tả lại toàn cảnh vụ Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo tầm sát 536 thường dân vô tội tại Phú Hữu (Nhơn Trạch) và phong trào đấu tranh sục sôi của nhân dân địa phương trả thù cho đồng bào bị sát hại:

“Ngã ba Giồng Sắn, bên sông Ông Kèo đất an bình, người dân Biên Hòa chôn chắt.

Tấp nập, người giăng câu, hái củi, người gác chèo, cá tôm đầy khoang, ghe thuyền san sát, sóng nước khua, tiếng hỏi chào, tiếng hát câu hò vang cảnh thanh bình chốn hạ bạc.

Bỗng đâu,

Bầu trời chuyển rung. Bầy quạ sắt quần đảo, gầm rú, thét gào. Chúng trút bom, bắn rốc két vào đồng bào trong tay chỉ mái chèo thúng mủng, những tay lưới, đầu trần chân đất lam lũ.

Ầm! Ầm! Ầm!

Đất bằng dậy sóng. Thuyền gỗ không chống được bom đạn quân thù. Những tay lưới mủng nang sao chọi lại với lòng lang quân cướp nước.

Mảnh vụn ghe thuyền trôi theo dòng nước. Thây trôi, máu đỏ loang bên vắng. Người chết không toàn thân, tử tại vắt trên những cành cây, ngọn cỏ.

Hoảng loạn một bên sông. Tang thương tìm đâu nơi ẩn nấp? Con thét gào khóc kêu bên xác mẹ. Mắt lạc hồn ngơ ngác tìm người thân.

100 ghe thuyền nát tan dưới bom đạn kẻ thù, 536 bà con vĩnh viễn ra đi.

Hàng trăm đồng bào, thân còn hằn sâu những vết thương.

Tội ác quân thù vẫn còn đây.

Ghi vào đá để không nguôi uất hận.

Giồng Sắn

27/9/1964 - 27/9/2004”

Phía trên Bia là hình tượng cách điệu một quả bom không lồ đang thả xuống chiếc ghe nhỏ bé của người dân ở bến sông có nhiều cây dừa nước. Chiếc ghe bốc cháy thành ngọn lửa cùng với cột nước bốc lên cao, ôm chặt lấy tấm. Ba mặt bia còn lại là bức phù điêu mô tả toàn cảnh vụ Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo tầm sát thường dân vô tội trên sông Ông Kèo và diễn tả sự căm thù sục sôi của quân

dân Nhơn Trạch vùng lên đấu tranh trả thù cho 536 đồng bào sát hại ngày 27-9-1964. Tác giả thiết kế phù điêu Bia là điêu khắc gia Ngô Văn Thơm - Công ty Kiến trúc PA (Tp. Hồ Chí Minh).

Bia tưởng niệm

❖ Nhà trưng bày:

Nhà trưng bày có diện tích hơn 20m², thiết kế theo kiến trúc hình lục giác tạo sự đồng bộ, hài hòa với kiến trúc Nhà bia. Tại đây trưng bày khoảng 70 hình ảnh liên quan đến vụ thảm sát tại ngã ba Giồng Sắn, các nhân chứng lịch sử, lễ trao bằng di tích, lễ khởi công xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sắn..... và gần 30 tài liệu (báo chí) đưa tin về vụ thảm sát thường dân vô tội đắm máu năm xưa trên sông Ông Kèo (Phú Hữu, Nhơn Trạch)..... Thông qua hình ảnh, hiện vật, tài liệu trưng bày tại Nhà truyền thống giới thiệu đến nhân dân và du khách về tội ác của Mỹ - ngụy; về lịch sử, văn hóa của địa phương và giáo dục truyền thống cách mạng cho các tầng lớp nhân dân, đặc biệt là thế hệ trẻ. Tại Nhà trưng bày,

mỗi năm đón trên ba ngàn lượt du khách¹⁸, đa số là sinh viên, học sinh đến tham quan, học tập, nghiên cứu tại di tích.

Nhà trưng bày tại di tích Giồng Sắn

❖ Sân lễ:

Có diện tích hơn 700m², rất rộng rãi để tổ chức các lễ hội, mít tinh, lễ tưởng niệm ở đây. Sân này, vào những buổi sáng sớm và buổi chiều, nhân dân địa phương đến đi bộ, thư giãn, tập thể dục; trẻ em thì vui chơi, nô đùa sau những buổi học căng thẳng đã làm cho khu di tích bớt nặng nề bởi tính chất ghi dấu tội ác của Mỹ - ngụy và đúng với mục đích, ý nghĩa khi xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sắn. Ngoài ra, trong khuôn viên khu di tích có hệ thống đường nội bộ, bên hàng cây xanh lâu năm, cạnh ghé đá, sông Ông Kèo và những con rạch nhân tạo uốn khúc như những con rồng, nước trong xanh, nhìn thấu đáy, cá bơi lội tung tăng rất hấp dẫn du khách tham quan di tích phối hợp với nghỉ ngơi, thư giãn, giải trí vào ngày lễ và những ngày nghỉ cuối tuần.

---

¹⁸ Theo số liệu thống kê tại sổ theo dõi khách tham quan di tích Giồng Sắn.

Sân tổ chức Lễ tưởng niệm và mít tinh (di tích Giồng Sấn)

Khuôn viên, thảm xanh di tích Giồng Sấn

Việc bảo tồn, phát huy giá trị di tích Giồng Sấn của Đảng bộ, chính quyền, nhân dân Đồng Nai đã góp phần giáo dục cho nhân dân địa phương, đặc biệt là thế hệ trẻ Việt Nam về truyền thống yêu nước, căm thù quân xâm lược và bè lũ tai sai bán nước, hại dân; nêu cao lòng quả cảm, tự hào, tự tôn dân tộc. Đây là “địa chỉ đỏ” về nguồn của lớp trẻ, học sinh, sinh viên và cựu Chiến binh Việt Nam.

Di tích Giồng Sấn - nơi tưởng niệm hơn 500 thương dân vô tội đã nằm xuống trong cuộc thảm sát phi nhân tính, đồng thời cũng để ghi nhớ một trong muôn vàn tội ác của đế quốc Mỹ trong cuộc chiến tranh xâm lược Việt Nam nhằm nhắc nhở mỗi người dân phải luôn cảnh giác trước những thế lực thù địch âm mưu chia cắt khối đại đoàn kết dân tộc và chống phá Đảng, nhà nước ta.

Lớp trẻ ngày nay đến tham quan di tích Giồng Sấn sẽ cảm nhận được sự tàn khốc, mất mát, đau thương của cuộc chiến tranh đã đi qua, nhưng cũng vô cùng hãnh diện, tự hào về thành quả độc lập, tự do mà cha anh đã đổ xương máu và cả tính mạng giành được. Từ đó, thấy được giá trị của cuộc sống hòa bình, ấm

no, hạnh phúc hôm nay để luôn trao đời đạo đức cách mạng, lòng yêu nước, ý chí tự lực tự cường, sẵn sàng lên đường bảo vệ biên cương lãnh thổ của tổ quốc khi có giặc xâm lăng.

Di tích Giồng Sấn còn mang ý nghĩa giáo dục và phát huy truyền thống “tình làng nghĩa xóm”, “uống nước nhớ nguồn”, tương thân, tương ái, giúp đỡ nhau trong khó khăn, hoạn nạn; xoa dịu vết thương chiến tranh; đoàn kết một lòng, cùng nhau xây dựng quê hương, đất nước giàu đẹp của nhân dân ta.

Việc UBND tỉnh ra Quyết định xếp hạng di tích Giồng Sấn và xây dựng Nhà bia - Công viên trong khu di tích là một chủ trương đúng đắn và thiết thực nhằm bảo tồn và phát huy di sản văn hóa dân tộc, góp phần thực hiện thành công Nghị quyết Trung ương 5 (khóa VIII) về “*Xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc*”. Đây là công trình mang ý nghĩa nhân văn sâu sắc, giáo dục truyền thống yêu nước và tưởng niệm những thương dân vô tội bị sát hại năm xưa - đạo lý tốt đẹp ngàn đời của dân tộc Việt Nam - một dân tộc anh hùng.

4. Giá trị văn hóa kết hợp với du lịch, tín ngưỡng tâm linh

Di tích Giồng Sấn có diện tích hơn 1.500m², có các hạng mục: Nhà bia, Nhà trưng bày, sân lễ, công viên cây xanh... được xem là một thiết chế văn hóa của huyện Nhơn Trạch. Vào các năm chẵn, năm tròn, UBND huyện Nhơn Trạch duy trì lễ tưởng niệm 536 đồng bào bị thảm sát vào ngày 27-9 tại Nhà bia di tích có đông lãnh đạo và nhân dân địa phương tham dự; vào các năm lẻ tổ chức cúng giỗ cho đồng bào trang nghiêm, thành kính.

Di tích Giồng Sấn tọa lạc trong khung cảnh hữu tình, bên dòng sông Ông Kèo hiền hòa, thơ mộng, có tiềm năng phát triển du lịch sinh thái sông nước của xã Phú Đông (Nhơn Trạch), là điểm đến của nhiều du khách trong hiện tại và mai sau. Cảnh di tích có ngôi chùa Pháp Thường (còn gọi là chùa Pháp Thường 1 để phân biệt với chùa Pháp Thường 2 ở bên cạnh) xây dựng vào năm 1950 là điểm dừng chân của nhiều du khách khi đến tham quan di tích Giồng Sấn. Trong các lần địa phương tổ chức lễ tưởng niệm các nạn nhân bị sát hại tại Nhà bia di tích, Trụ trì và Tăng, Ni chùa Pháp Thường đều tích cực tham gia nghi lễ tụng kinh cầu siêu cho đồng bào; việc làm này của chùa thực hiện phương châm “tốt đạo đẹp đời”. Năm 1964, khi Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo thảm sát thương dân vô tội trên sông Ông Kèo, các nạn nhân còn sống và bị thương đã chạy vào chùa lánh nạn, được Trụ trì và các Tăng, Ni chăm sóc chu đáo. Xót thương những nạn nhân

vô tội bị thảm sát, vào ngày mùng một, rằm hàng tháng, chùa Pháp Thường đều tổ chức tụng kinh, cầu siêu cho đồng bào bị thảm sát trên sông ông Kèo.

Chùa Pháp Thường (Ấp Bến Đình, xã Phú Đông)

Đến với di tích Giồng Sắn, du khách sẽ được tham quan di tích lịch sử, ôn lại truyền thống hào hùng của dân tộc; được thư giãn, thả hồn trong cảnh thiên nhiên thơ mộng, hữu tình; đắm mình trong bầu không khí trong lành, mát mẻ, yên bình của một vùng quê sông nước giàu lòng mến khách. Du khách có thể ghé vào chùa Pháp Thường 1 và chùa Pháp Thường 2 ở phía trước Nhà bia - Công viên Giồng Sắn thấp nhang lạy Phật cầu an, hoặc đi trên chiếc cầu nhỏ xinh qua nhánh sông Ông Kèo sang khu đất cù lao (cách di tích vài trăm mét) tham quan Bia tưởng niệm 536 thường dân bị Mỹ - ngụy sát hại xây dựng năm 1984; nhìn ngắm sông Ông Kèo trong ánh ban mai, buổi chiều hoàng hôn thật tuyệt vời.

Khúc sông Ông Kèo chứng kiến vụ Mỹ - ngụy ném bom thảm sát 536 thường dân vô tội ngày 27/9/1964

Sau đó, thả bộ tham quan vùng đất ven sông - xưa kia là nơi chôn cất các nạn nhân trong vụ thảm sát nay là các cơ sở Phật giáo: Thiền viện Hương Nghiêm,

Tịnh viện Pháp Thường với những pho tượng Phật, thảm xanh tuyệt đẹp. Tham quan xong một vòng, du khách dừng chân vào các cơ sở Phật giáo thấp nền nhang, lạy Phật cầu an, tĩnh tâm, giải thoát trong tâm hồn; dùng một bữa cơm chay với nhà chùa, trò chuyện với Sư trụ trì để hiểu hơn về giáo lý “sắc, không” của đạo Phật. Du khách cũng có thể mướn xuồng, ghe của người dân nơi đây để du ngoạn trên sông Ông Kèo, hoặc đem theo cần câu để thư giãn câu cá trên sông....

Khu đất chôn cất nạn nhân bị thảm sát xưa kia nay là thảm xanh và xây dựng các công trình Phật giáo (Áp Bến Đình, xã Phú Đông)

Di tích Giồng Sắn hội tụ ba loại hình: Tham quan di tích kết hợp với du lịch nghỉ ngơi, thư giãn và thỏa mãn nhu cầu tín ngưỡng tâm linh vào chùa bái Phật cầu an rất được nhiều du khách ưa chuộng.

5. Giá trị về kinh tế - xã hội

Di tích Giồng Sắn tọa lạc bên dòng sông Ông Kèo nối với sông Ông Mai, Thị Vải có một tiềm năng phát triển kinh tế rất lớn về nghề nuôi trồng thủy sản, đánh bắt cá tôm và phát triển dịch vụ du lịch sinh thái sông nước. Theo quy hoạch, di tích Giồng Sắn sẽ được mở rộng gắn với khu du lịch sinh thái diện tích 150ha là mặt bằng lý tưởng để khai thác đầu tư về kinh tế, dịch vụ du lịch. Được biết, năm 2011, UBND tỉnh đã cho chủ trương huyện Nhơn Trạch được thực hiện công tác xã hội hóa để bảo tồn, khai thác và phát huy giá trị di tích Giồng Sắn (Văn bản số 6737/UBND-VX ngày 03/10/2011) nhằm “lấy di tích nuôi di tích”. Theo đó, đơn vị chủ đầu tư là Công ty TNHH Phú Nhơn Phú sẽ tiến hành lập dự án khai thác mặt bằng khu di tích đầu tư nuôi chim yến. Việc nuôi chim yến nhằm “lấy di tích để nuôi di tích” (chữ “nuôi” ở đây mang hàm nghĩa: bảo tồn, bảo vệ, trùng tu, tôn tạo và phát huy giá trị di tích) sẽ góp phần giảm ngân sách nhà nước đầu tư vào di tích, tạo công ăn việc làm cho nhân dân địa phương và tạo sự hấp dẫn cho du khách tham quan khu di tích sẽ được tận mắt chứng kiến đời sống trong môi trường tự nhiên của loài chim yến. Điều này vô cùng thú vị, hấp dẫn sẽ thu hút

ngày càng nhiều du khách đến với di tích Giồng Sấn. Sản phẩm thu được từ chim yến sẽ là món quà du lịch đặc trưng của khu di tích bán cho khách tham quan, cung cấp cho thị trường Nhơn Trạch và trong cả nước. Kinh phí thu được từ nuôi chim yến sẽ sử dụng một phần vào công tác bảo tồn, bảo vệ, tôn tạo, phát huy giá trị di tích; đây sẽ là thành công của dự án, có ảnh hưởng tích cực đến phát triển kinh tế - xã hội ở huyện Nhơn Trạch. Tuy nhiên, để triển khai được dự án này thực sự có hiệu quả, đơn vị chủ đầu tư phải có báo cáo kinh tế kỹ thuật nêu được mục tiêu của dự án, đánh giá được hiện trạng của di tích và các yếu tố nuôi chim yến có ảnh hưởng đến môi trường, sinh thái, cảnh quan thiên nhiên; đặc biệt là không ảnh hưởng đến khu vực Nhà bia và nhà trưng bày trong di tích; đồng thời phải đánh giá được hiệu quả kinh tế - xã hội của dự án nếu được triển khai. Và một điều không thể thiếu đó là xây dựng dự án phải phù hợp với quy hoạch tại địa phương và tuân thủ các quy định pháp luật của nhà nước, được UBND tỉnh phê duyệt theo quy định của Luật Di sản văn hóa.

Hiện nay, trên địa bàn huyện Nhơn Trạch nói chung và xã Phú Đông nói riêng rất cần có thêm những mảng xanh để tạo vẻ đẹp cho huyện - tương lai sẽ là một thành phố công nghiệp trẻ loại II đang trên đà phát triển. Việc Tỉnh ủy, UBND tỉnh và Huyện ủy, UBND huyện Nhơn Trạch xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sấn trong khu di tích đã tạo thành một thiết chế văn hóa có tầm nhìn chiến lược lâu dài khi huyện Nhơn Trạch đang trên đường xây dựng một thành phố công nghiệp trẻ của tỉnh Đồng Nai; mang ý nghĩa nhân văn sâu sắc để thân nhân, gia đình các nạn nhân có nơi đến thấp nhang tưởng niệm và nhân dân địa phương, đặc biệt là lớp trẻ có nơi tập luyện thể dục thể thao, rèn luyện sức khỏe, vui chơi, thư giãn, nghỉ ngơi sau những giờ làm việc, học tập căng thẳng nhằm giảm thiểu tệ nạn xã hội, góp phần làm cho môi trường văn hóa, xã hội ở địa phương ngày càng đổi mới, tiến bộ theo chiều hướng tích cực; góp phần thực hiện thắng lợi nhiệm vụ xây dựng nông thôn mới trên địa bàn tỉnh Đồng Nai.

PHẦN B:

KIẾN NGHỊ VỀ VIỆC GIỮ GÌN, PHÁT HUY GIÁ TRỊ CỦA DI TÍCH GIỒNG SẮN TRONG QUÁ TRÌNH XÂY DỰNG, PHÁT TRIỂN TỈNH ĐỒNG NAI VĂN MINH, GIÀU ĐẸP

Tính đến nay (tháng 9/2013), tỉnh Đồng Nai có 47 di tích được xếp hạng; trong đó có 1 di tích quốc gia đặc biệt (Vườn quốc gia Cát Tiên), 26 di tích cấp quốc gia và 20 di tích cấp tỉnh. Riêng trên địa bàn huyện Nhơn Trạch có 5 di tích được xếp hạng gồm: 1 di tích cấp quốc gia là “Địa đạo Nhơn Trạch” và 4 di tích cấp tỉnh: Đình Phú Mỹ (xã Phú Hội), đình Phước Thiện (xã Phước Thiện), di tích “Địa điểm diễn ra trận đánh giữa Tiểu đoàn 2 (Trung đoàn 4, Sư đoàn 5) và Đại đội 240 Biên Hòa với Tiểu đoàn Mãng Xà Vương Thái Lan tại Phước Thọ - Nhơn Trạch ngày 20/12/1967 (xã Long Thọ) và di tích “Địa điểm ngã ba Giồng Sắn” (xã Phú Đông); ngoài ra, còn có di tích “Căn cứ Sở chỉ huy Quân sự rừng Sác và Đoàn 10 đặc công rừng Sác” (xã Phước An) đã được Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch thỏa thuận hồ sơ bước đầu (lý lịch trích ngang) cho phép lập hồ sơ khoa học và 8 di tích trong Đề án Quy hoạch lộ trình xếp hạng di tích - danh thắng trên địa bàn tỉnh Đồng Nai giai đoạn 2011-2020 (Quyết định số 64/2009/QĐ-UBND ngày 16/9/2009 của UBND tỉnh Đồng Nai), cùng hàng trăm di tích kiểm kê phổ thông có giá trị lịch sử, văn hóa ở địa phương.

Được biết, thời gian qua, tỉnh và các địa phương đã tiến hành bảo tồn, trùng tu, tôn tạo được hơn 2/3 số di tích xếp hạng cấp quốc gia và cấp tỉnh từ nguồn chương trình mục tiêu quốc gia; ngân sách tỉnh, huyện và nguồn xã hội hóa. Một số di tích như: Đền thờ Nguyễn Hữu Cảnh (xã Hiệp Hòa) và đền thờ Nguyễn Tri Phương, chùa Long Thiên (P. Bửu Hòa)... đã được trùng tu, tôn tạo, sửa chữa hai lần. Nhiều di tích được trùng tu, tôn tạo bằng nguồn xã hội hóa từ vài chục triệu đồng đến hàng chục tỷ đồng; tiêu biểu là các di tích: Chùa Đại Giác trên 1 tỷ đồng, chùa Long Thiên 700 triệu đồng, chùa Bửu Phong 500 triệu đồng; đình Phú Mỹ 100 triệu đồng, đình An Hòa 500 triệu đồng, đình Long Chiến trên 2 tỷ đồng, miếu Tổ sư (chùa Bà Thiên Hậu) gần 2 tỷ đồng, chùa Ông (Thất phủ cổ miếu) trên 21 tỷ đồng, mộ Nguyễn Đức Ứng và 27 nghĩa binh chống Pháp trên 7 tỷ đồng.... Mỗi di tích đều được nhà nước và cộng đồng chung tay bảo vệ, giữ gìn, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị lịch sử - văn hóa, kiến trúc nghệ thuật, cảnh quan thiên nhiên... đến với công chúng, khách tham quan, đã góp phần thực hiện thành

công Nghị quyết Trung ương 5 (khóa XIII) của Đảng về “*Xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc*”. Tuy nhiên, thời gian qua, số lượng du khách đến tham quan các di tích ở Đồng Nai còn hạn chế, có di tích mỗi năm chỉ có vài trăm khách vắng lai. Một số di tích rơi vào trạng thái “ngủ quên” do lâu nay số đông người dân và một số địa phương được phân cấp quản lý di tích cho rằng “di tích là nơi lưu giữ các chứng tích qua các giai đoạn lịch sử, là nơi lưu giữ những tinh hoa văn hóa của địa phương, dân tộc” nên chỉ cần bảo vệ, giữ gìn tốt là được. Vì vậy, đa số các di tích ở Đồng Nai chưa gắn kết các hoạt động dịch vụ, tạo ra nguồn thu để nuôi di tích, khiến một số di tích ở Đồng Nai rơi vào thế “cô lập”, “bất động”, ít được biết đến. Một số di tích là cơ sở tín ngưỡng dân gian (đình, miếu) chỉ rộn ràng vào dịp lễ Kỳ yên, sau đó thì im lìm, cửa đóng then cài, chỉ có “ông từ” hàng ngày đến trông coi, quét dọn, nhang đèn; thật là buồn tẻ và không phát huy được giá trị của các di tích này. Bên cạnh đó, các di tích chưa gắn kết với các tour du lịch và hầu hết chưa thu được phí tham quan di tích mặc dù UBND tỉnh Đồng Nai đã ban hành Quyết định số 44/2010/QĐ-UBND ngày 30/7/2010 về việc thu phí tham quan di tích lịch sử, văn hóa và danh lam thắng cảnh trên địa bàn tỉnh Đồng Nai (chỉ có di tích quốc gia đặc biệt Vườn quốc gia Cát Tiên, di tích quốc gia núi Gia Lào và di tích Căn cứ Trung ương Cục Miền Nam, di tích Căn cứ Khu ủy miền Đông Nam bộ, di tích Địa đạo Suối Linh là thu được phí tham quan di tích). Do đó, nguồn kinh phí trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị các di tích ở Đồng Nai chủ yếu từ nguồn ngân sách nhà nước và vận động xã hội hóa. Để các di tích ở Đồng Nai phát huy hết giá trị và trở thành sản phẩm du lịch đặc trưng của tỉnh thu hút nhiều khách tham quan, góp phần hoàn thành, vượt chỉ tiêu kinh tế - xã hội của tỉnh thì các cơ quan chuyên ngành về di sản văn hóa và các địa phương còn rất nhiều việc cần phải bàn và làm trong hiện tại và thời gian tới.

1. Đề xuất những việc cần làm ngay đối với di tích Giồng Sắn

Di tích Giồng Sắn đã được UBND tỉnh xếp hạng năm 2004, đã gần 10 năm trôi qua, do một số nguyên nhân khách quan và chủ quan, đến nay hồ sơ khoa học và bản đồ khoanh vùng bảo vệ di tích vẫn chưa hoàn thành. Mặc dù, UBND huyện Nhơn Trạch đã dành hơn 1.500m² đất tại địa điểm diễn ra vụ thảm sát xưa kia (khoanh vùng bảo vệ, quy hoạch di tích Giồng Sắn) xây dựng hàng rào bảo vệ và xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sắn nhằm giáo dục truyền thống và giới thiệu khách tham quan. Để tạo hàng lang pháp lý bảo vệ, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị di tích, phục vụ công tác học tập, nghiên cứu, giáo dục truyền thống và tham quan của nhân dân, du khách và tuân thủ theo các quy định của pháp luật;

kiến nghị UBND tỉnh chỉ đạo Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch hoàn chỉnh hồ sơ khoa học di tích lịch sử Giồng Sấn.

Vụ Mỹ - nguy ném bom, bắn pháo tàn sát 536 thường dân vô tội tại Phú Hữu, Nhơn Trạch (Biên Hòa) ngày 27-9-1964 vượt hơn con số 504 thường dân bị thảm sát tại Sơn Mỹ, Quảng Ngãi (Vụ thảm sát Sơn Mỹ đã được xếp hạng di tích cấp quốc gia năm 1979, hiện nay tỉnh Quảng Ngãi đang nâng cấp hồ sơ đề nghị Thủ tướng Chính phủ xem xét, xếp hạng là di tích quốc gia đặc biệt). Đây là tội ác điển hình, phi nhân tính của đế quốc Mỹ trong cuộc chiến tranh xâm lược Việt Nam đã gây căm thù cao độ và đẩy lên phong trào đấu tranh sục sôi, thi đua giết giặc lập công, trả thù cho đồng bào bị thảm sát ở Phú Hữu lan rộng trong quần dân cả nước và được các nước phe xã hội chủ nghĩa, yêu chuộng hòa bình, công lý trên thế giới ủng hộ cuộc chiến tranh chính nghĩa đánh đuổi đế quốc Mỹ và bẻ gãy tay sai của nhân dân Việt Nam; kịch liệt lên án tội ác của đế quốc Mỹ và nguy quyền Sài Gòn. Ý nghĩa và tầm ảnh hưởng của vụ thảm sát thường dân ở Giồng Sấn không chỉ ở tỉnh Đồng Nai, trong cả nước mà nhiều nước trên thế giới đã biết đến cuộc thảm sát này. Căn cứ các tiêu chí quy định tại Luật Di sản văn hóa năm 2001, Luật được sửa đổi, bổ sung năm 2009 và Nghị định số 98/2010/NĐ-CP ngày 21/9/2010 của Chính phủ Quy định chi tiết thi hành một số điều của Luật Di sản văn hóa và Luật sửa đổi bổ sung một số điều của Luật Di sản văn hóa thì vụ Mỹ - nguy ném bom, bắn pháo thảm sát 536 thường dân vô tội ở Phú Hữu (Nhơn Trạch, Biên Hòa) ngày 29-7-1964 đủ điều kiện lập hồ sơ khoa học đề nghị Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch xem xét xếp hạng là di tích lịch sử cấp quốc gia. Trên cơ sở đề xuất của Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch; ngày 23/10/2013, UBND tỉnh Đồng Nai đã ban hành văn bản số 8989/UBND-VX cho chủ trương Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch phối hợp với UBND huyện Nhơn Trạch bổ sung chứng cứ, nâng cấp hồ sơ di tích Giồng Sấn đề nghị Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch xếp hạng nhân sự kiện tỉnh Đồng Nai làm lễ tưởng niệm 50 năm “Vụ thảm sát Giồng Sấn” (1964-2014) và kỷ niệm 20 năm tái lập huyện Nhơn Trạch (1994-2014). Việc lập hồ sơ xếp hạng di tích phải tuân thủ theo quy định của Luật Di sản văn hóa và Thông tư số 09/2011/TT-BVHTTDL ngày 14/7/2011 của Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch quy định về nội dung hồ sơ khoa học để xếp hạng di tích lịch sử - văn hóa và danh lam thắng cảnh.

2. Công tác tuyên truyền, quảng bá di tích kết hợp với giáo dục truyền thống

Để các di tích trên địa bàn tỉnh Đồng Nai nói chung và di tích Giồng Sấn ở Phú Đông (Nhơn Trạch) nói riêng thực sự “sống” và phát huy tốt giá trị đến với

công chúng và khách tham quan, công tác tuyên truyền, quảng bá về di tích cần phải được các cơ quan chức năng và chính quyền địa phương thường xuyên thực hiện với nhiều hình thức:

- Thực hiện bảng chỉ dẫn đường đến từng di tích đặt từ giao lộ lớn hướng dẫn vào khu di tích; lập bản đồ hướng dẫn đường đi tới các di tích ở huyện Nhơn Trạch nói riêng và và tỉnh Đồng Nai nói chung bán rộng rãi ở các nhà sách, điểm bưu điện và phát tại các trường học.

- Xây dựng bảng giới thiệu nội dung di tích đặt ở vị trí phù hợp để người dân và du khách đến tham quan di tích có thể hiểu được tóm lược nội dung của di tích, bởi các di tích trên địa bàn tỉnh Đồng Nai nói chung và huyện Nhơn Trạch nói riêng không phải di tích nào cũng thành lập Ban quản lý và thường xuyên có thuyết minh viên trực đón khách tham quan.

- Biên soạn về di tích xuất bản dưới dạng sách, brochure, poster, tờ rơi, album ảnh, đĩa CD, VCD, DVD...và tuyên truyền trên các phương tiện thông tin đại chúng như báo, đài, websiter đến với đông đảo khán, thính giả và bạn đọc.

- Xây dựng panô giới thiệu, tuyên truyền về di tích Giồng Sắn đặt ở giao lộ lớn, trục đường chính, đường vào di tích, ở những địa điểm có nhiều người qua lại trên địa bàn huyện Nhơn Trạch để giới thiệu, quảng bá về di tích.

- Đối với các di tích là đình, miếu (tín ngưỡng dân gian); các bức hoành phi, liễn đối, sắc thần, bia bảng chữ Hán Nôm cần được dịch nghĩa trưng bày ở vị phù hợp của di tích để du khách thuận tiện tìm hiểu về các giá trị phi vật thể của di tích vì chính nội dung hoành phi, liễn đối, Sắc thần là linh hồn của di tích. Cha ông ta xưa kia khi kiến tạo đình, miếu đã dồn hết tâm huyết và gởi gắm ước mong, hi vọng một đất nước được ấm no, hòa bình; mọi người, mọi nhà được an cư lạc nghiệp. Ngoài ra, nội dung các bức hoành phi, liễn đối, Sắc thần còn phản ánh văn hóa của một dân tộc, một làng, ghi lại niên đại tạo dựng, các lần trùng tu, sửa chữa và triều đại sắc phong.....Đối với các tượng thờ, cần có bảng tên đặt trước từng tượng để nhân dân, khách tham quan thuận tiện trong việc tìm hiểu các đối tượng thờ cúng và thực hiện nghi thức dâng hương, cúng bái.

- Kinh nghiệm từ một số tỉnh, thành trong cả nước đã làm tốt công tác tuyên truyền, quảng bá di tích, tiêu biểu như cuộc bình chọn kỳ quan thiên nhiên thế giới mới vừa qua đã đưa di sản thiên nhiên thế giới Vịnh Hạ Long lọt vào top 7/440 kì quan thiên nhiên thế giới mới và mỗi năm tỉnh Quảng Ninh thu về hàng trăm tỷ đồng từ phí tham quan di tích. Học kinh nghiệm từ các tỉnh làm tốt công

tác tuyên truyền, quảng bá về di tích, di sản văn hóa dân tộc; đối với di tích Giồng Sấn, ngành Văn hóa, Thể thao và Du lịch cần phối kết hợp chặt chẽ với các Sở, ngành chức năng của tỉnh và UBND huyện Nhon Trạch xây dựng một chiến lược, tầm nhìn xa về việc tuyên truyền, quảng bá di tích; trước tiên là giáo dục, nâng cao nhận thức của cộng đồng về giá trị của di tích, gắn với vai trò, trách nhiệm của nhân dân địa phương trong công tác bảo vệ di tích, di sản văn hóa thông qua tổ chức các sự kiện văn hóa, nghệ thuật, thể thao của tỉnh, huyện và các buổi sinh hoạt, học tập ở từng cụm dân cư của huyện, xã Phú Đông nhằm góp phần làm cho người dân hiểu biết thêm về di tích, yêu quý các di sản văn hóa ở địa phương; từ đó, chung tay góp sức cùng chính quyền địa phương bảo vệ, bảo tồn, phát huy tốt nhất giá trị di tích Giồng Sấn trong hiện tại và tương lai.

- Từ thông điệp của UNESCO **“Di sản trong tay và trong tim tuổi trẻ”**. Do vậy, cần xác định giáo dục di sản cho thế hệ trẻ là việc làm có ý nghĩa chiến lược. Vì thế, UBND huyện Nhon Trạch (đơn vị được phân cấp quản lý di tích Giồng Sấn theo Quyết định số 64/2009/QĐ-UBND ngày 16/9/2009 của UBND tỉnh về việc Phê duyệt Đề án Phân cấp quản lý di tích - Danh thắng xếp hạng trên địa bàn tỉnh Đồng Nai) cần phối hợp với Sở Giáo dục và Đào tạo và các cơ quan chức năng nghiên cứu, biên soạn chương trình, nội dung các di tích trên địa bàn huyện đưa việc giáo dục về di sản văn hóa nói chung và di tích Giồng Sấn nói riêng vào học đường như là một chuyên đề giáo dục ngoại khóa bắt buộc đối với các cấp học trên địa bàn huyện và được bố trí hợp lý trong chương trình học. Thông qua việc giới thiệu các tài liệu, hình ảnh, hiện vật trưng bày và các phóng sự về di tích; tổ chức tham quan thực tế tại di tích, tổ chức thi tìm hiểu về Luật Di sản văn hóa, về di tích Giồng Sấn, thi thuyết trình về di tích, về lịch sử địa phương.... Với phương châm “mưa dầm thấm lâu” sẽ ngày càng nâng cao nhận thức và nuôi lớn tình yêu, trách nhiệm công dân đối với di sản văn hóa trong tâm thức, tình cảm của các em học sinh, từ đây sẽ có sức lan tỏa mạnh mẽ trong cộng đồng dân cư. Bởi chính các em với tâm hồn ngây thơ và đầy nhạy cảm của mình, khi đã nhận thức đúng, đầy đủ về ý nghĩa, giá trị di tích Giồng Sấn sẽ trở thành những tuyên truyền viên tác động tích cực đến cộng đồng xã hội mà trước hết là các bậc phụ huynh, sẽ góp phần nâng cao lòng tự hào, ý thức trách nhiệm của nhân dân địa phương đối với di sản văn hóa này. Mục tiêu trước mắt, tất cả người dân sinh sống trên địa bàn xã Phú Đông nói riêng và huyện Nhon Trạch nói chung đều biết ở địa phương có di Giồng Sấn được xếp hạng cấp tỉnh và hiểu được ý nghĩa, giá trị của di tích này để cùng tay góp sức bảo tồn, giữ gìn và phát huy tốt giá trị của di tích trong hiện tại và mai sau. Mục tiêu lâu dài, tuyên truyền, quảng bá về di tích Giồng

Sấn bằng nhiều hình thức sâu rộng, thường xuyên liên tục trên các phương tiện thông tin đại chúng để nhiều người dân trong tỉnh Đồng Nai và nhiều du khách trong và ngoài nước biết đến di tích này.

- Vừa qua, Bộ Giáo dục và Đào tạo đã ban hành Chỉ thị: **"*Xây dựng trường học thân thiện, học sinh tích cực*"** trong các trường phổ thông giai đoạn 2008-2013; trong Chỉ thị nêu rõ: **"*...Học sinh tham gia tìm hiểu, chăm sóc và phát huy giá trị các di tích lịch sử, văn hóa, cách mạng ở địa phương: Mỗi trường đều nhận chăm sóc một di tích lịch sử, văn hóa hoặc di tích cách mạng ở địa phương, góp phần làm cho di tích ngày một sạch đẹp hơn, hấp dẫn hơn, giới thiệu các công trình, di tích của địa phương với bạn bè. Mỗi trường có kế hoạch và tổ chức giáo dục truyền thống dân tộc, văn hóa và tinh thần cách mạng một cách hiệu quả cho tất cả học sinh; phối hợp với chính quyền, đoàn thể và nhân dân địa phương phát huy giá trị của các di tích lịch sử, văn hóa và cách mạng cho cuộc sống của cộng đồng ở địa phương và khách du lịch...*"**. Đây là điều kiện thuận lợi để các cơ quan chức năng và UBND huyện Nhơn Trạch có cơ sở làm tốt công tác bảo vệ, phát huy giá trị di tích cũng như giáo dục truyền thống cách mạng cho học sinh các trường phổ thông ở địa phương; giúp các em có điều kiện đóng góp công sức tham gia bảo vệ, giữ gìn, làm sạch đẹp di tích và hiểu biết hơn về lịch sử - văn hóa ở địa phương, về các danh nhân có công với đất nước, khích lệ tinh thần ham học, truyền thống cách mạng, tình yêu quê hương, đất nước, lòng tự tôn, tự hào hào dân tộc; thực hiện lời Bác **"*dân ta phải biết sử ta*"**.

Trường THCS Phú Đông (Xã Phú Đông) đăng ký chăm sóc di tích Giồng Sấn trong chương trình **"*Trường học thân thiện, học sinh tích cực*"**

Học sinh trường THCS Phú Đông dâng hương tại Nhà bia di tích Giồng Sắn trước khi dọn dẹp vệ sinh, chăm sóc di tích (ngày 23/6/2013)
(Ảnh do trường THCS Phú Đông cung cấp)

Học sinh trường THCS Phú Đông dọn vệ sinh tại di tích Giồng Sắn
(Ảnh do trường THCS Phú Đông cung cấp)

- Đoàn Thanh niên Cộng sản Hồ Chí Minh huyện Nhơn Trạch và các trường học, các Câu lạc bộ võ thuật..... trên địa bàn huyện chọn di tích Giồng Sắn là địa điểm tổ chức lễ kết nạp Đảng viên mới; kết nạp đoàn, đội viên mới; học võ, rèn luyện thể dục thể thao...nhằm giáo dục truyền thống và nâng cao thể chất, tinh thần cho lớp trẻ, để các em phát huy hơn nữa truyền thống hiếu học "học giỏi, sống tốt", trở thành những công dân ưu tú tương lai của đất nước.

- Ngành du lịch của tỉnh phối hợp với Hiệp hội Du lịch Đồng Nai, các Công ty lữ hành xây dựng các chương trình, các tour du lịch gắn với tham quan di sản văn hóa trên địa bàn huyện Nhơn Trạch nói chung và di tích Giồng Sắn nói riêng. Đây là một trong những phương pháp tuyên truyền, quảng bá về di tích hiệu quả

nhất. Tuy nhiên, để du khách đến với di tích Giồng Sấn một lần rồi sẽ trở lại thêm nhiều lần nữa thì việc đầu tư xây dựng cơ sở hạ tầng du lịch, dịch vụ; khai thác tuyến giao thông đường thủy lợi thế của di tích ở ngay ngã ba sông nối với du lịch đập Ông Kèo đang được khai thác du lịch hiệu quả. Xây dựng tại khu di tích Giồng Sấn có những sản phẩm du lịch đặc trưng như: Hình thành các khu nhà hàng nổi trên sông kết hợp với dịch vụ câu cá giải trí; tổ chức đua thuyền trên sông Ông Kèo; tổ chức các hoạt động văn hóa, nghệ thuật, thể thao, ẩm thực, triển lãm ảnh, triển lãm mỹ thuật.... Hình thành các sản phẩm du lịch đặc thù trên cơ sở khai thác các loại hình nghệ thuật diễn xướng dân gian độc đáo gắn với khai thác giá trị không gian văn hóa của khu di tích như: Đờn ca tài tử, hò vè, hát ru, lễ hội, các môn thể thao quần chúng.... Phát huy không gian di tích du lịch sinh thái sông nước, bồi cảnh lịch sử; đồng thời xây dựng kế hoạch tổ chức các hoạt động văn hóa, dịch vụ trong khu di tích và các vùng lân cận để tạo ra các sản phẩm du lịch kết hợp với văn hóa ứng dụng lâu dài ở địa phương.

- Giải quyết tốt mối quan hệ giữa bảo tồn giá trị di sản văn hóa Giồng Sấn với phát huy phục vụ du lịch và phát triển kinh tế ở địa phương, cần chú trọng quan tâm đầu tư loại hình du lịch đang được du khách quan tâm đó là các tour du lịch sinh thái kết hợp với di sản văn hóa trên địa bàn huyện Nhơn Trạch như: Xây dựng tuyến tham quan di tích: Địa đạo Nhơn Trạch, Căn cứ Sở chỉ huy Đặc khu quân sự rừng Sác và Đoàn 10 đặc công rừng Sác, di tích Giồng Sấn, đình Phú Mỹ, đình Phước Thiện.... kết hợp với tham quan rừng ngập mặn, khu du lịch sinh thái Bò Cạp Vàng, đảo Dừa Lửa, Khu du lịch sinh thái Đại Phước, làng cổ Phú Hội, làng cổ Hiệp Phước, tham quan vườn cây trái, nghề thủ công truyền thống như: Nghề làm trà nổi tiếng của xã Phú Hội (nước Mạch Bà, trà Phú Hội), nghề làm bánh tráng, nghề làm bún... Đây là sản phẩm du lịch kết hợp với di sản văn hóa, nghề thủ công truyền thống đang được nhiều du khách trong và ngoài nước ưa chuộng, hướng tới.

- Các đơn vị quân đội đứng chân trên địa bàn huyện Nhơn Trạch và huyện Nhơn Trạch chọn di tích Giồng Sấn làm địa điểm tập trung, tổ chức lễ giao quân hàng năm. Mỗi tân binh trước khi lên đường nhập ngũ sẽ được viếng thăm di tích, tham quan Nhà truyền thống, thắp nén nhang trước Nhà bia tưởng niệm 536 đồng bào bị Mỹ - ngụy sát hại với lời hứa: Cha, anh hãy yên nghỉ, chúng con lên đường làm nhiệm vụ thiêng liêng bảo vệ tổ quốc, dù có khấn gian khổ thế nào đi chăng nữa cũng hoàn thành xuất sắc nhiệm vụ trở về....

- Hội Văn học Nghệ thuật Đồng Nai tổ chức Hội trại sáng tác, các đợt du khảo, tham quan di tích Giồng Sấn để các văn nghệ sĩ được tiếp cận những dấu tích của cuộc chiến tranh, được tiếp xúc với các nhân chứng lịch sử, chiêm ngưỡng, tham quan các công trình văn hóa (Nhà bia, Nhà trưng bày...) trong

khung cảnh sông nước hữu tình của vùng quê giàu truyền thống cách mạng, giàu sản vật, giàu lòng mến khách... Với cảm xúc thăng hoa, bay bổng; chắc chắn các văn nghệ sĩ sẽ sáng tác ra được những tác phẩm văn học nghệ thuật về di tích Giồng Sấn có giá trị, xuất bản nhằm giới thiệu và tuyên truyền rộng rãi trong và ngoài nước. Những tác phẩm văn học nghệ thuật có nội dung về di tích xuất sắc, có cốt truyện hay có thể chuyển thể thành kịch bản phim điện ảnh, kịch bản sân khấu.... Đây là một hình thức tuyên truyền, quảng bá về di tích Giồng Sấn dễ nhớ, dễ hiểu và lâu quên.

- Huyện Nhơn Trạch nên phối hợp với các cơ quan chức năng của tỉnh và hãng phim có uy tín làm bộ phim truyện hoặc phim tư liệu về vụ thảm sát Giồng Sấn để tuyên truyền về di tích Giồng Sấn đối với nhân dân trong và ngoài nước.

- Để phát huy các giá trị tinh thần, nâng cao công tác giáo dục truyền thống cho thế hệ trẻ, hàng năm vào các ngày lễ kỷ niệm như: Ngày miền Nam hoàn toàn giải phóng (30/4), Ngày Thương binh liệt sĩ (27/7), Ngày thành lập Quân đội nhân dân Việt Nam (22/12), đặc biệt vào ngày 27/9 - ngày Mỹ ngụy ném bom, bắn pháo thảm sát 536 thường dân vô tội trên sông Ông Kèo; UBND huyện Nhơn Trạch và Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch nên mời các chiến sĩ bộ đội, các nhà cách mạng lão thành, các nhân chứng lịch sử... đến di Giồng Sấn nói chuyên đề về truyền thống đấu tranh cách mạng, kể lại các sự kiện lịch sử hào hùng diễn ra tại địa phương và những tội ác của Mỹ - ngụy đối với nhân dân Nhơn Trạch nói riêng và Việt Nam nói chung cho các thế hệ trẻ, đặc biệt là sinh viên, học sinh ở địa phương biết, tìm hiểu.

- Hiện nay, phía trước di tích Giồng Sấn và trên khu đất chôn cất đồng bào bị thảm sát ngày 27-9-1964 tại ấp Bến Đình (xã Phú Đông) có các cơ sở Phật giáo: Chùa Pháp Thường 1, chùa Pháp Thường 2, Thiền viện Hương Nghiêm và Tịnh viện Pháp Thường, hàng năm có vài chục ngàn Phật tử và du khách đến tu tập, bái Phật, tham quan. Nhằm giới thiệu, tuyên truyền di tích Giồng Sấn đến với Phật tử, du khách đến các cơ sở Phật giáo nêu trên, kiến nghị UBND huyện Nhơn Trạch giao Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện phối hợp với Ban Đại diện Phật giáo huyện Nhơn Trạch và Trụ trì chùa Pháp Thường 1, chùa Pháp Thường 2, Thiền viện Hương Nghiêm và Tịnh viện Pháp Thường trong các buổi thuyết pháp, hướng dẫn Phật tử tu tập và đón tiếp khách tham quan nên lồng ghép việc giới thiệu về di tích Giồng Sấn, về truyền thống, phong trào đấu tranh cách mạng ở địa phương; đặc biệt giới thiệu để mọi người hiểu và biết được chính khu đất chôn cất đồng bào ta bị Mỹ - ngụy sát hại xưa kia nay là các cơ sở Phật giáo và dòng sông Ông Kèo, sông Ông Mai ở cạnh bên là nơi chứng kiến vụ Mỹ - ngụy ném bom thảm sát 536 thường dân vô tội. Trụ trì và Tăng Ni các cơ sở Phật giáo sẽ là những hướng dẫn viên, thuyết minh viên giới thiệu, hướng dẫn Phật tử, du khách sau khi

tu tập, bái Phật tại các cơ sở Phật giáo sẽ đến tham quan di tích Giồng Sấn. Đây sẽ là hình thức tuyên truyền, giới thiệu về di tích Giồng Sấn rất hiệu quả, mang tính nhân văn, hướng thiện.

- Để di tích Giồng Sấn được nhiều người biết đến, UBND huyện Nhơn Trạch nên tổ chức cuộc thi biểu trưng (logo) di tích Giồng Sấn. Biểu trưng di tích được chọn sẽ sử dụng trên các phong trang trí Lễ tưởng niệm, Hội nghị, Hội thảo về vụ thảm sát 536 thường dân vô tội tại di tích; in ấn trên các tài liệu, sách, tờ gấp, đĩa CD, CVD, DVD...tuyên truyền, quảng bá về di tích và in ấn trên các bao bì sản phẩm du lịch (mũ, nón, áo, túi sách...), in trên bao bì quà lưu niệm bán tại di tích cho khách tham quan. Đây là một trong những hình thức tuyên truyền, quảng bá di tích mang tính “thương hiệu”, chuyên nghiệp rất cần thiết.

3. Công tác mở rộng, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị di tích Giồng Sấn

Căn cứ pháp lý: Luật Di sản văn hóa năm 2001, Luật Di sản văn hóa được sửa đổi, bổ sung năm 2009; Nghị định số 70/2012/NĐ-CP ngày 18/9/2012 của Chính phủ Quy định thẩm quyền, trình tự lập, phê duyệt quy hoạch, dự án bảo quản, tu bổ, phục hồi di tích lịch sử - văn hóa, danh lam thắng cảnh; Thông tư số 18/TT-BVHTTDL ngày 28/12/2012 của Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch Quy định chi tiết một số quy định về bảo quản, tu bổ, phục hồi di tích (Thông tư số 18 của Bộ VHTTDL thay thế Quyết định số 05/2003/QĐ-BVHTT ngày 06/3/2003 của Bộ Văn hóa Thông tin về việc ban hành quy chế bảo quản, tu bổ và phục hồi di tích lịch sử, văn hóa, danh lam thắng cảnh đã hết hiệu lực) và các quy định pháp luật khác có liên quan.

Di tích lịch sử - văn hóa, danh lam thắng cảnh trên địa bàn tỉnh Đồng Nai nói chung và huyện Nhơn Trạch nói riêng chứa đựng những giá trị khác nhau mà ngày nay cần phải gìn giữ, phát huy giá trị nhằm bảo tồn di sản văn hóa của dân tộc và giáo dục truyền thống cho các tầng lớp nhân dân, đặc biệt là thế hệ trẻ ở địa phương. Di tích Giồng Sấn - nơi ghi dấu tội ác của đế quốc Mỹ trong cuộc chiến tranh phi nghĩa xâm lược Việt Nam; nơi tưởng niệm 536 thường dân vô tội bị Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo sát hại và cũng là địa điểm ghi dấu cuộc mít, biểu tình của hơn 2.000 nhân dân huyện Nhơn Trạch lên án tội ác của Mỹ - ngụy, yêu cầu địch phải bồi thường tính mạng, tài sản cho đồng bào bị sát hại rất cần tiến hành các biện pháp bảo vệ, quy hoạch mở rộng, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị di tích; đó là:

a. Mở rộng, chỉnh lý, nâng cấp Nhà trưng bày và xây dựng các công trình văn hóa trong khuôn viên di tích Giồng Sấn:

Hiện nay, tại di tích Giồng Sấn có Nhà truyền thống trưng bày một số hình ảnh, tài liệu về di tích. Tuy nhiên, diện tích nhà trưng bày quá nhỏ hẹp chỉ khoảng hơn 20m² và số lượng hình ảnh, hiện vật, tài liệu trưng bày tại di tích quá ít, đơn điệu (khoảng 70 hình ảnh và 30 tài liệu giấy) không thể đón tiếp cùng một lúc đông người tham quan và chưa giới thiệu và chuyển tải hết được nội dung của di tích, chưa đáp ứng được nhu cầu nghiên cứu, học tập và mong muốn, tìm hiểu của du khách tham quan. Hơn nữa, trên thực tế hình ảnh, tài liệu trưng bày tại Nhà truyền thống chưa được khoa học, bài bản nên các tài liệu, hình ảnh trưng bày ở đây mới chỉ dừng lại ở dạng triển lãm ảnh, chưa thể được xem là trưng bày Nhà truyền thống hay trưng bày bảo tàng.

Tác giả với Trưởng ấp Bến Đình Phạm Đình Khương
tại Nhà trưng bày di tích Giồng Sấn

Do vậy, kiến nghị UBND huyện Nhơn Trạch tiến hành mở rộng Nhà trưng bày với diện tích khoảng 200m², chỉ đạo Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện phối hợp Bảo tàng Đồng Nai hoặc Ban Quản lý Di tích - Danh thắng tỉnh để được hướng dẫn, hỗ trợ về chuyên môn, tiến hành nâng cấp, chỉnh lý Nhà trưng bày; cụ thể:

- Xây dựng đề cương trưng bày trình cấp thẩm quyền phê duyệt.

- Tiến hành nghiên cứu, sưu tầm bổ sung hình ảnh, hiện vật, tài liệu về vụ Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo thảm sát 536 thường dân vô tội ngày 27-9-1964 tại Phú Hữu. Việc sưu tầm hình ảnh, tài liệu, hiện vật từ các nguồn: Nhân dân địa phương và các tỉnh, thành lân cận có liên quan đến vụ thảm sát tại Giồng Sắn; thân nhân các nạn nhân bị thảm sát năm xưa (tìm lại các hiện vật, di vật của những nạn nhân bị thảm sát mà hiện nay thân nhân vẫn còn cất giữ làm vật kỷ niệm); các nhân chứng lịch sử (lãnh đạo huyện ủy Nhơn Trạch, lãnh đạo UBND các xã: Phú Hữu, Vĩnh Thanh, Phước Khánh, Đại Phước...); các nhân chứng đã chứng kiến vụ thảm sát và trực tiếp, gián tiếp tham gia cứu nạn những nạn nhân bị thương, chôn cất những người bị chết. Hình ảnh, hiện vật về cuộc biểu tình, về phong trào đấu tranh cách mạng “diệt ác, phá kìm” ở địa phương trả thù cho đồng bào bị sát hại; hình ảnh, hiện vật của thanh niên lên đường nhập ngũ, dân công ra tiền tuyến tải đạn... Tiến hành tra cứu tài liệu (báo chí) của ta và địch đưa tin về vụ thảm sát tại Thư viện Tổng hợp thành phố Hồ Chí Minh; tra cứu tài liệu của địch báo cáo về vụ thảm sát thường dân trên sông Ông Kèo (Phú Hữu, Nhơn Trạch) tại Trung tâm Lưu trữ quốc gia II tại thành phố Hồ Chí Minh.

- Trên cơ sở các hình ảnh, tài liệu, hiện vật sưu tầm được tiến hành chỉnh lý trưng bày theo đề cương. Việc trưng bày hiện nay cần học tập cách trưng bày truyền thống kết hợp với hiện đại. Việc sử dụng các đai, vách, tủ, bục, mặt bằng trưng bày, đèn chiếu sáng... làm tôn mảng trưng bày và từng hiện vật cần phải nghiên cứu kỹ để đạt được hiệu quả cao nhất. Việc sử dụng manocanh diễn tả nạn nhân vụ thảm sát rất cần thiết, đây là cách trưng bày sinh động sẽ có tác động trực tiếp và thu hút khách tham quan. Ví dụ, nên làm manocanh mô tả người mẹ bị trúng bom vỡ mảng đầu, máu tuôn trên khuôn mặt và ướt đẫm quần áo chết ngời dựa vào gốc cây dừa nước ven sông mà hai tay người mẹ vẫn ôm chặt đứa con trong lòng che chở cho em khỏi bom đạn và hình tượng em bé bị trúng mảnh bom chết trong vòng tay yêu thương của mẹ, ánh mắt em mở to, sợ hãi; hình tượng người mẹ bị trúng bom chết nằm sấp, phía dưới là đứa con thơ vẫn đang ngậm vú mẹ; hình tượng nạn nhân bị trúng bom đạn pháo đổ ruột ra ngoài, hai tay vừa ôm ruột vừa chạy thoát nạn... Những manocanh này sẽ chuyển tải được nội dung tố cáo tội ác dã man, phi nhân tính của đế quốc Mỹ và bè lũ tay sai đối với đồng bào ta, đặc biệt là đối với phụ nữ và trẻ em... sẽ gây xúc động mạnh đến khách tham quan và giáo dục truyền thống cách mạng cho thế hệ trẻ.

- Làm một sa bàn điện tự động diễn tả toàn cảnh vụ thảm sát với tiếng máy bay gầm rú trên không, tiếng bom đạn, pháo trút xuống những người dân vô tội nhỏ bé và những tiếng kêu cứu, khóc lóc thảm thương của những nạn nhân sẽ gây ấn tượng và xúc động mạnh đối với du khách. Tuy nhiên, việc làm sa bàn phải đặt

trong một phòng riêng, tạo vách ngăn tiếng ồn để không làm ảnh hưởng đến khách tham quan các nội dung trưng bày khác tại Nhà trưng bày của di tích.

- Ứng dụng công nghệ 3 D phục dựng lại cảnh thảm sát 536 thường dân vô tội trên sông Ông Kèo (Phú Hữu) sẽ rất ấn tượng và hiệu quả, hấp dẫn, thu hút khách tham quan.

- Hình ảnh, tài liệu, hiện vật trưng bày tại Nhà trưng bày không nên chỉ bó gọn nội dung trưng bày về vụ thảm sát 536 thường dân vô tội tại Phú Hữu mà nên có sự trưng bày đan xen một số hình ảnh đồng bào ta bị Mỹ - ngụy thảm sát ở Sơn Mỹ (Quảng Ngãi); Vĩnh Trinh (Quảng Nam) và hình ảnh, hiện vật phong trào đấu tranh cách mạng của địa phương (xã Phú Hữu, Phú Đông)... nhằm tạo nội dung trưng bày phong phú và để nhân dân và du khách tham quan có cái nhìn toàn diện hơn về tội ác của Mỹ - ngụy đối với dân tộc Việt Nam, về phong trào đấu tranh cách mạng ở địa phương; từ đó khơi dậy trong lòng mỗi người dân lòng yêu nước, căm thù giặc xâm lăng; hiểu được cái giá phải trả để có cuộc sống ấm no, hòa bình ngày nay.

- Xây dựng Đài tưởng niệm chứng tích “Thảm sát Giồng Sắn” ở vị trí trung tâm, trang trọng trong khu di tích. Việc xây Đài tưởng niệm chứng tích “Thảm sát Giồng Sắn” nên thông báo rộng rãi để mọi người dân có khả năng điêu khắc, hội họa đều được tham gia và việc xây dựng Đài tưởng niệm phải tuân theo quy định tại Quy chế quản lý xây dựng tượng đài, tranh hoành tráng (Phần mỹ thuật) ban hành kèm theo Quyết định số 05/2000/BVHTT ngày 29/3/2000 của Bộ Văn hóa - Thông tin (nay là Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch).

- Xây dựng trong khu di tích một Thư viện cấp xã, bởi lẽ xã Phú Đông là một xã thuộc vùng sâu của huyện Nhơn Trạch, cách xa huyện lỵ và thành phố Biên Hòa nên nơi đây rất cần một Thư viện để phục vụ nhân dân địa phương. Thư viện, ngoài phục vụ sách báo cho bạn đọc còn là nơi trưng bày, giới thiệu những bài dự thi tìm hiểu về di tích Giồng Sắn; sau khi du khách tham quan một lượt di tích có thể vào Thư viện thư giãn, nghỉ ngơi, tìm đọc thêm những nguồn tư liệu, bài viết về di tích, về lịch sử địa phương. Đây là một cách tuyên truyền, quảng bá về di tích và giáo dục truyền thống cho các tầng lớp nhân dân đặc biệt là thế hệ trẻ ở địa phương rất hữu ích, thiết thực và hiệu quả.

- Xây dựng một phòng chiếu phim tư liệu tại di tích: Nơi này sẽ chiếu những phóng sự về vụ “Thảm sát Giồng Sắn” do Đài Phát thanh Truyền hình Đồng Nai, Đài Trung ương thực hiện; chiếu các phóng sự của các thí sinh tham dự cuộc thi tìm hiểu về di tích Giồng Sắn. Trình chiếu các bộ phim, các phóng sự về tội ác của Mỹ - ngụy đối với nhân dân Việt Nam như: Phóng sự về vụ “Thảm sát Mỹ

Lai” tại Quảng Ngãi do phóng viên chiến trường Mỹ thực hiện... phục vụ khách tham quan.

- Xây dựng một Hội trường khoảng 200 ghế ngồi để làm nơi hội họp, hội thảo, nói chuyện chuyên đề, giáo dục truyền thống và đón tiếp khách tham quan tại di tích.

- Xây dựng nhà đón tiếp khách (khoảng 100m²), các chòi nghỉ chân, kiốt bán quà lưu niệm và quy hoạch xây dựng bãi giữ xe cho khách tham quan tại di tích.

b. Mở rộng diện tích khoanh vùng bảo vệ di tích Giồng Sắn và xây dựng khu dịch vụ, khai thác, trưng bày ngoài trời:

Hiện nay, khu di tích Giồng Sắn tuy có diện tích trên 1.500m² nhưng không có khu dịch vụ. Du khách đến tham quan di tích muốn nghỉ ngơi, uống một ly nước giải khát hoặc ăn nhẹ phải ra ngoài lộ cách di tích trên 300m mới có hàng, quán. Di tích Giồng Sắn có không gian rộng, xa khu dân cư nên rất cần có khu dịch vụ để phục vụ khách tham quan như: Các chòi nghỉ chân, dịch vụ bán đồ lưu niệm, căngtin phục vụ ăn uống và khu nhà vệ sinh cũng phải luôn sạch sẽ làm hài lòng du khách. Việc xây dựng khu dịch vụ phải theo quy hoạch, phải được tách biệt ra khỏi khu Nhà bia, Nhà truyền thống và Đài tưởng niệm, Phòng chiếu phim (nếu sau này xây dựng)... Các sản phẩm bán làm quà lưu niệm ở đây nên khai thác những món quà là sản phẩm đặc trưng của địa phương như: Trái cây, trà (nước mạch Bà, trà Phú Hội), bánh tráng (huyện Nhơn Trạch có nghề truyền thống làm bánh tráng), các sản phẩm nông sản, hải sản tươi sống đặc trưng của huyện vùng sông nước....

Khu dịch vụ tại di tích Giồng Sắn rất cần liên kết với đơn vị làm kinh tế để làm dịch vụ “nuôi di tích”. Bởi lẽ, công tác bảo tồn di tích nêu rõ hai chức năng: Giữ gìn và phát huy giá trị di tích. Nghĩa là ngoài việc giữ gìn, bảo quản tốt di tích thì những người làm công tác quản lý di tích phải biết khai thác cho được, cho hết tất cả các giá trị tinh thần và vật chất của di tích (giá trị vật thể và phi vật thể), đưa di tích đến được với đông đảo du khách và thu được lợi nhuận từ di tích và dịch vụ ở di tích nhằm “tái đầu tư” vào việc giữ gìn, phát huy giá trị di tích. Nếu không giữ gìn tốt di tích thì sẽ không phát huy tốt được giá trị di tích; ngược lại nếu không phát huy tốt giá trị di tích thì di tích không đến được với đông đảo khách tham quan và không làm dịch vụ ở di tích thì sẽ không có kinh phí để giữ gìn di

tích tốt được. Nếu mục đích của di tích là lưu giữ những chứng tích, những giá trị lịch sử, văn hóa... cho đời sau thì việc phát triển các hoạt động dịch vụ gắn với di tích chính là công tác tuyên truyền, quảng bá văn hóa của địa phương nói riêng và dân tộc nói chung đến với du khách tham quan. Du lịch kết hợp với tham quan di sản văn hóa phát triển tốt nhờ việc khai thác, phát huy giá trị di tích một cách hợp lý trên cơ sở mối quan hệ biện chứng giữa bảo tồn, phát huy giá trị di tích và phát triển du lịch bền vững. “Chìa khóa” để tháo gỡ vướng mắc về cơ chế và thay đổi quan điểm “không làm dịch vụ tại di tích” hiện nay ở một số địa phương, thành “di tích phải gắn liền với dịch vụ phù hợp tại di tích”. Tuy nhiên, việc mở các dịch vụ tại di tích phải tuân thủ theo pháp luật và theo quy hoạch được cấp thẩm quyền phê duyệt. Bên cạnh đó, cần phải “nâng cấp” quảng bá di tích sâu rộng trong và ngoài nước. Hiện nay, nguồn kinh phí nhà nước đầu tư vào việc bảo tồn, phát huy giá trị di tích còn rất hạn hẹp thì mỗi di tích phải phát huy khả năng sáng tạo tự làm dịch vụ liên quan đến di tích để có kinh phí “tái đầu tư” tại di tích, hay nói cách khác “lấy di tích nuôi di tích”. Nhu cầu khách du lịch hiện nay thường kết hợp tham quan du lịch với tham quan di sản văn hóa. Nhiều du khách trong và ngoài nước sẵn sàng “được bỏ tiền” để được hưởng thụ những giá trị văn hóa mà họ thích.

Trở lại di tích Giồng Sắn, được thiên nhiên ưu đãi nhiều tiềm năng để phát triển du lịch dịch vụ gắn với phát triển kinh tế và bảo tồn, phát huy giá trị di tích. Khung cảnh sông nước hữu tình rất thuận lợi cho việc phát triển du lịch sinh thái sông nước và phát triển kinh tế nghề nuôi trồng đánh, bắt thủy hải sản. Nếu di tích được mở rộng hoặc huyện Nhon Trạch sớm triển khai dự án du lịch sinh thái kết hợp với di tích lịch sử Giồng Sắn đã quy hoạch 150ha sẽ rất thuận lợi cho việc phát triển du lịch dịch vụ, phát triển kinh tế gắn với bảo tồn, phát huy giá trị di tích. Dự án được triển khai thì việc “lấy di tích nuôi di tích” tại di tích Giồng Sắn sẽ rất khả thi trong một tương lai gần. Dự án nuôi chim yến trong khu di tích Giồng Sắn đã được UBND tỉnh cho chủ trương, nếu dự án này được triển khai thì không những tạo được nguồn kinh phí cùng với nhà nước làm công tác bảo tồn, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị di tích mà còn tạo ra được sản phẩm du lịch đặc trưng của khu di tích và tạo công ăn việc làm cho một bộ phận nhân dân địa phương, góp phần thực hiện an sinh xã hội - một chủ trương lớn của Đảng và nhà nước ta.

Thượng tọa Thích Thiện Pháp Trụ trì chùa Pháp Thường 1, chùa Pháp Thường 2 và Tịnh viện Pháp thường (Ấp Bến Đình, xã Phú Đông) - Phó trưởng Ban thường trực Ban Đại diện Phật giáo Nhơn Trạch - Thành viên Hội đồng nhân dân xã Phú Đông đang chỉ quy hoạch khu đất mở rộng di tích Giồng Sấn gắn với khu du lịch sinh thái (150ha) trên Bản đồ quy hoạch xã Phú Đông đến năm 2020

Kiến nghị: UBND tỉnh giao Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch phối hợp với UBND Nhơn Trạch (đơn vị được phân cấp quản lý di tích) khi tiến hành lập hồ sơ nâng cấp di tích Giồng Sấn đề nghị Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch xếp hạng cấp quốc gia cần mở rộng diện tích khoanh vùng bảo vệ di tích Giồng Sấn thêm từ 30 đến 50ha (trong diện tích 150ha quy hoạch mở rộng di tích Giồng Sấn gắn với xây dựng khu du lịch sinh thái xã Phú Đông đã được Thủ tướng Chính phủ phê duyệt điều chỉnh quy hoạch chung xây dựng đô thị mới Nhơn Trạch tỉnh Đồng Nai đến năm 2020 tại Quyết định số 284/2006/QĐ-TTg ngày 21/12/2006). Theo đó, khu di tích cần được mở rộng lấy hết ngã ba sông Ông Kèo khoảng 1km²; mở rộng sang khu đất bên kia nhánh sông Ông Kèo (xưa kia là cù lao) ở phía sau Nhà bia - Công viên Giồng Sấn - nơi lập Bia tưởng niệm năm 1984 (hiện nay Bia vẫn còn) và khu đất bên trái di tích vì các địa điểm này là hạng mục di tích gốc - địa điểm chứng kiến tội ác của Mỹ ngụy thảm sát đồng bào năm xưa, là nơi chôn cất nạn nhân bị sát hại (hiện nay các ngôi mộ đã được di dời)

Khu đất phía sau và bên trái di tích Giồng Sắn được UBND huyện Nhon Trạch quy hoạch mở rộng di tích Giồng Sắn và xây dựng khu du lịch sinh thái (Ấp Bến Đình, xã Phú Đông)

Tiến hành lập quy hoạch các khu chức năng:

❖ **Khu trưng bày ngoài trời, giáo dục truyền thống:**

- Ưu tiên một phần diện tích lớn kết hợp với mặt nước ngã ba sông Ông Kèo lập báo cáo kinh tế kỹ thuật phục dựng lại không gian di tích, diễn tả lại vụ Mỹ - ngụy thảm sát đồng bào ta và phong trào đấu tranh của nhân dân địa phương. Tận dụng “không gian vàng” ngoài trời như: Mặt nước sông, ngã ba sông, bờ sông, khu đất phía sau Nhà bia (cù lao), bên nhánh sông Ông Kèo là những địa điểm di tích gốc... để phục dựng lại cảnh thảm sát như: Tái tạo lại bến thuyền, cảnh quan thiên nhiên hai bên bờ sông với những cây dừa nước ken dày và những cây đước, cây bần, mắm, chà và, bình bát, ô môi...; làm hình tượng những người dân dạng manocanh trúng bom, đạn pháo chết nằm chồng chất lên nhau ở bờ sông, mé nước, trên cù lao; phục dựng lại những chiếc ghe, thuyền bị trúng bom, đạn pháo bể vỡ tan tành... Đây là cách trưng bày hiện đại, trực quan sinh động, có tác động trực tiếp đến thị giác và tạo sự xúc động mạnh đối với du khách tham quan di tích.....

- Phục chế hoặc đề nghị Bộ Quốc phòng tặng cho một chiếc máy bay Xcai-rây-đơ (khu trục) không còn sử dụng - loại máy bay Mỹ đã sử dụng thả bom thảm sát đồng bào trên sông Ông Kèo để trưng bày ngoài trời. Làm phù điêu, mô hình, tổ hợp manocanh mô tả cuộc biểu tình, phong trào đấu tranh của nhân dân huyện Nhon Trạch trả thù cho thường dân vô tội bị sát hại phục vụ khách tham quan.

❖ **Xây dựng khu dịch vụ, khai thác, tạo cảnh quan khu di tích Giồng sắn:**

- Sử dụng một phần diện tích xây dựng các khu dịch vụ du lịch kết hợp với tham quan di tích như: Xây dựng khu nhà hàng ẩm thực với các món ăn dân dã của địa phương như món: Cá lóc nướng trui; gà vườn nướng thổ đất; chèm chếp nấu cháo; chèm chếp hấp gừng, nướng muối ớt; các món chế biến từ tôm; cua rang me, lẩu cua; chế biến các món cá đánh bắt trên sông ở địa phương..... Xây dựng khu nhà nghỉ sinh thái. Tổ chức các dịch vụ câu cá trên sông, chèo thuyền trên sông, đập thiên nga trên sông, hoặc cho thuê ghe, thuyền, lưới để du khách trải nghiệm làm nghề đánh bắt, cá tôm trên sông Ông Kèo, sông Ông Mai....
- Quy hoạch một khu vực để trồng một số cây ăn trái đặc trưng của địa phương như: Chôm chôm, sầu riêng, mít tố nữ, măng cụt, dâu da, thơm (dứa).... để du khách vừa tham quan di tích vừa được thư giãn, thưởng thức những trái cây đặc sản của địa phương và khi trở về có thể mua làm quà.
- Xây dựng khu vui chơi, giải trí dã ngoại ngoài trời với các môn thể thao quần chúng: Sân bóng đá mini, sân chơi cầu lông, khu cắm trại, sinh hoạt tập thể, bãi tắm; khu vui chơi dành cho trẻ em....
- Xây dựng các chòi nghỉ chân, tạo thảm xanh, đặt các ghế đá trên các lối đi.
- Xây dựng khu nuôi một số động vật trước kia từng tồn tại ở Phú Hữu (Nhơn Trạch) như: Heo rừng, khỉ đen, khỉ đột, cá sấu, rái nước, trâu rừng, kỳ đà, sóc bông, nai, tê tê, chồn hương, chồn đất, beo, mèo rừng, cọp.... phục vụ du khách tham quan, thư giãn.
- Xây dựng khu nuôi chim yến đã được UBND tỉnh cho chủ trương.
- Nâng cấp chiếc cầu treo Giồng Sắn được xây dựng từ nguồn xã hội hóa nhằm đảm bảo giao thông đi lại an toàn, thuận lợi.

❖ **Xây dựng một công viên Phật giáo:**

Trên cơ sở đã có các cơ sở Phật giáo và cảnh quan như: Thiền viện Hương Nghiêm, Tịnh viện Pháp Thường, khu tượng Phật giáo, thảm xanh¹⁹ tiến hành xây dựng một công viên Phật giáo trên khu đất đã chôn cất nạn nhân bị thảm sát xưa kia. Hàng ngày, tiếng chuông, mõ, đọc kinh cầu nguyện tại các cơ sở Phật giáo vang lên sẽ xóa đi những âm khí nặng nề của một vùng đất gánh chịu nhiều mất mát, đau thương của cuộc chiến tranh; cầu siêu cho linh hồn các nạn nhân được

---

¹⁹ Thượng tọa Thích Thiện Pháp - Phó Ban Thường trực đại diện Phật giáo huyện Nhơn Trạch, Trụ trì chùa Pháp Thường 1, Pháp Thường 2, Tịnh viện Pháp Thường mong muốn được xây dựng một công viên Phật giáo trên khu đất rộng khoảng 7ha thuộc sở hữu của nhà chùa tại khu đất xưa kia chôn cất đồng bào ta bị sát hại (ấp Bến Đình, xã Phú Đông).

siêu thoát, nương nhờ nơi cửa Phật, an nghỉ ở cõi vĩnh hằng và cầu an cho bá tánh, nhân dân trong vùng. Được biết, mỗi năm số lượng Phật tử và du khách đến tu tập, tham quan, bái Phật tại Chùa Pháp Thường 1, chùa Pháp Thường 2, Thiền viện Hương Nghiêm, Tịnh viện Pháp Thường lên đến trên 30 ngàn người.

Khu đất chôn cất các nạn nhân trong vụ thảm sát xưa kia nay một phần diện tích là cơ sở Phật giáo Thiền viện Hương Nghiêm và Tịnh viện Pháp Thường
(Ảnh chụp tại Tịnh viện Pháp Thường)

c. Kiện toàn bộ máy quản lý di tích Giồng Sấn và tổ chức các hoạt động tại di tích:

Di tích Giồng Sấn được UBND tỉnh phân cấp cho huyện Nhon Trạch quản lý, khai thác. Hiện nay, UBND huyện Nhon Trạch giao Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện trực tiếp quản lý di tích Giồng Sấn và các di tích cấp quốc gia và cấp tỉnh; di tích trong lộ trình xếp hạng giai đoạn 2011-2020; đền thờ Liệt sĩ huyện Nhon Trạch cùng hàng trăm di tích kiểm kê phổ thông có giá trị trên địa bàn huyện.

Hiện nay, Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhon Trạch với bộ máy nhân sự gồm 16 người; trong đó chỉ có 5 biên chế (Trưởng ban, 1 Phó ban và 3 nhân viên chủ yếu làm công tác quản lý, văn phòng), còn lại 11 hợp đồng làm công tác bảo vệ, tạp vụ, chăm sóc cây xanh tại các di tích xếp hạng trên địa bàn huyện và đền thờ liệt sĩ huyện Nhon Trạch. Đa số cán bộ lãnh đạo và chuyên viên của Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhon Trạch chưa được đào tạo chuyên môn về bảo tồn - bảo tàng, quản lý văn hóa - du lịch nên rất hạn chế trong công tác lãnh đạo, tham mưu và thực thi nhiệm vụ. Đối với di tích Giồng Sấn, thường xuyên có hai bảo vệ trực 24/24 giờ nhưng không có cán bộ thuyết minh trực đón khách tham quan tại di tích (vì thiếu nhân sự). Cán bộ thuyết minh chỉ có mặt tại di tích khi có các đoàn du khách đăng ký trước. Khách vắng lai đơn lẻ hoặc đoàn khách đột xuất đến tham quan di tích không được đón tiếp chu đáo

và nghe thuyết minh, tìm hiểu về di tích; điều này đã góp phần làm cho di tích thêm lạnh lẽo, ảm đạm, không phát huy tốt giá trị của di tích Giồng Sấn và không gây hứng thú cho du khách đến tham quan nơi đây.

Thời gian qua, công tác phát huy giá trị di tích Giồng Sấn chưa thực sự có hiệu quả. Bằng chứng là di tích Giồng Sấn được đầu tư xây dựng khá quy mô, hoành tráng, có không gian rộng rãi, thoáng mát; vậy mà mỗi năm, tại di tích chỉ có trên ba ngàn lượt khách đến tham quan²⁰ còn lại thân nhân gia đình các nạn nhân bị thảm sát đến thắp hương tưởng niệm người thân tại Nhà bia; thanh niên địa phương và các em học sinh đến vui chơi, giải trí sau những ngày, giờ làm việc và học tập mệt mỏi, căng thẳng; các cụ già đến tập thể dục, đi bộ, tập dưỡng sinh vào buổi sáng sớm. Mặc dù di tích Giồng Sấn thường xuyên có người trực bảo vệ và mở cửa đón khách tham quan, nhưng du khách sau khi thắp hương tại Nhà bia, vào Nhà truyền thống xem một số hình ảnh, hiện vật trưng bày sơ sài; chụp vài tấm hình kỉ niệm, sau đó đi một vòng quanh di tích rồi về; ngoài ra không có bất cứ một dịch vụ nào tại di tích nhằm giữ chân khách tham quan. Từ khi di tích Giồng Sấn được xếp hạng đến nay đã gần 10 năm nhưng tại di tích, hàng năm ngoài việc duy trì lễ tưởng niệm, cúng giỗ đồng bào bị sát hại tại Nhà bia (27/9) thì không có bất cứ một hoạt động văn hóa, văn nghệ, thể thao, hay tổ chức các sự kiện văn hóa, nói chuyện chuyên đề về di tích, về lịch sử địa phương... nhằm giáo dục truyền thống, tuyên truyền, quảng bá về di tích và thu hút khách tham quan. Điều này, cho thấy bộ máy quản lý của Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch chưa được kiện toàn, chuyên nghiệp và thực thi nhiệm vụ hiệu quả. Kiến nghị:

- UBND huyện Nhơn Trạch giao Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện xây dựng Đề án bổ sung biên chế, thành lập một số phòng chức năng của Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện trình cấp thẩm quyền phê duyệt. Theo đó, Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch cần phải được bổ sung từ 3-5 biên chế; hợp đồng lao động một số nhân viên làm công tác thuyết minh di tích theo thời vụ hoặc thời gian. Tiến hành xây dựng Đề án thành lập: Phòng Hành chính (gồm: Trưởng, phó Ban, kế toán, thủ quỹ, văn thư kiêm đánh máy và đội bảo vệ) và Phòng Nghiệp vụ làm nhiệm vụ phối hợp lập hồ sơ xếp hạng di tích, tham mưu công tác bảo tồn, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị di tích; công tác sưu tầm văn hóa vật thể và phi vật thể; công tác thuyết minh di tích; công tác tổ chức lễ hội và tổ chức các hoạt động tại di tích.... Xây dựng kế hoạch tuyển dụng sinh viên tốt nghiệp khoa: Bảo tồn - bảo tàng, Khoa quản lý văn hóa, du lịch; hoặc

---

²⁰ Số thống kê khách tham quan hàng năm tại di tích Giồng Sấn.

ngành xã hội nhân văn... bố trí công việc phù hợp với chuyên môn được đào tạo nhằm làm tốt công tác quản lý, bảo tồn, trùng tu, tôn tạo, phát huy giá trị các di tích - danh thắng ở địa phương trong giai đoạn hiện nay.

- Tạo điều kiện thuận lợi để lãnh đạo và nhân viên Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch chưa có bằng cấp chuyên môn được đi học Đại học tại chức hoặc Cao đẳng khoa Bảo tồn - bảo tàng, hoặc khoa Quản lý văn hóa, khoa Du lịch... tại trường Đại học văn hóa Tp. Hồ Chí Minh, Đại học Văn hóa Hà Nội; tham dự các lớp tập huấn triển khai thực hiện Luật Di sản văn hóa và các văn bản pháp luật khác có liên quan của Chính phủ, của Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch; tham dự các lớp đào tạo về nghiệp vụ chuyên môn về di sản văn hóa (ngắn hạn, dài hạn). Được đi tham quan, học tập kinh nghiệm các tỉnh bạn làm tốt công tác bảo tồn, tôn tạo, phát huy giá trị di tích như tham quan, học tập tại di tích “Thẩm sát Sơn Mỹ” tỉnh Quảng Ngãi, di tích “Thẩm sát Vĩnh Trinh” tỉnh Quảng Nam...

- Hàng ngày, nên bố trí một thuyết minh viên trực tại di tích có nhiều du khách tham quan như di tích: Địa đạo Nhơn Trạch, Giồng Sắn, đình Phú Mỹ... để thuyết minh và hướng dẫn khách tham quan. Đào tạo, nâng cao chất lượng thuyết minh, hướng dẫn viên tham quan tại di tích đạt yêu cầu về trình độ, ngoại ngữ, cách giao tiếp, ứng xử với nhân dân và khách tham quan. Công tác đào tạo đội ngũ thuyết minh di tích rất cần được quan tâm đầu tư đúng mức; bởi lẽ linh hồn của di tích (giá trị văn hóa phi vật thể) đến được với nhân dân, khách tham quan hay không là nhờ ở công tác thuyết minh; sự duyên dáng, thuyết minh truyền cảm, giao tiếp tốt... là một trong những yếu tố gây ấn tượng tốt đối với du khách tham quan. Kinh nghiệm ở một số tỉnh có đội ngũ thuyết minh chuyên nghiệp và tài giỏi, khiến du khách một lần đến tham quan được nghe thuyết minh về nội dung di tích đã xúc động rơi nước mắt và nhớ mãi về di tích này như di tích nhà Bác Hồ ở Nam Đàn (Nghệ An), di tích Ngã ba Đồng Lộc (tỉnh Quảng Trị)...

- Hàng năm, Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch cần phối hợp với Phòng Văn hóa - Thông tin huyện xây dựng Kế hoạch tổ chức các hoạt động văn hóa, văn nghệ, thể thao... phù hợp tại khu di tích; tham mưu UBND huyện Nhơn Trạch duy trì tổ chức lễ tưởng niệm 536 đồng bào bị thảm sát vào ngày 27-9 hàng năm. Tổ chức tốt các hoạt động tại di tích nhằm góp phần tuyên truyền, phát huy tốt giá trị của di tích lịch sử Giồng Sắn.

- Di sản văn hóa nói chung và di tích Giồng Sắn nói riêng là tài sản vô giá của dân tộc nên mọi người dân đều có trách nhiệm và nghĩa vụ tham gia bảo vệ, giữ gìn, phát huy giá trị di tích. Hiện nay, di tích Giồng Sắn thường xuyên có hai bảo vệ trông coi, chăm sóc. Tuy nhiên, nhằm phát huy cao độ tinh thần làm chủ và tham gia bảo vệ, giữ gìn, phát huy di sản văn hóa dân tộc của chính quyền cơ

sở và quần chúng nhân dân rất cần thành lập Tổ quản lý di tích tự nguyện, kiêm nhiệm (không hưởng lương) gồm đại diện lãnh đạo xã Phú Đông (Trưởng Ban Văn hóa xã); đại diện Ủy ban Mặt trận Tổ quốc Việt Nam và Đoàn Thanh niên Cộng sản Hồ Chí Minh xã Phú Đông; đại diện một số đoàn thể của xã Phú Đông như: Hội Cựu chiến binh, Hội Phụ nữ, Hội người cao tuổi, Trường áp Bến Đình (nơi di tích tọa lạc)... Tổ di tích này nếu được thành lập sẽ xây dựng nội quy, quy chế hoạt động, phân công trách nhiệm cho từng thành viên. Nhiệm vụ của Tổ quản lý di tích là hỗ trợ cho Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch, UBND xã Phú Đông trong việc bảo vệ, làm tốt công tác tuyên truyền, quảng bá, phát huy giá trị di tích Giồng Sắn đến với các tầng lớp nhân dân ở địa phương thông qua các cuộc họp dân của xã, ấp và các đoàn thể xã Phú Đông. Tuyên truyền, động viên, phát động nhân dân địa phương, đặc biệt là thân nhân những nạn nhân bị sát hại xưa kia tặng, hiến hoặc nhượng lại những di vật, hiện vật của đồng bào trong vụ thảm sát ngày 27-9-1964 cho Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhơn Trạch nhằm chỉnh lý, kiện toàn lại Nhà trưng bày, giáo dục truyền thống và phục vụ khách tham quan tốt hơn.

- UBND huyện Nhơn Trạch cần nghiên cứu, cải tiến và nâng cao hiệu quả hoạt động của bộ máy quản lý di tích trên địa bàn huyện nói chung và di tích Giồng Sắn nói riêng theo cơ chế tách bạch, rành rọt, thực hiện được ba chức năng lớn: Bảo vệ, trùng tu - tôn tạo và khai thác tốt di tích trên địa bàn.

4. Đẩy mạnh công tác xã hội hóa các hoạt động bảo tồn, phục dựng, tôn tạo, phát huy giá trị di tích Giồng Sắn

Văn bản pháp lý: Nghị định số 73/1999/NĐ-CP ngày 19/8/1999 của Chính phủ về chính sách khuyến khích xã hội hóa đối với hoạt động lĩnh vực y tế, văn hóa, thể thao; Nghị định số 69/2008/NĐ-CP ngày 30/5/2008 của Chính phủ về chính sách khuyến khích xã hội hóa các hoạt động trong lĩnh vực giáo dục, dạy nghề, y tế, văn hóa, thể thao, môi trường; Nghị quyết số 05/NQ-CP ngày 18/4/2005 của Chính phủ về đẩy mạnh xã hội hóa các hoạt động giáo dục, y tế, văn hóa và thể dục thể thao. Kiến nghị:

- Ngành Văn hóa, Thể thao và Du lịch Đồng Nai và UBND huyện Nhơn Trạch cần đẩy mạnh công tác tuyên truyền, nâng cao vai trò quản lý nhà nước, thực hiện xã hội hóa công tác bảo tồn, trùng tu, tôn tạo, phát huy các giá trị di tích Giồng Sắn. Huy động tối đa các nguồn lực trong và ngoài nước, nâng cao nhận thức và sự tham gia đóng góp của toàn xã hội trong việc quản lý, bảo tồn và phát huy giá trị di tích Giồng Sắn.

- Nhà nước cần xây dựng cơ chế, chính sách và tạo mọi điều kiện thuận lợi để các tổ chức xã hội tham gia bảo tồn, tôn tạo, phát huy di sản văn hóa dân tộc.

Hiện nay, nguồn kinh phí của nhà nước không đủ để chi trong công tác bảo tồn, trùng tu, tôn tạo di tích. Do vậy, rất cần cả xã hội chung tay đóng góp giữ gìn, phát huy di sản văn hóa dân tộc; thực hiện phương châm “Nhà nước và nhân dân cùng làm”. Để đẩy mạnh xã hội hóa đối với việc bảo tồn, tôn tạo, phát huy giá trị di tích Giồng Sắn, huyện Nhơn Trạch cần phối hợp với các cơ quan chức năng của tỉnh làm tốt công tác tuyên truyền, quảng bá, mời gọi đầu tư vào khu di tích. Công tác xã hội hóa không chỉ là việc bảo tồn, tôn tạo di tích mà còn tổ chức các hoạt động văn hóa, thể thao, du lịch và các dịch vụ phù hợp tại di tích nhằm tuyên truyền, quảng bá, phát huy giá trị của di tích đến với các tầng lớp nhân và khách tham quan, để nhiều người dân biết đến di tích này.

- Để di tích Giồng Sắn thực sự phát triển, được nhiều người biết đến rất cần nhiều đơn vị đầu tư vào khu di tích như: Thực hiện các dự án khai thác mặt bằng tổ chức các hoạt động phù hợp tại di tích, khai thác các dịch vụ trên sông Ông Kèo ở khu vực di tích; làm phim về di tích; phục dựng không gian di tích.... Khi di tích được nâng cấp xếp hạng cấp quốc gia và mở rộng diện tích rất cần các nhà đầu tư trong và ngoài nước đầu tư xây dựng cơ sở hạ tầng; tổ chức, khai thác các dịch vụ gắn với tham quan, tìm hiểu di tích phục vụ du khách và nhân dân. Nguồn kinh phí thu được sẽ trích ra một khoản theo quy định để đầu tư vào việc bảo tồn, tôn tạo, phát huy giá trị di tích Giồng Sắn.

- Tuy nhiên, để các nhà đầu tư tin tưởng, yên tâm, tích cực tham gia xã hội hóa đối với công tác trùng tu, tôn tạo, phục dựng không gian di tích, phát huy giá trị di tích và tổ chức các hoạt động phù hợp tại di tích Giồng Sắn thì tỉnh Đồng Nai và huyện Nhơn Trạch cần xây dựng cơ chế chính sách riêng của địa phương phù hợp với pháp luật như: Ưu tiên, ưu đãi cho hợp đồng thuê mướn, sử dụng đất, mặt nước sông; ưu đãi vay vốn đầu tư; giảm thuế cho những năm đầu khai thác và sử dụng nguồn lao động là người dân ở địa phương. Tạo điều kiện thuận lợi để các cơ quan, doanh nghiệp, các nhà đầu tư thuận lợi cho việc tiếp cận khai thác di tích và giảm thiểu thủ tục hành chính khi làm thủ tục hồ sơ đầu tư, khai thác tại di tích Giồng Sắn....

* * * * *

Hôm nay, đứng trên ngã ba Giồng Sắn, nhìn dòng sông Ông Kèo trong xanh, êm ả, gợn muôn vàn con sóng lăn tăn, chảy hiền hòa trong khung cảnh yên bình của một vùng đất anh hùng, giàu lòng mến khách, khó mà hình dung được cách nay gần 50 năm, nơi đây từng đỏ cả một dòng sông máu, xác người và nước mắt thường dân vô tội bị Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo sát hại mà đến nay trong tâm trí nhiều người chứng kiến vụ thảm sát vẫn không thể nào quên.

Ngã ba Giồng Sấn (Ảnh chụp tháng 10/2013)

Chiếc cầu nhỏ xinh được xây dựng bằng nguồn xã hội hóa (trên 500 triệu đồng) nối từ di tích Giồng Sấn qua nhánh sông Ông Kèo sang khu đất xây dựng Bia tưởng niệm (xây năm 1984)

Vụ Mỹ - ngụy ném bom, bắn pháo tàn sát 536 thường dân vô tội trên sông Ông Kèo (Phú Hữu, Nhơn Trạch) là tội ác trời không dung, đất không tha. Nhưng với lòng vị tha, truyền thống yêu chuộng hòa bình, Đảng bộ, chính quyền và nhân dân huyện Nhơn Trạch nói chung và xã Phú Hữu, Phú Đông nói riêng gác bỏ hận thù, phấn đấu vươn lên, đã và đang đưa vùng đất nghèo, bị tàn sát của chiến tranh phát triển thành khu đô thị công nghiệp hiện đại, xóa dần đi những vết thương do

chiến tranh và làm ấm lòng những người đã mất vì cuộc thảm sát của Mỹ - ngụy năm xưa.

Nói về vụ thảm sát thường dân vô tội trên sông Ông Kèo (1964), ông Phạm Đình Khương 58 tuổi - Trưởng ấp Bến Đình có cha là Phạm Văn Hai là một trong những nhân chứng trong vụ thảm sát năm xưa cho biết “Cho đến nay đã gần 50 năm trôi qua, nhưng bà con ở đây vẫn chưa thể nào quên được vụ thảm sát tại ngã ba Giồng Sắn làm chết 536 thường dân vô tội, nhưng sẵn sàng khép lại quá khứ để bắt tay vào xây dựng quê hương ngày càng giàu mạnh”. Ông Khương cũng thường răn dạy con cháu: Được sinh ra và lớn lên trong khung cảnh đất nước hòa bình là niềm hạnh phúc lớn nhất của con người. Ngày nay, trong lòng mỗi người dân Giồng Sắn vẫn đau đáu một nỗi niềm rất mong tỉnh Đồng Nai và huyện Nhơn Trạch sớm tiếp tục đầu tư xây dựng khu di tích lịch sử Giồng Sắn phát triển bền vững với thời gian để nhắc nhở các thế hệ sau không được quên quá khứ, nhớ quá khứ để hiểu hơn giá trị của hiện tại.

Trưởng ấp Bến Đình Phạm Đình Khương bên
Bia tưởng niệm Giồng Sắn xây dựng năm 1984

Từ khi di tích Giồng Sắn được xếp hạng cấp tỉnh và xây dựng Nhà bia - Công viên Giồng Sắn, bộ mặt xã Phú Đông có nhiều thay đổi theo chiều hướng phát triển, đặc biệt là cơ sở hạ tầng, nâng cao đời sống văn hóa, tinh thần của nhân dân địa phương. Con đường Giồng Sắn phía trước di tích được mở, trải nhựa thành thang. Chiếc cầu treo Giồng Sắn nhỏ xinh bắc qua nhánh sông Ông Kèo sang khu đất xây dựng Bia tưởng niệm 536 thường dân bị sát hại ở bên phải, phía sau di tích Giồng Sắn được xây dựng bằng nguồn xã hội hóa đã tạo sự đi lại thông thương giữa di tích và khu dân cư phục vụ nhân dân và du khách thăm viếng.

Khi chưa xây dựng cầu treo Giồng Sấn; nhân dân, du khách sang thăm viếng Bia tưởng niệm phải đi bằng ghe, thuyền và chiếc phà gỗ (chiếc phà gỗ trong ảnh hiện nay không còn sử dụng đưa khách qua sông). Ban Quản lý Di tích - Danh thắng huyện Nhon Trạch nên mua lại chiếc phà này để phục vụ công tác trưng bày tại di tích.

Xã Phú Đông có thêm một địa chỉ đỏ tuyên truyền giáo dục truyền thống cách mạng cho các tầng lớp nhân dân ở địa phương, đặc biệt là lớp trẻ. Huyện Nhon Trạch có thêm một công trình tưởng niệm, một thiết chế văn hóa, nơi tập luyện thể thao, rèn luyện sức khỏe của cư dân địa phương và trong tương lai theo Bản đồ quy hoạch nông thôn mới xã Phú Đông đến năm 2020, khu di tích Giồng Sấn sẽ được mở rộng nối kết với xây dựng khu du lịch sinh thái diện tích 150ha đã được cấp thẩm quyền phê duyệt. Khi đó, di tích Giồng Sấn sẽ được mở rộng, trùng tu, tôn tạo, phục dựng, tổ chức nhiều hoạt động phù hợp, có ý nghĩa; kết hợp với khu du lịch sinh thái xã Đại Phước, chợ nổi Đại Phước... sẽ thu hút nhiều khách tham quan trong và ngoài nước và được nhiều người biết đến như là vự “thăm sát Sơn Mỹ thứ hai”. Di tích Giồng Sấn là tài nguyên du lịch, trở thành sản phẩm du lịch đặc thù, góp phần phát triển và làm thay đổi cơ cấu kinh tế trong cộng đồng cư dân tại địa phương, sẽ là một trong những điểm nhấn trong tiến trình xây dựng nông thôn mới của xã Phú Đông, huyện Nhon Trạch nói riêng và tỉnh Đồng Nai nói chung.

Hiện nay, tại ngã ba Giồng Sấn, một số tư nhân đã xây dựng các khu du lịch sinh thái gắn với tham quan di tích Giồng Sấn nhằm tuyên truyền giáo dục truyền thống lịch sử quê hương đã thu hút nhiều du khách đến tham quan, nghỉ ngơi, thư giãn. Ngoài ra, nhiều khu du lịch sinh thái trong hệ thống đê bao Ông Kèo thuộc khu vực các dòng sông nối với ngã ba Giồng Sấn cũng được mở ra đang trở thành những điểm du lịch hấp dẫn du khách tứ phương. Các dòng sông

nổi với ngã ba Giồng Sắn giờ đây ngoài cung cấp nước ngọt phục vụ tưới tiêu, còn là nguồn phục vụ cho chăn nuôi, sinh hoạt và cung cấp nhiều hải sản cho người dân ở năm xã phía nam huyện Nhơn Trạch. Xã Phú Đông không nằm trong quy hoạch phát triển công nghiệp của huyện Nhơn Trạch nhưng sẽ là xã có tiềm năng phát triển mạnh về du lịch - dịch vụ, xây dựng khu dân cư phục vụ tại chỗ cho cư dân đô thị trong thời gian tới. Cho nên, bộ mặt xã Phú Đông trong tương lai sẽ có nhiều thay đổi lớn. Người dân Phú Đông và xã Phú Đông, Phú Hữu có quyền tự hào về vùng đất khi xưa gánh chịu nhiều tang thương của chiến tranh nhưng hôm nay đã nỗ lực vươn lên xứng đáng với danh hiệu cao quý **“Anh hùng lực lượng vũ trang nhân dân”**, góp phần thực hiện thành công xây dựng nông thôn mới và xây dựng tỉnh Đồng Nai văn minh, giàu đẹp.

Viết đến đây, bất chợt tôi nhớ đến hai câu trong lời bài hát “Tình đất đỏ miền Đông” của nhạc sĩ Trần Long Ẩn:

***“...Trong dấu tranh người miền Đông anh dũng
Trong lao động người lại cũng anh hùng....”***

Để kết thúc bài dự thi, tôi mượn lời của nhà sử học Dương Trung Quốc - Tổng Thư ký Hội Khoa học lịch sử Việt Nam phát biểu trong lễ tưởng niệm 40 năm “Vụ thảm sát Giồng Sắn” (1964-1994):

Nhà sử học Dương Trung Quốc - Tổng Thư ký Hội khoa học lịch sử Việt Nam

“Chúng ta đang hướng tới kỷ niệm 30 năm Ngày giải phóng hoàn toàn miền Nam thống nhất đất nước, đó là một sự kiện lớn, một chiến công lớn. Nhưng khi nói đến chiến thắng, chúng ta đừng quên cái giá phải trả. Cuộc kháng chiến chống Mỹ cứu nước là cuộc chiến đấu cực kỳ hi sinh và gian khổ. Cuộc thảm sát ở Phú Hữu cũng như nhiều cuộc thảm sát khác là tội ác của chiến tranh. Chúng

ta nhắc lại sự kiện ấy để ghi đậm trong tâm cốt của chúng ta về cái giá phải trả cho ngày hòa bình và xây dựng đất nước ngày hôm nay. Chúng ta không bao giờ được quên những người đã ngã xuống. Nhưng trong bối cảnh đất nước đang hướng tới tương lai tốt đẹp; quá khứ không làm lại được nhưng tương lai thì chúng ta phải kiến tạo, xây dựng. Chúng ta phải xây dựng một đất nước hòa bình, hữu nghị, hội nhập với tất cả các dân tộc. Công cuộc kiến thiết sẽ làm cho đất nước ta ngày càng giàu mạnh, hạnh phúc hơn; sẽ làm nhẹ đi vết thương của quá khứ. Nhưng những sự kiện trong quá khứ không bao giờ được phép phai mờ trong tâm trí mỗi người dân Việt Nam và trong lịch sử dân tộc Việt Nam”²¹ ./

---

²¹ Đài Phát thanh Truyền hình Đồng Nai, phóng sự *Nỗi đau Giồng Sắn*, năm 2004

DI TÍCH XẾP HẠNG CẤP TỈNH TRÊN ĐỊA BÀN TỈNH ĐỒNG NAI

Đình Phú Mỹ
(Xã Phú Hội, huyện Nhơn Trạch)

Đình Phước Thiên
(Xã Hiệp Phước, huyện Nhơn Trạch)

Đình Phước Lộc
(Thị trấn Long Thành, huyện Long Thành)

Đình Bình Sơn
(Xã Bình Sơn, huyện Long Thành)

Căn cứ Tỉnh ủy Biên Hòa nông thôn
(Xã Bình Sơn, huyện Long Thành)

Thành Biên Hòa
(Phường Quang Vinh, Tp. Biên Hòa)

Bửu Hưng tự
(Phường Quang Vinh, Tp. Biên Hòa)

Đình Bình Quan
(Xã Hiệp Hòa, Tp. Biên Hòa)

Miếu Tổ sư (Chùa Bà Thiên Hậu) tại P. Bửu Long (Tp. Biên Hòa)

Nhà cổ Trần Ngọc Du (P. Tân Vạn, Tp. Biên Hòa)

Địa điểm thành lập Chi bộ Đảng Cộng sản Bình Phước - Tân Triều và
Tỉnh ủy Lâm thời Biên Hòa (Xã Tân Bình, huyện Vĩnh Cửu)

Đình Phú Trạch (Xã Thạnh Phú, huyện Vĩnh Cửu).

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. *Địa chí Đồng Nai*, tập III, Lịch sử, NXB Tổng hợp Đồng Nai - 2001.
2. Ban chấp hành Đảng bộ Đảng Cộng sản Việt Nam tỉnh Đồng Nai, *Đồng Nai 30 năm chiến tranh giải phóng*, NXB Đồng Nai, 1986.
3. *Long Thành những chặng đường lịch sử*, Đỗ Tiến Khải, Trần Trọng Nhiệm, Lê Minh Thuận, Lê Phải, NXB Đồng Nai, 1988.
4. *Miền Đông Nam kỳ, Địa chí tỉnh Biên Hòa*, 1923.
5. Nhiều tác giả, *Biên Hòa Đồng Nai 300 năm hình thành và phát triển*, NXB Đồng Nai, 1998.
6. *Một thời rừng Sác*, Lê Bá Ước, NXB Đồng Nai, 2003.
7. Luật Di sản văn hóa, 2001.
8. Luật Di sản văn hóa (sửa đổi bổ sung), 2009.
9. Nghị định số 98/2010/NĐ-CP ngày 21/9/2010 của Chính phủ quy định chi tiết thi hành một số điều của Luật Di sản văn hóa và Luật sửa đổi, bổ sung một số điều của Luật Di sản văn hóa.
10. Nghị định số 70/NĐ-CP ngày 8/9/2012 của Chính phủ quy định thẩm quyền, trình tự, thủ tục lập quy hoạch, dự án bảo quản, tu bổ, phục hồi di tích lịch sử - văn hóa, danh lam thắng cảnh.
11. Nghị định số 69/2008/NĐ-CP ngày 30/5/2008 của Chính phủ về chính sách khuyến khích xã hội hóa các hoạt động trong lĩnh vực giáo dục, dạy nghề, y tế, văn hóa, thể thao, môi trường.
12. Nghị quyết số 05/2005/NQ-CP ngày 18/4/2005 của Chính phủ về đẩy mạnh xã hội hóa các hoạt động giáo dục, y tế, văn hóa và thể dục thể thao.
13. Quy chế hoạt động văn hóa và kinh doanh dịch vụ văn hóa công cộng (ban hành kèm theo Nghị định số 103/2009/NĐ-CP ngày 06/11/2009 của Chính phủ).
14. Thông tư số 18/TT-BVHTTDL ngày 28/12/2012 của Bộ VHTTDL quy định chi tiết một số quy định về bảo quản, tu bổ, phục hồi di tích.
15. Thông tư số 09/TT-BVHTTDL ngày 14/7/2011 Quy định về nội dung hồ sơ khoa học để xếp hạng di tích lịch sử - văn hóa và danh lam thắng cảnh.
16. Quy chế tổ chức lễ hội (Ban hành kèm theo Quyết định số 39/2001/QĐ-BVHTT ngày 23/8/2001 của Bộ trưởng Bộ Văn hóa - Thông tin nay là Bộ Văn hóa-Thể thao- Du lịch);

17. Quyết định số 1560/QĐ-CT.UBT ngày 22/10/2004 của Chủ tịch UBND tỉnh Đồng Nai về việc công nhận di tích lịch sử “Địa điểm ngã ba Giồng Sắn” xã Phú Đông, huyện Nhơn Trạch, tỉnh Đồng Nai.
18. Báo Nhân dân số 3841,3842,3843,3844,3845,3847,3848,3849,3856,3857 lưu giữ tại Thư viện Tổng hợp Tp. Hồ Chí Minh.
19. Tài liệu của thu được của dịch lưu trữ tại Trung tâm lưu trữ Quốc gia II tại Tp. Hồ Chí Minh.
20. Báo Đồng Nai số 921 ra ngày 21/10/2004; số 922 ra ngày 23/10/2004; số 923 ra ngày 26/10/2004.
21. <http://www.dost-dongnai.gov.vn>.
22. www.baodongnai.com.vn/vanhua/200909/ky-niem-45-nam-vu-tham-sat-giong-san-27-9-1964-27-9-2009ky-1-giong-san-noi-dau-khong-nguoi-2059315/
23. www.baodongnai.com.vn/vanhua/200909/ky-niem-45-nam-vu-tham-sat-giong-san-27-9-1964-27-9-2009ky-cuoi-suc-song-o-vung-dat-nga-ba-song-2059308/
24. Citinews.net/the-gioi/them-mot-vu-my-lai-tai-dong-nai-536-nguoi-dan-vo-toi-bi-tham-sat-XJR7T6A/
25. nhontrach.dongnai.gov.vn/thongtinkinhthexahoi/mlnews.2009-09-25.5473038361%b_start:int%3D140%26set_language%3Dvi%26cl%3Dvi+%&cd=18hl=visct=clnk&gl=vn
26. Phóng sự “*Nỗi đau Giồng Sắn*”, Đài Phát thanh Truyền hình Đồng Nai.
27. Nguyễn Văn Thông, *Đất mẹ - Hồi ký*, năm 2000.

